

Πολιτισμός-> Ιστορία -> Ενετοκρατία

Μαριάννα Κατηφόρη, αρχαιολόγος

Σύλλογος Επικοινωνίας της Φουρνής Λασιθίου Κρήτης -FourniNet Association

Μνημεία στην περιφέρεια της Φουρνής των χρόνων της Βενετοκρατίας

1. Εισαγωγή

Το πλήθος των ναών και μοναστηριών της Βενετοκρατίας έχουν πολλάκις κεντρίσει το ενδιαφέρον των επιστημόνων και οδηγήσει ιστορικούς, αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες, λαογράφους και λογίους της περιοχής στη δημοσίευση μελετών για τη Φουρνή και την πολιτισμική της κληρονομιά.

Διαπιστώνεται όμως ένα κενό ανάμεσα στις επιστημονικές προσεγγίσεις ειδικού ενδιαφέροντος και τις μελέτες που αναπαράγουν την προφορική παράδοση, χωρίς τη διασταύρωση των στοιχείων που παραθέτουν.

Η ανάγκη, λοιπόν, μιας συνολικής αλλά και συνοπτικής τεκμηρίωσης του χωροχρόνου και των μνημείων της Φουρνής στα χρόνια της Βενετοκρατίας, οδήγησε στην παρούσα έκδοση, που υλοποιείται από το πολιτιστικό σωματείο Fourninet Association στα πλαίσια του έργου «Η Φουρνή Λασιθίου Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων».

Πιο αναλυτικά οι στόχοι της μελέτης αυτής είναι:

- Η συλλογή των διαθέσιμων πληροφοριών που προσφέρουν οι γραπτές πηγές και η βιβλιογραφία για τη Φουρνή στα χρόνια Βενετοκρατίας.
- Ο εντοπισμός, η περιγραφή και η φωτογραφική τεκμηρίωση των μνημείων.
- Η προσέγγιση, ανάδειξη και ερμηνεία της θέσης και του ρόλου της Φουρνής στο αρχαιολογικό τοπίο.
- Η δημιουργία ενός εύχρηστου και έγκυρου θεματικού οδηγού περιήγησης, στην περιφέρεια της Φουρνής των χρόνων της Βενετοκρατίας.

Στην έκδοση παρουσιάζεται η Φουρνή στα χρόνια της Βενετοκρατίας, ορίζεται η περιφέρειά της και μελετώνται τα μνημεία της εποχής στα όρια αυτής. Η παράθεση των οικισμών, ναών και μονών γίνεται με βάση τη γεωγραφική τους θέση, ξεκινώντας από την ίδια τη Φουρνή και τις άμεσα προσκείμενες θέσεις, καλύπτοντας στη συνέχεια την ανατολική επικράτεια και, τέλος, ακολουθώντας την πορεία προς βορρά.

Κατά τη διάρκεια της περιήγησης, το μεγαλύτερο μέρος των πληροφοριών, συνοδεύεται από βιβλιογραφικές παραπομπές,¹ ενώ σε αρκετές περιπτώσεις μνημείων όλη η βιβλιογραφία δίνεται σε μια υποσημείωση χωρίς τη σχολαστικότητα των κουραστικών επαναλήψεων.

---

¹ Στα ονόματα ακολουθείται η ορθογραφία του δημοσιεύματος από το οποίο προέρχεται η εκάστοτε πληροφορία.

2. Στη Φουρνή

Η μικρή πεδιάδα της Φουρνής του Μιραμπέλου, με έκταση περίπου 1300 στρεμμάτων και υψόμετρο 320 μ., βρίσκεται ανατολικά από τη Νεάπολη και δυτικά της Ελούντας. Η γεωλογικά ονομαζόμενη πόλγη, δηλαδή ο κάμπος, είναι ένα λεκανοειδές κοίλωμα της επιφάνειας της γης με επίπεδο πυθμένα, που η γένεσή του οφείλεται είτε σε τεκτονικές διαταράξεις είτε στην κοίλανση του εδάφους εξ αιτίας της διάβρωσης από το νερό.² Εκτείνεται σχεδόν κατά μήκος του άξονα δύση – ανατολή και στην κατεύθυνση αυτή τα δύο άκρα ορίζονται από του Αγγελή το μύλο στο Καστέλι Φουρνής και το ναό της Αγίας Παρασκευής στην έξοδο του Κάτω χωριού.

Μέσα στον κάμπο βρίσκονται τα τρία χωριά της Φουρνής. Δυτικά στον κάμπο είναι το Καστέλι, νοτιοανατολικά το Κάτω χωριό και νοτιότερα και κάπως υψηλότερα το Επάνω χωριό. Στις εκτάσεις γύρω από τους οικισμούς, οι οποίες καλλιεργούνται εντατικά, αφθονούν τα ελαιόδενδρα, ομορφαίνουν το τοπίο οι αμυγδαλιές, υπάρχουν αμπελώνες και ελλείπει φυσικών πηγών νερού εντοπίζονται παλαιές και σύγχρονες δεξαμενές συλλογής ομβρίων υδάτων.

Η επιλογή της θέσης των οικισμών της Φουρνής συμβαδίζει με τα σταθερότυπα κατοίκησης του Μιραμπέλου της Βενετοκρατίας.³ Πρόκειται για εγκαταστάσεις σε απόσταση μεγαλύτερη από πορεία δυο ωρών από τη θάλασσα, σε επίπεδες επιφάνειες όπου μπορεί να συσσωρευτεί το νερό και όπου οι άνθρωποι κατοικούν μέσα ή δίπλα στα χωράφια που καλλιεργούν.

3. Η παρτινέντζια της Φουρνής

Στα έγγραφα της όψιμης Βενετοκρατίας συχνά χρησιμοποιείται η έννοια της περιφέρειας για να προσδιοριστεί ένας τόπος, ένα μοναστήρι ή ένας οικισμός. Ο όρος που συνοδεύει την κάθε θέση ή ιδιοκτησία είναι η «παρτινέντζια»,⁴ που αφορά στην επικράτεια κυρίαρχων χωριών, μέσα στην οποία δραστηριοποιούνται οι κάτοικοί τους και στην οποία μπορεί να ανήκουν πολλά, κατακερματισμένα πια, φέουδα. Ας σημειωθεί ότι στις γραπτές πηγές, για τοποθεσίες και εγκαταστάσεις που ανήκουν στην παρτινέντζια της Φουρνής, χρησιμοποιούνται ακόμη οι προσδιορισμοί «μέρος της Φουρνής», «περιοχή», «ντεστρέτο» και άλλα.⁵

Ταυτόχρονα, οι πληροφορίες των γραπτών πηγών που αφορούν στην περιφέρεια, αλλά και σε ιδιοκτησιακά ζητήματα, σε συνδυασμό με τη μελέτη των οικισμών, των μοναστηριών, των σκοπιών, των γαιοκτησιών και όλων των εγκαταστάσεων στο βόρειο Μιραμπέλο,⁶ έχουν οδηγήσει σε ένα σταθερότυπο κατάληψης του χώρου για τους δύο τελευταίους αιώνες της Βενετοκρατίας, με επίκεντρο δεσπόζοντες οικισμούς και μια ζώνη εκμετάλλευσης με ακτίνα πορείας δύο έως τριών ωρών.

² Δερμιτζάκη-Θεοδώρου 1985: Δερμιτζάκη Μ. & Θεοδώρου Γ., Γλωσσάριο Επιλεγμένων Γεωλογικών Όρων, Αθήνα 1985, 178 και Πλατάκη Ε., Σπήλαια και άλλαι καρστικά μορφαί της Κρήτης, Ηράκλειο 1973, τ. Β', 33

³ Κατηφόρη 2005, 97-98

⁴ για παράδειγμα: «παρτινέντζια της φουρνής», «παρτινέντζια του χωριού πλατηπόδι», «παρτινέντζια του καστελλίου μιραμπέλου» στο Ξανθουδίδης 1912, 21, 190, 219, αντίστοιχα

⁵ Ξανθουδίδης 1912, 222, 23, 46 και 194, αντίστοιχα

⁶ Κατηφόρη 2005, 245-256

Συγκεκριμένα, η περιφέρεια της Φουρνής γίνεται διακριτή όταν χωριά που αναφέρονται στα φεουδαλικά κατάστιχα των πρώτων αιώνων της Βενετοκρατίας μετατρέπονται με το πέρασμα του χρόνου σε μετόχια της Φουρνής, όπου κατέχουν περιουσίες οι κάτοικοί της. Το Καρύδι, το Σύρμεσο, ο Σκουράς και οι Πινές βρίσκονται γύρω από αυτήν, ενώ ο Σκινιάς και οι Σέλλες φαίνεται πως ανήκουν στην ακτίνα επιρροής της.

Το 16ο αιώνα η Φουρνή εμφανίζεται πλέον στις πηγές διευρυμένη σε τρεις οικισμούς, Επάνω χωριό, Κάτω χωριό και Καστέλι, ενώ η κατασκευή του φρουρίου της Σπιναλόγκας και ο δρόμος προς αυτήν που διέσχιζε τη Φουρνή φαίνεται πως ευνόησε ακόμη περισσότερο την ανάπτυξή της.

Οι πηγές αναφέρουν διάφορες τοποθεσίες στο βορειοανατολικό Μιραμπέλο που ανήκουν σε Φουρνιώτες ή σε μοναστήρια της Φουρνής, όπως για παράδειγμα εκτάσεις στο Σκινιά που ανήκουν σε μέλη της οικογένειας Κατσαρά από τη Φουρνή που μονάζουν στη μονή Κεράμου στο Καστέλι Φουρνής.⁷

Το 17ο αιώνα εμφανίζονται στις πηγές μερικά ακόμη μετόχια της Φουρνής, όπως η Ελούντα, οι Δωριές, ο Λούμας και ο Βρουχάς. Ταυτόχρονα, με βάση το βενετσιάνικο σχέδιο του 1633, οι κάτοικοι της Φουρνής όφειλαν να φρουρούν όλες τις σκοπιές του βορειοανατολικού Μιραμπέλου.⁸

Η περιφέρεια της Φουρνής στα χρόνια της Βενετοκρατίας, έτσι όπως διαμορφώνεται με τα μοναστήρια, τα μετόχια, τα κτήματα των κατοίκων της και τις σκοπιές διαχείρισής της, αποτελεί μια γεωγραφική ενότητα. Εκτείνεται σε απόσταση πορείας έως και δυόμισι ωρών από τον κάμπο της Φουρνής προς τα βορειοανατολικά της επαρχίας και συνορεύει με την παρτινέντζια του Καινούργιου χωριού των Καρών (Νεάπολη) και του καστελιού του Μιραμπέλου (Άγιος Νικόλαος). Διαχωρίζεται από την περιφέρεια των Λιμνών στα νότια με τις κορυφές Λούτα (718μ.) και Μαρασκά (552μ.) του ορεινού όγκου Ανεμόσπηλιο. Τα όρια μεταξύ Φουρνής και περιφέρειας Νεάπολης ορίζονται στα νότια από τον Άγιο Αντώνιο στη Δρήρο (491μ.) και την κορυφή Τίμιος Σταυρός (794μ.) και στα δυτικά από τις κορυφές Μεσακή Κορφή (762μ.) της Στειρόμανδρας, Πεζά (759μ.) και Γάλλου Τουρλί (701μ.). Ακόμη διαχωρίζεται από την ακτίνα δράσης του καστελιού του Αγίου Νικολάου με την κορυφή Οξιά (563μ.). Η περιοχή της Ελούντας ανήκε εξ ολοκλήρου στη ζώνη εκμετάλλευσης της Φουρνής.

Στην ουσία η παρτινέντζια της Φουρνής τα χρόνια της Βενετοκρατίας ταυτίζεται σχεδόν με τον τέως δήμο Φουρνής, που από το 1900 είχε έδρα το Κάτω χωριό και περιελάμβανε τους οικισμούς Καστέλι Φουρνής, Κάτω και Επάνω χωριό Φουρνής, Δωριές, Καρύδι, Βρουχάς, Επάνω και Κάτω Ελούντα, Μαυρικιανό, Επάνω και Κάτω Πινές, Σέλλες, Σκινιά, Επάνω και Κάτω Λούμα, τα μετόχια Σύρμεσο, Χοντροβολάκους, Σκουρά, Χαυγά και τους μικρούς συνοικισμούς του Μωρονικήτα, Βιλάκων, Χωματοβούνιων, Παραμαλή, Αγίου Γεωργίου, Πλακομούριου, Αγίου Δημητρίου, Αγγιλιάς, Κοπράνας και Βάλτου.

---

⁷ Χρονάκη 1997, 262-263

⁸ Αρακαδάκη 1988, 230-254

Οικισμός

Φουρνή

Ο κάμπος και οι οικισμοί του κάμπου της Φουρνής

Η σημερινή μορφή των τριών οικισμών της Φουρνής, οι γραπτές πηγές και η αραιή κατανομή στο κάμπο των μνημείων της πρώιμης Βενετοκρατίας δεν επιτρέπουν την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για το ποιο οικιστικό τμήμα ήταν το κέντρο του χωριού στην αρχή της βενετικής κυριαρχίας, εάν βέβαια υπήρχε κάποιος αρχικός πυρήνας.

Για τον οικισμό Fornì, πάντως, γίνεται αναφορά στον κατάλογο των χωριών της βενετικής τούρμας το 13ο και 14ο αιώνα και στο κατάστιχο του σεξτέριου ανάμεσα στα έτη 1227-1418.⁹ Ακόμη στους χρόνους της πρώιμης Βενετοκρατίας, ο Ανδρέας Τζένος σε επιστολή του προς το Δόγη της Βενετίας Λαυρέντιο Τιέπολο κάνει λόγο για έριδα που είχε ξεσπάσει το 1268 μεταξύ των φεουδαρχών που κατοικούσαν ...ad Furlum (Furnium) intima Mirabelli..., δηλ. στη Φουρνή του Μιραμπέλου.¹⁰

Πιθανότατα μέσα στο 15ο αιώνα η Φουρνή αναπτύσσεται σε τρεις οικισμούς, όπως περίπου είναι γνωστοί από τα χρόνια της όψιμης Βενετοκρατίας έως και σήμερα, το Καστέλι, το Επάνω και το Κάτω χωριό. Στα αρχεία της Οθωμανικής περιόδου συχνά εμφανίζονται και οι τρεις οικισμοί μαζί,¹¹ όπως για παράδειγμα σε έγγραφο του 1672, στο οποίο δηλώνονται σαράντα αλατοποιοί της Ελούντας οι οποίοι προέρχονται από το Καστέλι, το Επάνω και το Κάτω χωριό της Φουρνής.¹²

⁹ Γάσπαρης 2001, 193 και Γάσπαρης 2004, 166 και πιν. σ.153, αντίστοιχα

¹⁰ ...

¹¹ Σταυρινίδης 1976, 134, 161, 327, 340

¹² Σταυρινίδης 1975, 412-413

Μονή Παναγίας Κυραπολίτισσας

Φουρνή, Μονή Παναγίας Κυραπολίτισσας

Το μοναστήρι της Παναγίας της Κεραπολίτισσας, Κυραπολίτισσας ή Καρδιώτισσας¹³ βρίσκεται έξω από το χωριό Καστέλι, στο βορειοδυτικό άκρο του επίπεδου κάμπου της Φουρνής, σε υψόμετρο 320 μ. και πολύ κοντά στη μονή του Σωτήρος των καλογράδων. Σήμερα λειτουργεί μόνο το καθολικό της. Ο ναός είναι αφιερωμένος στη Γέννηση της Θεοτόκου και εορτάζει στις 8 Σεπτεμβρίου. Πρόκειται για μονόχωρο καμαροσκέπαστο και επίμηκες, σε σχέση με τις άλλες διαστάσεις του, κτίσμα, το οποίο στηρίζεται σε έξι αντηρίδες και φέρει μία νότια είσοδο με απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο. Το μνημείο επισκευάστηκε το 19ο αιώνα.

Νοτιοδυτικά του ναού σώζεται το κατώτατο τμήμα του βενετικού κτιρίου των κελιών, ενώ στα δυτικά διατηρούνται τα ερείπια των δύο αιθουσών του πρώτου επίσημου δημοτικού σχολείου, το οποίο λειτούργησε εκεί από το 1848 έως το 1939 και αναστηλώθηκε το 2005-2006 από τη 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Τα κατάλοιπα της μονής και του σχολείου, καθώς και μία δεξαμενή περιβάλλονται από πετρόχτιστη περίφραξη.

¹³ Gerola 1917, 185, Ζερβογιάννης 1977, τεύχος 31, έγγραφο 43, Κατηφόρη 2005, 191, Σπανάκης 1991, 365, Χρονάκη 1997, 245-247 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 374-375

Εντός του περιβόλου υπάρχουν κυπαρίσσια και ελιές. Γύρω από τη μονή, απλώνεται ο κάμπος της Φουρνής με τους ελαιώνες και τα λιθόστρωτα μονοπάτια του. Το μοναστήρι έχει οπτική επαφή με όλο τον κάμπο της Φουρνής και τη βόρεια πλευρά του όρους Καβαλλάρá. Η μονή αναφέρεται το 17ο αιώνα.¹⁴ Η ίδρυσή της τοποθετείται πριν το 1614 και αποδίδεται στον ιερομόναχο Ιωαννίκιο Πατσούδη. Γραπτή αναφορά στη μονή και τους μοναχούς γίνεται ακόμη τα έτη 1618, 1623, 1628, 1629, 1630, 1635, 1644, όταν μονάζουν σε αυτή μέλη της οικογένειας Πατσούδη. Στη γειτονική μονή του Σωτήρος είναι γνωστό πως μόναζαν γυναίκες, μέλη της ίδιας οικογένειας. Επιπλέον, στον Ιωαννίκιο Πατσούδη έχει ταυτόχρονα παραχωρηθεί από φεουδάρχες και η μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στις Πινές, ενώ δικαιώματα στην Καρδιώτισσα είχε και ο Μαλαχίας Πατσούδης από τη μονή του Αγίου Δημητρίου στο Σκινιά.

Το 1618 το μοναστήρι παραχωρείται στη μονή Αρετίου από τον ιδρυτή και από το 1623 μέχρι το 1644 γίνονται ακυρώσεις και διαπραγματεύσεις της παραχώρησης αυτής. Το διάστημα 1628 με 1642 η μονή φαίνεται πως περνά στη δικαιοδοσία της μονής Καρδαμούτσας, η οποία στο τέλος αποζημιώνεται από τον Αρέτι για τα έξοδα που πραγματοποίησε τα χρόνια αυτά.

Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος - Αφέντη Χριστού, των Καλογράδων

Φουρνή, Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος - Αφέντη Χριστού, των Καλογράδων

Το ερειπωμένο σήμερα μοναστήρι του Σωτήρος - Αφέντη Χριστού, των Καλογράδων,¹⁵ βρίσκεται λίγο έξω

¹⁴ Χρονάκη 1997, 245-247

¹⁵ Gerola 1917, 185, Ζερβογιάννης 1982, τεύχη 52-53, έγγραφο 92, Κατηφόρη 2005, 192, Χρονάκη 1997, 257-258 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 405

από τον οικισμό του Καστελίου, στη θέση «Χώνος» του κάμπου της Φουρνής, σε υψόμετρο 320 μ., και πολύ κοντά στη μονή της Παναγίας της Κυραπολίτισσας. Στον κάμπο γύρω από από αυτήν καλλιεργούνται ελαιόδεντρα, ενώ κάποιες εκτάσεις χρησιμοποιούνται ως βοσκότοποι. Καλντερίμια περιτρέχουν τη γύρω περιοχή. Το μοναστήρι έχει θέα στον κάμπο, τα χωριά και τα μοναστήρια της Φουρνής. Ο ναός, που εορτάζει στις 6 Αυγούστου, είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος και σχετικά μεγάλων διαστάσεων. Η νότια είσοδος φέρει ανάγλυφο οξυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο διπλής καμπυλότητας, το οποίο απολήγει σε φυτικό κόσμημα και χρονολογείται στην εποχή της όψιμης Βενετοκρατίας. Στα δυτικά του ναού έχει προστεθεί στενός και χαμηλός νάρθηκας, ο οποίος επικοινωνεί με τον κυρίως ναό μέσω ενός πετρόκτιστου τοξωτού ανοίγματος. Το εσωτερικό του μνημείου έχει πρόσφατα ανακαινιστεί. Το κωδωνοστάσιό του είναι μεταλλικό.

Βόρεια του ναού σώζονται ελάχιστα ίχνη τοίχων, από τα κατώτατα σημεία των κελιών, ενώ νότια του ναού υπάρχει μία κλειστή δεξαμενή.

Η μονή αναφέρεται το 17ο αιώνα πολλές φορές στο κατάστιχο του Γιάννη Κατσαρά.¹⁶ Η ίδρυσή της τοποθετείται πριν το 1604 και ως κτήτορες φέρονται ο μοναχός Ξενοφώντας Κατσαράς και η αδελφή του και ηγουμένη μοναχή Ευγενία Κατσαροπούλα, αδελφια των κτιτόρων της μονής Καρδαμούτσας. Σημειώνεται ότι χωράφια γύρω από τη μονή ανήκαν στη μονή Καρδαμούτσας.

Γραπτή μνεία στις μοναχές και την περιουσία της μονής γίνεται τα έτη 1608, 1610, 1614, 1616, 1618, 1627, 1630, 1633 και 1634. Μοναχές που διαμένουν εκεί είναι μέλη της οικογένειας Κατσαρά, της οικογένειας Καλιάτη, καθώς και της οικογένειας Πατσούδη. Γνωστές είναι ακόμη οι μοναχές Ευφημία Αμαργιανιτοπούλα και Ευφροσύνη Μαρλιανοπούλα. Το 1627 ηγουμένη της είναι η ανιψιά των κτιτόρων Καλλισθένη Κατσαροπούλα, ενώ το 1633 η Καλλισθένη Ανυφαντοπούλα.

Μονή Αγίας Παρασκευής

Φουρνή, Μονή Αγίας Παρασκευής

¹⁶ Χρονάκη 1997, 257-258

Τα λείψανα της μονής της Αγίας Παρασκευής¹⁷ εντοπίζονται βορειοανατολικά έξω από το χωριό Φουρνή, ανάμεσα σε καλντερίμια, σε χαμηλό έξαρμα δεξιά του οδικού άξονα Φουρνής - Ελούντας. Η θέση έχει υψόμετρο 340 μ., μικρή κλίση προς τα νοτιοδυτικά και θέα στα οικισμούς, τα μοναστήρια και τον κάμπο της Φουρνής, καθώς και στη σκοπιά της Βενετοκρατίας Μοργέλλα.

Ο ναός, που εορτάζει στις 26 Ιουλίου, είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, μικρών διαστάσεων και έχει νότια είσοδο με απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο. Αξιόλογο είναι το ευρύ μονόλοβο αγιοθύριδο της κόγχης του ιερού από μονολιθική μαυρόπετρα που φέρει λαξευμένους έλικες και στην κορυφή τους καρπό κουκουναριού.

Στον περιβάλλοντα του ναού χώρο φύονται πεύκα και ελιές. Ανατολικά του ναού διακρίνονται ελάχιστα ερείπια κτισμάτων και δυτικά μία πετρόχτιστη υπόγεια σκεπαστή στέρνα.

Η μονή αναφέρεται το 17ο αιώνα και ιδρύθηκε πριν το 1615. Σε συμβόλαιο του 1642 φαίνεται πως ο πατήρ Συμεών, πιθανός ιδρυτής της, είχε παραλάβει την Αγία Παρασκευή από τους φεουδάρχες Τζε και Γυαλινά και στη συνέχεια είχε κληροδοτήσει τα δικαιώματά του στον πατέρα Θεοφάνη Καλιάτη και τους διαδόχους του. Ο Θεοδόσιος Καλιάτης, που μάλλον ταυτίζεται με το Θεοφάνη ή είναι κάποιος συγγενής του, εμφανίζεται ως κάτοικος της μονής τα έτη 1615 και 1618. Το 1616 το μοναστήρι δέχεται κληροδότημα, 100 υπέρπυρα, από την Ελεούσα Καλιατοπούλα, αδελφή του Θεοδοσίου και μοναχή του Σωτήρος των Καλογράδων. Το 1642, όταν δεν υπάρχει πια κανένα μέλος της οικογένειας Καλιάτη να αναλάβει το μοναστήρι, οι διάδοχοι των ευγενών Αντώνιος και Τζανάκης Τζες και Μάρκος Γυαλινάς τό παραχωρούν στους αδελφούς Στεφανή και Μάρκο.

---

¹⁷ Κατηφόρη 2005, 187 και Χρονάκη 1997, 258, υπ.3 και 259-260

Μονή Παναγίας Ευαγγελίστριας

Φουρνή, Μονή Παναγίας Ευαγγελίστριας

Το μοναστήρι της Παναγίας της Ευαγγελίστριας πιθανότατα ταυτίζεται με το ναό του Ευαγγελισμού¹⁸ που βρίσκεται σε λόφο ψηλότερα και ανατολικά της Φουρνής, σε υψόμετρο 445 μ. και με βορειοδυτική κλίση 10 μοιρών. Στο οπτικό της πεδίο βρίσκονται ο κάμπος, οι οικισμοί και τα μοναστήρια της Φουρνής, καθώς και η βόρεια πλευρά του όρους Καβαλλάρá. Στο περιβάλλοντα χώρο φύονται κυπαρίσσια, πεύκα και ελαιόδεντρα. Ένα μονοπάτι συνδέει την Ευαγγελίστρια με το Επάνω χωριό της Φουρνής.

Ο ναός είναι δίκλιτος καμαροσκέπαστος και σχετικά μεγάλων διαστάσεων. Το βόρειο κλίτος είναι αφιερωμένο στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου και το νότιο στον Τίμιο Σταυρό. Τα δύο κλίτη φέρουν ενιαίο τέμπλο με τις εικόνες του Δωδεκάορτου και επικοινωνούν με τοξωτά ανοίγματα, που είναι δομημένα από σκούρα πέτρα.

Η μοναδική είσοδος ανοίγεται στα νότια του ναού και στέφεται με απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο, το τύμπανο του οποίου φέρει σύγχρονο πινάκιο. Ένας σταυρός, που έχει χαραχτεί στο ανώφλι, είναι εγγεγραμμένος σε κύκλο και πάνω από το ανακουφιστικό τόξο ένα σύμπλεγμα σταυρών επίσης σε κύκλο.

Οι τοίχοι στα κατώτατα σημεία είναι ελαφρώς σκαρπωτοί και στις γωνίες τους δημιουργούνται παραστάδες επιμελημένης τοιχοποιίας με υποτυπώδη επίκρανα.

¹⁸ Κατηφόρη 2005, 190 και Χρονάκη 1997, 266

Στο αγιοθύριδο της κόγχης του ιερού του βόρειου κλίτους είναι χαραγμένη η χρονολογία 1858. Η ίδια χρονολογία, που συνοδεύεται από ανάγλυφο σταυρό, αναγράφεται κάτω από το βόρειο φουρούσι του εσωτερικού ενισχυτικού τόξου της καμάρας του νότιου κλίτους.

Ο ναός φαίνεται πως ανακαινίστηκε το 19ο αιώνα, αν και ο αρχικός του πυρήνας μπορεί να χρονολογηθεί στο 17ο αιώνα. Το μονόλοβο κωδωνοστάσιο, που υψώνεται στην ένωση των δύο κλιτών στη δυτική πλευρά του ναού, με βάση την υπάρχουσα επιγραφή ανακαινίστηκε το 1984.

Στο σύγχρονο περίβολο, δυτικά του ναού, υπάρχουν νεότερα κτίρια που εξυπηρετούν τις ανάγκες των προσκυνητών και μπορεί να πατούν σε παλαιότερες δομές του μοναστηριακού συγκροτήματος. Ακόμη στον περίβολο του ναού υπάρχει μία δεξαμενή συλλογής ομβρίων υδάτων.

Στην απογραφή του 1635 το μοναστήρι της Ευαγγελίστριας στην περιοχή της Φουρνής δηλώνει ο μοναχός Κωνστάντιος Κουδούμνης, ως ιδιοκτησία του Πιέρο Μουάτσο.¹⁹

---

¹⁹ Χρονάκη 1997, 266

Οικισμός

4.1.Καστέλι Φουρνής

Νοτιανατολική άποψη του Καστελίου Φουρνής

Η παλαιότερη γραπτή μαρτυρία, που αναφέρει τον οικισμό του Καστελίου Φουρνής, βρίσκεται στο έργο “Περιγραφή της νήσου Κρήτης” του Φλωρεντινού ιερέα Χριστόφορου Μπουοντελμόντι, ο οποίος κατά το ταξίδι του στην Κρήτη το 1415 γράφει “Από τον όρμο της Μιλάτου φθάσαμε σε μια κοιλάδα που στην άκρη της υπάρχει το μέρος που λέγεται Καρές [...] Ανατολικά σ’ ένα ψηλό βουνό, κοντά σε ένα Καστέλι (Φουρνής), υψωνόταν η παλιά πόλις Ώλερος (Δρήρος)”.²⁰

---

²⁰ Buondelmonti 1415, 63

Δρομάκι στο εσωτερικό του οικισμού

Ο οικισμός εμφανίζεται σε όλες τις γνωστές απογραφές των χρόνων της Βενετοκρατίας, καθώς και της Οθωμανικής περιόδου. Καταχωρίζεται στα χωριά της απογραφής του Fr. Barozzi το 1577 ως Furni Castello, στην απογραφή που πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στα έτη 1580 – 1590 ως Furni, στην απογραφή, που καταγράφει ο Καστροφύλακας το 1583 με την ονομασία Furgni Castello και με 580 κατοίκους και ως Furgνιαπό τον Basilicata το 1630 μαζί με το Επάνω και το Κάτω χωριό.

Γειτονιά στο Καστέλι Φουρνής

Στην οθωμανική απογραφή του 1671 σημειώνεται ως Kastel Furni με 70 φορολογούμενες οικογένειες, ενώ σε έγγραφο της ίδιας χρονιάς αναφέρεται ως Καστέλ Φουρνό.²¹ Στην αιγυπτιακή απογραφή του 1832-1833, σύμφωνα με τα στοιχεία που αντιγράφει ο Pashley το 1834, καταχωρίζεται ως Furne-Kasteli με 50

---

²¹ Σταυρινίδης 1976, 7

χριστιανικές οικογένειες²² και στην απογραφή του 1881 αναφέρεται ως Καστέλι Φουρνής και έδρα του δήμου Φουρνής με 453 χριστιανούς κατοίκους.²³

Γνωστά μοναστήρια της Βενετοκρατίας στην άμεση περιφέρεια του Καστελίου Φουρνής είναι η **μονή Κεράμου, η Παναγία η Κυραπολίτισσα, ο Αφέντης Χριστός και η Αγία Τριάδα**, ενώ μέσα στον οικισμό βρίσκεται η **Ζωοδόχος Πηγή**, όπου σήμερα είναι ανεπτυγμένο το νεκροταφείο του χωριού. Ναοί της ίδιας περιόδου είναι **οι Άγιοι Απόστολοι, ο Προφήτης Ηλίας** και εκτός οικισμού ο **Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος** και ο **Μιχαήλ Αρχάγγελος**, που, με επιφύλαξη, ανάγεται στους χρόνους εκείνους. Άγνωστη είναι η χρονολογία οικοδόμησης της Αγίας Βαρβάρας μέσα στο Καστέλι και του Αγίου Γεωργίου στο λόφο Κεφάλαια. Ο ενοριακός ναός του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου και των Εισοδίων της Θεοτόκου είναι μεταγενέστερος· πρώτα οικοδομήθηκε το αρχικό βόρειο κλίτος, του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, ενώ το νότιο, των Εισοδίων της Θεοτόκου, προστέθηκε το 1906.

---

²² Pashley 1837, τ. Β', 238

²³ Σταυράκης 1890, μέρος 2, 133

Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος - Αφέντη Χριστού στον Κέραμο

Καστέλι Φουρνής, Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος - Αφέντη Χριστού στον Κέραμο

Στη θέση Κέραμος του όρους Χάλικα, βορειοδυτικά του κάμπου της Φουρνής και έξω από τον οικισμό του Καστελίου, βρίσκεται η μονή του Σωτήρος Αφέντη Χριστού^{24, 25} η οποία σήμερα δεν κατοικείται. Το

²⁴ Κατηφόρη 2005, 134-243

²⁵ Gerola 1917: Gerola G., *I monumenti veneti nell' isola di Creta, volume III, Venezia 1917, 184*, Gerola 1936: Gerola G., *I monumenti veneti nell' isola di Creta, volume IV, Venezia 1936, 525*, Κατηφόρη 2005, 158, Παπαδογιάννης 1997, 99, Χρονάκη 1997, 262-263 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 406

μοναστήρι, σε υψόμετρο 400 μ. και με νοτιοανατολικό προσανατολισμό, έχει οπτική επαφή με το χωριό Βρύσες, τη σκοπιά της Βενετοκρατίας Κεφάλαια και τα μοναστήρια της εποχής Αγία Παρασκευή και Παναγία Ευαγγελίστρια στη Φουρνή. Ανοιχτό παραμένει το ενδεχόμενο μεγαλύτερης ορατότητας προς νότο, εφόσον δεν είναι γνωστό το ανώτατο ύψος των οικοδομημάτων της.

Γύρω από τη μονή υπάρχει αλσύλλιο πεύκων, κυπαρίσσια και βελανιδιές, ενώ η περιοχή χαρακτηρίζεται από το πετρώδες έδαφος και την κατά τα άλλα θαμνώδη βλάστηση.

Ο ναός, που είναι αφιερωμένος στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος, τιμάται στις 6 Αυγούστου. Είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος και σχετικά μεγάλων διαστάσεων. Έχει νότια είσοδο με οξυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο διπλής καμπυλότητας, στο τύμπανο του οποίου είναι χαραγμένη κτιτορική επιγραφή με τη χρονολογία 1644 και τα ονόματα των κτιτόρων: «ΑΧΜΔ (1644) ΜΗΝΙ ΙΟΥΛΙΟ ΚΕ ΟΥΤΟΣ Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΚΑΙ ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΟΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΙΚΟΔΟΜΗΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΟΥ ΓΗΣ ΔΗΛΑ ΕΞΟΔΟΥ ΚΟΠΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΚΑΤΖΑΡΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΟΥ ΞΕΝΟΦΟΝΤΟΣ ΙΟΑΝΗΚΙΟΥ ΤΩΝ ΜΟΝΑΧΩΝ ΚΑΙ ΜΑΝΟΥΗΛ ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΗΝΟΝ ΑΥΤΩΝ».²⁶

Είναι πιθανό, εφόσον η μονή λειτουργούσε τουλάχιστον από τις αρχές του 17ου αιώνα, ο ναός αυτός να έχει χτιστεί στη θέση παλαιότερου. Αξιόλογο είναι το ξυλόγλυπτο τέμπλο του, που χρονολογείται στο 17ο αιώνα, με τις εντυπωσιακές απεικονίσεις των Πρωτοπλάστων από τη μια στο δέντρο της γνώσης του καλού και του κακού και από την άλλη όταν διώκονται από τον Παράδεισο. Το δίλοβο λαξευτό αγιοθύριδο είναι από μονολιθική πέτρα.

Γύρω από το ναό απλώνεται πλήθος ερειπωμένων κελιών και άλλων οικοδομημάτων. Η αυλή της μονής είναι πλακόστρωτη, έχει είσοδο στα νοτιοανατολικά, ενώ στο βορειοανατολικό άκρο της σώζεται μεγάλη κτιστή υδατοδεξαμενή. Πρόκειται για μεγάλο μοναστήρι, που τουλάχιστον τα μισά του κτίρια ήταν διώροφα και πάντως ψηλοτάβανα. Σε αρκετά καλή κατάσταση διατηρούνται εκείνα της βόρειας πτέρυγας. Ανάμεσα στο ναό και τα κελιά της βόρειας πτέρυγας είναι διατεταγμένοι δύο κτιστοί κίονες οι οποίοι χρησίμευαν για τη στήριξη κληματαριάς (βλ. και μονή Καρδαμούτσας). Το ύψος του συγκροτήματος, η περιμετρική διάταξη των αρχιτεκτονημάτων γύρω από το ναό και η έλλειψη ανοιγμάτων στους σωζόμενους εξωτερικούς τοίχους δίνουν στο μοναστήρι φρουριακό χαρακτήρα.

Η μονή αναφέρεται στις γραπτές πηγές από το 17ο αιώνα. Η ίδρυσή της τοποθετείται πριν το 1615 από μέλη της οικογένειας Κατσαρά, στην οποία ανήκαν και οι ιδρυτές και ιδιοκτήτες της μονής της Καρδαμούτσας.

Η μονή και οι μοναχοί της μνημονεύονται σε έγγραφα της Βενετοκρατίας τα έτη 1615, 1622, 1627, 1644 και 1648.²⁷ Οι Κατσαράδες όριζαν σε ένα από τα συμβόλαια ότι το μοναστήρι πρέπει να μένει πάντα στα χέρια της οικογένειας, να μην παραχωρηθεί σε άλλη μονή και να φροντίζουν οι απόγονοι να υπάρχει πάντα

---

²⁶ Gerola 1936, 525

²⁷ Χρονάκη 1997, 262-263

μοναχός Κατσαράς εκεί. Το 1627 αναφέρεται επίσης με όλες της τις "παρτινέντζιες, περιβόλι, χωράφι, κελιά", ενώ οι μοναχοί και μέλη της οικογενείας έχουν περιουσία και στο Σκινιά, που απέχει από το μοναστήρι πορεία δύο ωρών. Το 1644 ένας ευγενής από τη Νεάπολη δίνει με ενοίκιο στη μονή τα χωράφια του στον Επάνω Κέραμο.

Το 19ο αιώνα η περιοχή της μονής του Προφήτη Ηλία στο Σκινιά, που απέχει 2,5 ώρες με τα πόδια από τον Κέραμο, εκμισθωνόταν από τη μονή του Σωτήρος σε ιδιώτες, αφήνοντας το ενδεχόμενο ο Προφήτης Ηλίας να αποτελούσε μετόχι του Σωτήρος ήδη από τα χρόνια της Βενετοκρατίας, αφού οι μοναχοί δε θα μπορούσαν αλλιώς να εκμεταλλευτούν την περιουσία του Σκινιά.

Στην απογραφή του 1881 στη μονή Κεράμου κατοικούν τρεις μοναχοί και τέσσερις κοσμικοί.²⁸

Μονή Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής

Καστέλι Φουρνής, Μονή Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής

Το μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής στο Καστέλι Φουρνής²⁹ βρισκόταν στο δυτικό άκρο του χωριού, σε υψόμετρο 320 μ. και με μικρή κλίση προς τα νοτιοανατολικά. Η θέση έχει ορατότητα προς νότο και στο οπτικό της πεδίο βρίσκονται η Φουρνή, ο κάμπος του Καστελίου και τα μοναστήρια της Παναγίας της

²⁸ Σταυράκης 1890, μέρος 2ο, 155

²⁹ Κατηφόρη 2005, 157, Πατσιδιώτης 1546-1554, έγγραφο 68 και Χρονάκη 1997, 248

Κυραπολίτισσας, του Σωτήρος των καλογράδων, της Αγίας Παρασκευής και της Ευαγγελίστριας. Σήμερα, εκτός από το καθολικό της μονής, που λειτουργεί ως κοιμητηριακός ναός του Καστελίου δε σώζονται άλλα κτιριακά κατάλοιπα. Το νεκροταφείο του χωριού έχει αναπτυχθεί γύρω από το ναό και στον περιβάλλοντα χώρο φύονται κυπαρίσσια και ελαιόδεντρα.

Ο ναός είναι μικρών διαστάσεων, μονόχωρος καμαροσκέπαστος και έχει νότια είσοδο. Μορφολογική αλλοίωση του αρχικού μνημείου έχει συντελεστεί με την προσθήκη μεγάλου ανοικτού προστώου στη νότια και ανατολική πλευρά.

Ανατολικά της αψίδας του ιερού υπάρχει τάφος του 16ου αιώνα, που φανερώνει πως οι ταφές στον περίβολο του ναού είναι πιθανό να άρχισαν στα χρόνια που το μοναστήρι λειτουργούσε και να θάβονταν εκεί οι μοναχές και, ίσως, και άλλα πρόσωπα. Στη συνέχεια, μετά την εγκατάλειψη της μονής οι κάτοικοι μπορεί να συνέχισαν να χρησιμοποιούν την περιοχή ως νεκροταφείο και οι μεσαιωνικοί τάφοι καλύφθηκαν ή καταστράφηκαν από νεότερες ταφές.

Η μονή αναφέρεται το 16ο αιώνα, όταν το 1550 η ιδρύτρια μοναχή Καλή Γερακοματοπούλα από το Καστέλι, που ασθενεί, αφήνει με διαθήκη το μοναστήρι με τα δύο κελιά του και τέσσερα μελίσσια σε άλλες μοναχές συγγενείς της και, αν και οι συγγενείς της εκλείψουν, σε όποιες καλόγριες κατοικούν σε αυτό.³⁰

---

³⁰ Πατσιδιώτης 1546-1554, έγγραφο 68

Μονή Αγίας Τριάδος

Καστέλι Φουρνής, Μονή Αγίας Τριάδος

Το μοναστήρι της Αγίας Τριάδος αναφέρεται το 17ο αιώνα. Συγκεκριμένα, το 1608 ο ιερομόναχος Γεράσιμος Πεδιώτης διαμένει στη μονή της Αγίας Τριάδος στο Καστέλι Φουρνής, ενώ το 1611 στην ομώνυμη μονή, στην περιοχή του «Δρυ», κατοικεί ο μοναχός Ιάκωβος Πεδιώτης, ανιψιός του Ιωαννικίου Πεδιώτη της μονής του Αγίου Ιωάννου στο Σκουρά.³¹

Η αναφερόμενη στα συμβόλαια μονή πιθανότατα ταυτίζεται με το «Τριαδάκι» ή «της αγριόκατας», ναό «στα ριζά του λόγγου», στα νότια του κάμπου της Φουρνής. Η ταύτιση δεν είναι βέβαιη, διότι αφ' ενός δε διασώζεται το τοπωνύμιο «Δρυς» και αφ' ετέρου δεν έχουν εντοπιστεί ερείπια κελιών ή άλλων κτισμάτων στη θέση αυτή.

Ο ναός είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, με οξυκόρυφη καμάρα και σχετικά μικρών διαστάσεων. Στο βόρειο τοίχο του ανοίγονται η είσοδος και το μοναδικό παράθυρο, που βλέπουν στον κάμπο της Φουρνής.

---

³¹ Χρονάκη 1997, 257 και υπ.3

Ναοί

Μιχαήλ Αρχάγγελος

Καστέλι, Μιχαήλ Αρχάγγελος

Ο Μιχαήλ Αρχάγγελος βρίσκεται στη θέση Πέρα Μύλοι, λίγο πριν από τη δυτική είσοδο του Καστελίου Φουρνής, και εορτάζει στις 8 Νοεμβρίου. Πρόκειται για ναό μονόχωρο καμαροσκέπαστο με οξυκόρυφη καμάρα και κλιμακωτή στέγαση από σχιστολιθικές πλάκες, χαρακτηριστική επικάλυψη για τους θολοσκεπείς ναούς της περιοχής, κυρίως των χρόνων της Βενετοκρατίας.³² Η είσοδος του μνημείου ανοίγεται στα νότια και το θύρωμα φέρει ελαφρώς οξυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο. Οι παραστάδες του είναι κατασκευασμένες από λαξευμένα κομμάτια πωρόλιθου με νεύρο και αύλακα (βλ. και τους ναούς του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στο Καστέλι Φουρνής και του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στο Επάνω χωριό).

Ο ναός με επιφύλαξη μπορεί να αναχθεί στα χρόνια της Βενετοκρατίας και λέγεται πως ανακαινίστηκε το 19ο αιώνα³³ μετά από ισχυρό σεισμό. Η μορφή του έχει αλλοιωθεί με την προσθήκη προστώου σε τμήμα της νότιας πλευράς.

---

³² Χρονάκη 1997, 243 και υπ.3

³³ Πρατσίνης 2002, 281

Άγιοι Απόστολοι

Καστέλι, Άγιοι Απόστολοι

Η εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, που εορτάζει στις 30 Ιουνίου, βρίσκεται μέσα στο Καστέλι Φουρνής. Ο ναός είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, με οξυκόρυφη καμάρα, και μακρόστενος με διαστάσεις περίπου 4 x 10 μέτρα. Έχει δυτική είσοδο και στο ανώφλι του θυρώματος υπάρχει σταυρός εγγεγραμμένος σε κύκλο. Ο ναός ανήκει στα τοιχογραφημένα μνημεία του 14ου αιώνα και το τέμπλο κοσμεύεται με παλαιές εικόνες.³⁴ Από το γραπτό διάκοσμο του διατηρούνται σήμερα η Βάπτιση, η Σταύρωση και η Αποκαθήλωση. Σε παρακείμενη οικία, στα βόρεια του ναού, είναι εντοιχισμένο κλειδί τόξου της εποχής της Βενετοκρατίας³⁵ με εγχάρακτη παράσταση Αγίου και το συμπίλημα JHS.

³⁴ Gerola-Λασιθιωτάκης: Gerola G., *Τοπογραφικός κατάλογος των τοιχογραφημένων εκκλησιών της Κρήτης (Ραβέννα 1932)*, μετάφραση-πρόλογος-σχόλια Κ.Ε. Λασιθιωτάκη, Ηράκλειο 1961, 83, αριθμός 555

³⁵ Gerola 1917, 296, εικ. 198 και Curuni-Donati 1988, 359

Προφήτης Ηλίας

Καστέλι, Προφήτης Ηλίας

Ο Προφήτης Ηλίας, που εορτάζει στις 20 Ιουλίου, βρίσκεται στον κεντρικό δρόμο του Καστελίου, στην ανατολική έξοδο προς το Κάτω χωριό. Είναι ναός μεγάλων διαστάσεων σε σχέση με άλλους ναούς της Βενετοκρατίας, μονόχωρος καμαροσκέπαστος και έχει νότια είσοδο. Στις εξωτερικές γωνίες του διακρίνονται οι πελεκημένοι γωνιόλιθοι που χρησιμοποιήθηκαν κατά την κατασκευή του. Αξιοσημείωτος είναι ο ξυλόγλυπτος διάκοσμος του τέμπλου του, καθώς και το δίλοβο αγιοθύριδο με ρόδακα μεταξύ των φωτιστικών θυρίδων στην κόγχη του ιερού.

Ο Προφήτης Ηλίας «ο Θεσβίτης», στο Καστέλι Φουρνής, αναφέρεται σε έγγραφο της Βενετοκρατίας. Το 1609 οι διάδοχοι των κτιτόρων, μέλη της οικογένειας Καλιάτη, επιλέγουν τον εφημέριο του ναού, διάκο Μανόλη Κατσαρά, και το 1628 μετά το θάνατο του ιερέα ορίζουν λειτουργό το γιο του δάσκαλο Μανόλη Κατσαρά.³⁶

Κοντά στο ναό, από τη νότια πλευρά του δρόμου, ανάμεσα σε κυπαρίσσια υπάρχουν τάφοι. Πιθανότατα ο Προφήτης Ηλίας λειτούργησε για κάποια περίοδο ως νεκροταφειακός ναός.

---

³⁶ Χρονάκη 1997, 269

Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος

Καστέλι, Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος

Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, που εορτάζει στις 13 Νοεμβρίου, βρίσκεται στην πλαγιά του υψώματος «Βίγλα» βόρεια από το Καστέλι Φουρνής. Είναι ναός μονόχωρος καμαροσκέπαστος με νότια είσοδο, η οποία φέρει οξυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο. Η δίρριχτη κλιμακωτή επικάλυψη του θόλου του με πλάκες συνηθίζεται σε ναούς της περιοχής. Οι παραστάδες της εισόδου του είναι κατασκευασμένες από λαξευμένα κομμάτια πωρόλιθου με νεύρο και αύλακα (βλ. και τους ναούς του Μιχαήλ Αρχαγγέλου στο Καστέλι και του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στο Επάνω χωριό). Ο ναός δηλώνεται στην απογραφή των εκκλησιών και των μονών του 1635 από τον παπά Γιάννη Πατσούδη ως ιδιοκτησία του Αντώνιου Παπαδόπουλου.³⁷

---

³⁷ Χρονάκη 1997, 238

Οικισμός

4.2.Κάτω χωριό Φουρνής

Άποψη του Κάτω Χωριού Φουρνής

Η παλαιότερη μνεία που διακρίνει το Κάτω χωριό ως τμήμα της Φουρνής, γίνεται σε έγγραφο του 1508, όπου αναφέρεται ο ιερέας Εμμανουήλ Πεδιώτης από το χωριό Κάτω Φουρνή, ο οποίος ορίζεται πρωτόπαπας και μοιράζεται με τον Εμμανουήλ Κονταρή τη διοίκηση της επαρχίας Μιραμπέλου³⁸.

Η Κάτω Φουρνή³⁹ αναφέρεται στις βενετσιάνικες απογραφές με τις ονομασίες Furni Cato Abramshgori το 1577, Furni Cato Abramoghoi στην απογραφή ανάμεσα στα έτη 1580 – 1590, Furni Abramocori το 1583 και Furgni μαζί με το Καστέλι και το Επάνω χωριό στην απογραφή του 1629.⁴⁰

---

³⁸ Τσιρπανλής 1985, έγγραφο 286, σ. 379

³⁹ Παπαδογιάννης 1997, 97-98 και Σπανάκης 1993, 801-802

⁴⁰ Faure 1975, 33

Γειτονιά Κάτω Χωριού Φουρνής

Στις απογραφές της Οθωμανικής περιόδου καταχωρίζεται ως Kato Fruni το 1671 με 114 φορολογούμενους με κεφαλικό φόρο,⁴¹ Kato Furne στην αιγυπτιακή απογραφή το 1832-1833 με 40 χριστιανές ορθόδοξες οικογένειες⁴² και Κάτω χωριό Φουρνής το 1881 με 38 μουσουλμάνους και 414 χριστιανούς κατοίκους.⁴³

---

⁴¹ Σταυρινίδης 1976, 134

⁴² Pashley 1837, τ. Β', 238

⁴³ Σταυράκης 1890, μέρος 2, 133

Μνεΐα γίνεται στο Κάτω Φουρνό το 1671, στο Κατο Ηοργο το 1826⁴⁴ καθώς και στο Κάτω χωριό σε πολλά άλλα έγγραφα της Οθωμανικής περιόδου.⁴⁵

Στο Κάτω χωριό οι ναοί που ανάγονται με βεβαιότητα στα χρόνια της Βενετοκρατίας είναι **η Αγία Άννα, η Αγία Βαρβάρα, το Άγιο Πνεύμα, ο Άγιος Γεώργιος και η Μεταμόρφωση του Σωτήρος – Αφέντης Χριστός**. Η **Παναγία η «Κουνέλα»**, ο Άγιος Νικόλαος του 19ου αιώνα, ο σημερινός ενοριακός ναός της Αγίας Τριάδος του 1925, καθώς και οι άγνωστης χρονολόγησης ναοί του Αγίου Δημητρίου και ο διμάρτυρος των Μιχαήλ Αρχαγγέλου και Αγίου Χαραλάμπους μπορεί να φέρουν μνήμες ομώνυμων ναών της Βενετοκρατίας. Επίσης λίγο έξω από τον οικισμό βρίσκεται η **Αγία Παρασκευή**, όπου πιθανόν λειτουργούσε μοναστήρι την ίδια περίοδο.

Ναοί

Αγία Άννα

Κάτω χωριό Φουρνής, Αγία Άννα

Ο ναός της Αγίας Άννας βρίσκεται στην κεντρική πλατεία του Κάτω χωριού και είναι ελαφρώς βυθισμένος

⁴⁴ Ψηφιακή Κρήτη,

http://ims.forth.gr/ims/external_projects/digital_crete/tourkology_habitation_display_gr.php?id=440, όπως 01/03/2007

⁴⁵ Σταυρινίδης 1975, 428-429, Σταυρινίδης 1976, 7, 38-39, 161-162, Σταυρινίδης 1978, 19, 153, 259, Σταυρινίδης 1984, 351

εξαιτίας της ανόδου στις στάθμης του δρόμου. Χαρακτηριστικός είναι ο βορειοανατολικός προσανατολισμός της κόγχης του ιερού.

Ο ναός είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, με τυφλά αψιδώματα στους πλάγιους τοίχους και εξωτερικές διαστάσεις περίπου 4 x 11 μέτρα. Έχει νότια είσοδο με οξυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο και φεγγίτη στο τύμπανο, ενώ παλαιότερα είχε είσοδο στην ανατολική του πλευρά. Η αψίδα του ιερού φέρει πέντε μονόλοβα οξυκόρυφα παράθυρα γοθτικού ρυθμού που κοσμούνται με σύγχρονα υαλοστάσια. Το μνημείο έχει οικοδομηθεί με εγχώριους ασβεστόλιθους και αμμοκονίαμα.

Κοσμεύεται με τοιχογραφίες της υστεροβυζαντινής περιόδου, οι οποίες το 2004 καθαρίστηκαν και συντηρήθηκαν από τη 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Στην κόγχη και το μέτωπο του ιερού βήματος απεικονίζονται Ιεράρχες, όπως για παράδειγμα ο Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων. Στο βόρειο τοίχο, στα τυφλά αψιδώματα, ανάμεσα και πάνω από αυτά απεικονίζονται διάφοροι άγιοι και αγίες, όπως ο Άγιος Γεώργιος σε μετωπική στάση, η Αγία Ευγενία και η Παναγία καθισμένη στα πόδια της ένθρονης Αγίας Άννας. Επίσης, διακρίνεται εν μέρει η «εις Άδου Κάθοδος», η Αποκαθήλωση και η αναστάσιμη παράσταση των Μυροφόρων στον κενό τάφο.

Ο ναός χρονολογείται στο 14ο - 15ο αιώνα.⁴⁶ Η βορειοανατολική κατεύθυνση του θεωρείται ενδεικτικό στοιχείο της πιθανής οικοδόμησής του από Βενετούς, οι οποίοι δεν τηρούσαν την καθιερωμένη στις ορθόδοξες εκκλησίες θέση της κόγχης προς ανατολάς. Αυτήν την άποψη ενισχύουν και τα πέντε αγιοθύριδα του ιερού, αριθμός ασυνήθιστος στα ορθόδοξα μνημεία.

---

⁴⁶ Πατεράκης 1976: Πατεράκη Μ., «Αι βυζαντιναί εκκλησΐαι της Φουρνής-Μεραμπέλλου και αι τοιχογραφΐαι των, η εκκλησΐα της Αγίας Άννης», Αμάλθεια, τ. Ζ', τεύχος 26, Ιανουάριος-Μάρτιος 1976, Άγιος Νικόλαος Κρήτης, 61-67

Αγία Βαρβάρα

Κάτω χωριό Φουρνής, Αγία Βαρβάρα

Στο βόρειο τμήμα του Κάτω χωριού, στη συνοικία «Μπαρμπαριά», βρίσκεται ο ναός της Αγίας Βαρβάρας⁴⁷, που εορτάζει στις 4 Δεκεμβρίου. Είναι ναός σχετικά μεγάλων διαστάσεων, μονόχωρος καμαροσκέπαστος και με την είσοδο στα νότια. Το ανατολικό αέτωμα του μνημείου φέρει στρογγυλό φεγγίτη μικρού μεγέθους, ενώ το δυτικό φέρει φεγγίτη μεγαλύτερου μεγέθους με λίθινα σταυρόσημα πλέγματα. Ο Gerola αναφέρει την παρουσία επιτάφιας πλάκας στο ναό με στέμμα και επιγραφικά στοιχεία.

⁴⁷ Gerola 1936, 265-266, 526, Gerola-Σπανάκης, 355, Curuni-Donati 1988, 359-360 και Ζερβογιάννης 1993.

Άγιο Πνεύμα

Κάτω χωριό Φουρνής, Άγιο Πνεύμα

Στο Κάτω χωριό βρίσκεται ναός που λειτουργούσε στα χρόνια της Βενετοκρατίας και είναι αφιερωμένος στο Άγιο Πνεύμα.⁴⁸ Είναι ναός μονόχωρος καμαροσκέπαστος και σχετικά μικρών διαστάσεων. Το μνημείο κατά την ανακαίνισή του μετά από έναν καταστροφικό σεισμό στηρίχτηκε με έξι αντηρίδες.

Έχει νότια είσοδο, στο υπέρθυρο της οποίας είναι χαραγμένη η ημερομηνία «27 Αυγούστου 1544».⁴⁹ Οι παραστάδες του θυρώματος έχουν κατασκευαστεί από πελεκημένους πωρόλιθους με λαξευτό cordone, ενώ το υπέρθυρο υποβαστάζουν μικροί λαξευτοί γεισίποδες. Το δίλοβο αγιοθύριδο στην κόγχη του ιερού είναι κατασκευασμένο από μονολιθική πλάκα πωρόλιθου και ανάμεσα στους λοβούς του διακρίνονται ρόδακες εγγεγραμμένοι σε κύκλο. Το παράθυρο της νότιας πλευράς φέρει βαθιά αύλακα στην τοξωτή του επιφάνεια.

---

⁴⁸ Ζερβογιάννης 1993, 30

⁴⁹ Gerola 1936, 380

Άγιος Γεώργιος

Κάτω χωριό Φουρνής, Άγιος Γεώργιος

Ο Άγιος Γεώργιος βρίσκεται στην πλατεία του Κάτω χωριού και είναι μερικώς βυθισμένος από τις προσχώσεις που έχουν ανυψώσει τη στάθμη του δρόμου. Είναι ναός μονόχωρος, καμαροσκέπαστος, με δυτική είσοδο που ανοίγεται στον επίσης καμαροσκέπαστο νάρθηκα. Ο κυρίως χώρος είναι περιορισμένων διαστάσεων με δύο παράθυρα στο βόρειο και νότιο τοίχο του. Πάνω από το βόρειο παράθυρο, στην εξωτερική όψη του μνημείου υπάρχει ανάγλυφη παράσταση του Αγίου Γεωργίου. Το σκαλισμένο σε μονολιθική πέτρα αγιοθύριδο της κόγχης του ιερού είναι δίλοβο και φέρει σταυρό ανάμεσα στα τόξα των λοβών. Ο ναός κοσμείται επίσης με τοιχογραφίες της υστεροβυζαντινής περιόδου, που σήμερα είναι εμφανείς στο βόρειο τοίχο και στην καμάρα του κτίσματος.⁵⁰

⁵⁰ Gerola-Λασιθιωτάκης, 83, αριθμός 556

Παναγία η Κουνέλα

Κάτω χωριό Φουρνής, Παναγία η Κουνέλα

Ο ναός της Παναγίας της Κουνέλας, αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου, είναι μνημείο του 19ου αιώνα και λειτούργησε ως ενοριακός έως το 1901. Βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο του Κάτω χωριού και είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, ευρύχωρος, με στρογγυλούς φεγγίτες στο ανατολικό και δυτικό αέτωμα. Ο ναός κοσμείται με εξαιρετικό ξυλόγλυπτο τέμπλο και αξιόλογες φορητές εικόνες του 19ου αιώνα.

Στα χρόνια της Βενετοκρατίας, στη θέση του ναού αυτού, πιθανότατα υπήρχε ο ναός της Υπεραγίας Θεοτόκου που έκτισε ο Μανόλης Πεδιώτης από το Αμπραμοχώρι και το 1628 παρέδωσε την εφημερία του στους ιερείς Πέτρο Φουλέ και Θωδωρή Αμπράμο. Ανάμεσα στους όρους της παραχώρησης ήταν και η υποχρέωσή τους να συλλειτουργούν με τον αδελφό του κτίτορα, Κώστα Πεδιώτη.⁵¹

---

⁵¹ Χρονάκη 1997, 270 και υπ.1

Μεταμόρφωση Σωτήρος - Αφέντης Χριστός

Κάτω χωριό Φουρνής, Μεταμόρφωση Σωτήρος - Αφέντης Χριστός

Ο ναός του Σωτήρος ή Αφέντη Χριστού⁵² βρίσκεται στην αυλή του δημοτικού σχολείου, δίπλα στον κεντρικό δρόμο. Είναι αφιερωμένος στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος και εορτάζει στις 6 Αυγούστου. Είναι ναός μονόχωρος καμαροσκέπαστος με νότια είσοδο. Στα αετώματά του ανοίγονται μικροί στρογγυλοί φεγγίτες. Πάνω από την είσοδο υπάρχει ανάγλυφος ρόδακας εγγεγραμμένος σε κύκλο και το τύμπανο του ανακουφιστικού τόξου κοσμεί σταυρός πλαισιωμένος από φυτικά μοτίβα. Κιβωτιόσχημοι τάφοι εφάπτονται εξωτερικά του μνημείου, ένας στο νότιο τοίχο δυτικά της εισόδου, και ένας δεύτερος νότια της κόγχης του ιερού. Ο τάφος στην αψίδα φέρει επιτύμβια πλάκα με χαραγμένη επιγραφή: «ΑΥΤΗ Η ΛΑΡΝΑΞ ΥΠΑΡΧΕΙ ΚΥΡΙΟΥ ΙΕΡΕΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΑΒΡΑΓΜΟΥ ΚΑΙ ΑΙΩΝΙΑ Η ΜΝΗΜΗ ΑΥΤΟΥ ΑΧΛΔ (1634) ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΙΒ»⁵³ Σύμφωνα με την επιγραφή στο τόξο του θυρώματος ο ναός ανακαινίστηκε το 1836. Πιθανότατα σε αυτή τη φάση το μνημείο στηρίχτηκε με αντηρίδες, τρεις στη βόρεια και δύο στη νότια πλευρά του.

⁵² Curuni-Donati 1988, 360, Gerola 1936, 531 και Gerola-Σπανάκης, 355

⁵³ Gerola 1936, 531

Οικισμός

4.3.Επάνω χωριό Φουρνής

Άποψη Επάνω χωριό Φουρνής από τα βορειοανατολικά

Το Επάνω χωριό της Φουρνής⁵⁴ αναφέρεται στις βενετσιάνικες απογραφές του 1577 ως Furni Arano Abramsghori, του διαστήματος 1580-1590 ως Furni Arano Altra Mogari, του έτους 1583 ως Furni Arano και σε αυτήν του 1630 ως Furgni μαζί με το Καστέλι και το Κάτω χωριό.⁵⁵

Εκτός από τις αναφορές σε έγγραφα της Οθωμανικής περιόδου,⁵⁶ το Επάνω χωριό σημειώνεται και στις απογραφές της εποχής αυτής με τις ονομασίες Arano Fruni το 1671 με 46 φορολογούμενους με κεφαλικό φόρο,⁵⁷ Arano Hoggo το 1827,⁵⁸ Erano Furne το 1832-1833 με 30 χριστιανές ορθόδοξες οικογένειες⁵⁹ και Απάνω χωριό Φουρνής το 1881 με 21 μουσουλμάνους και 237 χριστιανούς κατοίκους.⁶⁰

Στο Επάνω χωριό **ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου** είναι το μόνο μνημείο που ανάγεται με βεβαιότητα στα χρόνια της Βενετοκρατίας, ενώ είναι άγνωστο πότε οικοδομήθηκαν ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Τίτου, η Κοίμηση της Θεοτόκου και ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. Εκτός του οικισμού, σε ύψωμα

⁵⁴ Παπαδογιάννης 1997, 59-61 και Σπανάκης 1993, 802

⁵⁵ Faure 1975, 33

⁵⁶ Σταυρινίδης 1975, 428-429, Σταυρινίδης 1976, 7, 38-39, 161-162, Σταυρινίδης 1978, 153, Σταυρινίδης 1984, 351

⁵⁷ Σταυρινίδης 1976, 134

⁵⁸ Ψηφιακή Κρήτη,

http://ims.forth.gr/ims/external_projects/digital_crete/tourkology_habitation_display_gr.php?id=442, όπως 01/03/2007

⁵⁹ Pashley 1837, τ. Β', 238

⁶⁰ Σταυράκης 1890, μέρος 2, 133

ανατολικά του Επάνω χωριού σώζεται ο ναός της **Ευαγγελίστριας** της ομώνυμης μονής της Βενετοκρατίας, στην οποία οδηγεί παλιός λιθόστρωτος δρόμος που έχει αφετηρία μέσα στον οικισμό.

Ναοί

Άγιος Ιωάννης Θεολόγος

Επάνω χωριό Φουρνής, Άγιος Ιωάννης Θεολόγος

Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος βρίσκεται στη νοτιοανατολική άκρη του Επάνω χωριού. Εξαιτίας της κεκλιμένης προς τα δυτικά θέσης του, είναι σήμερα αρκετά βυθισμένος στο έδαφος από τις προσχώσεις. Έχει θέα σε όλο τον κάμπο της Φουρνής.

Ο ναός είναι τρίκλιτος, με υπερυψωμένο το κεντρικό κλίτος. Έχει ένα βόρειο παράθυρο και μία δυτική είσοδο που ανοίγεται στο κεντρικό κλίτος. Η θύρα φέρει οξυκόρυφο εσωτερικά και ημικυκλικό εξωτερικά ανακουφιστικό τόξο, ενώ οι παραστάδες της είναι κατασκευασμένες από λαξευμένα κομμάτια πωρόλιθου με νεύρο και αύλακα (βλ. και τους ναούς του Μιχαήλ Αρχαγγέλου και του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στο Καστέλι Φουρνής).

Το κεντρικό κλίτος σκέπει οξυκόρυφη καμάρα και στεγάζει δίρριχτη στέγη, ενώ τα πλάγια κλίτη φέρουν τεταρτοκύλινδρο, τον οποίο επιστεγάζει μονόρριχτη επικλινής στέγη. Τα κλίτη επικοινωνούν μεταξύ τους με εγκάρσια ενιαία τόξα.

Στη δυτική πλευρά του βόρειου και νότιου τοίχου υπάρχουν ανάγλυφες υδρορροές, οι οποίες συλλέγουν το νερό από τη στέγη των κλιτών αλλά και από τις ανάγλυφες υδρορροές της στέγης του κεντρικού κλίτους

Το χαρακτηριστικό της πρώιμης Βενετοκρατίας θύρωμά του, καθώς και η αρμονία του μέτρου και η κομψότητα των αναλογιών του κτίσματος οδηγούν στη χρονολόγηση του ναού στο 14ο αιώνα.⁶¹

Οικισμός

4.4.Χώρες – Τριβαξώνας

Πανοραμική άποψη του κάμπου Τριβαξώνας

Τα τοπωνύμια Χώρες και Τριβαξώνας που ακούγονται και σήμερα στα δυτικά του κάμπου της Φουρνής, σε όμορες περιοχές, εμφανίζονται σε αρκετά έγγραφα της Βενετοκρατίας. Για παράδειγμα σε συμβόλαιο του 1639 γίνεται λόγος για κτήματα στα μετόχια Χώρες και Τριβαξώνας.⁶² Τα μετόχια αυτά μάλιστα διέσχισε πιθανότατα η κεντρική οδός που οδηγούσε από τη Νεάπολη στη Σπιναλόγκα.

Το μετόχι Χώρες⁶³ της Βενετοκρατίας, «ανάμεσα σε Φουρνή και Καρέες», ταυτίζεται με την περιοχή στην οποία αναπτύσσεται ο αρχαιολογικός χώρος της Δρήρου και βόρεια από αυτόν, από το δίκورφο βουνό του Αγίου Αντωνίου μέχρι το ναό του Αγίου Γεωργίου. Η παλαιότερη γνωστή αναφορά στην τοποθεσία Χώρες εντοπίζεται σε συμβόλαιο του 1552, με το οποίο ο Ανδρέας Βαρβαρίγος που βρίσκεται στη Φουρνή παραχωρεί για εμφύτευση χωράφια που έχει εκεί.⁶⁴ Ως μετόχι ή τοποθεσία αναφέρεται το 17ο αιώνα σε έγγραφα της μονής Αρετίου, η οποία έχει κτήματα στην περιοχή,⁶⁵ ενώ το 1614 ο ορθόδοξος φεουδάρχης

⁶¹ *Gallas-Wessel-Borboudakis 1983: Gallas K., Wessel K., Borboudakis M., Byzantinisches Kreta, Munchen 1983, 427-428*

⁶² Ξανθουδίδης 1912, 215-217 και Ζερβογιάννης 1981, τεύχη 48-49, έγγραφο 82

⁶³ Σπανάκης 1991, 257, λήμμα Δρήρος

⁶⁴ Πατσιδιώτης 1546-1554, 148, έγγραφο 152.13

⁶⁵ Ξανθουδίδης 1912, 156-160, 207-210, 215-217 και Ζερβογιάννης 1978, τεύχος 34, έγγραφο 60, Ζερβογιάννης 1981, τεύχος 47, έγγραφο 79 και τεύχη 48-49, έγγραφο 82

Μάρκος Παπαδόπουλος από τη Φουρνή παραχωρεί την κυριότητα εκτάσεων, που κατέχει στις Χώρες, για καλλιέργεια.⁶⁶

Η λεκάνη βορειοανατολικά της αρχαίας Δρήρου, ανατολικά του ναού του **Αγίου Γεωργίου** και δυτικά από το Καστέλι Φουρνής, καλείται σήμερα Τριβαξώνας. Σε συμβόλαιο τον Ιούλιο του 1636, που ακυρώνει την παραχώρηση προς το Αρέτι ενός μέρους από το μετόχι Δρουβαξόνα, ο τόπος προσδιορίζεται ως παρτινέντζια του χωριού Πλατυπόδι.⁶⁷ Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους και με δεύτερο συμβόλαιο του 1637, το Αρέτι αγοράζει από το φεουδάρχη Τριβηζά που βρίσκεται «εν ταις κάραις ντεστρέτο φουρνής, εις τον τριβαξώνα» κτήματα σε αυτήν την περιοχή.⁶⁸ Το μετόχι Τριβαξώνας της Βενετοκρατίας πιθανότατα ταυτίζεται με την περιοχή, που και σήμερα ονομάζεται έτσι και στην οποία φαίνεται πως με τα χρόνια απέκτησε μεγάλη περιουσία η μονή Αρετίου.

Στα χρόνια της Βενετοκρατίας ανάγονται ο **ναός του Αγίου Αντωνίου στη Δρήρο** στην κορυφή του ομώνυμου λόφου και ο **Άγιος Γεώργιος στις Χώρες** που πιθανότατα λειτουργούσε τότε ως μοναστήρι.

---

⁶⁶ Ξανθουδίδης 1912, 48-51

⁶⁷ Ξανθουδίδης 1912, 190-191

⁶⁸ Ξανθουδίδης 1912, 194-196, 199-201 και Ζερβογιάννης 1979, τεύχος 39, έγγραφο 71 και τεύχος 40, έγγραφο 72

Μονή Αγίου Γεωργίου

Χώρες, Μονή Αγίου Γεωργίου

Ο Άγιος Γεώργιος βρίσκεται σε υψόμετρο 350 μ., βόρεια από το λόφο του Αγίου Αντωνίου όπου υψώνεται ο ομώνυμος ναός της Βενετοκρατίας. Στη θέση αυτή, με τη θαμνώδη βλάστηση και τα ελαιόδενδρα, βόρεια της ελληνιστικής πόλης Δρήρου, τοποθετείται το μετόχι Χώρες της Βενετοκρατίας.

Ο ναός είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος. Η είσοδος ανοίγεται στη βόρεια όψη η οποία είναι στραμμένη προς τον κάμπο της Φουρνής και έχει απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο, το οποίο περικλείεται σε ορθογώνιο πλαίσιο και στέφεται από εξέχον οριζόντιο γείσο. Το δίλοβο αγιοθύριδο της κόγχης του ιερού περιτρέχεται από ανάγλυφη, φυτική κυρίως, διακόσμηση.

Το σύνολο ερειπίων και δομών που εντοπίζονται νοτιοδυτικά του ναού, καθώς και η δεξαμενή συλλογής ομβρίων υδάτων στα βορειοανατολικά του ιερού, πιθανόν να ανήκουν στο μετόχι Χώρες ή το μοναστηριακό συγκρότημα του Αγίου Γεωργίου.

Το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου που ταυτίζεται με το συγκεκριμένο μνημείο αναφέρεται σε έγγραφο του 1632, όταν χωράφια στις Χώρες και το μοναστήρι υποθηκεύονται στο Αρέτι για κάποιο χρέος.⁶⁹

Δρήρος

Ναοί

Άγιος Αντώνιος

Δρήρος, Άγιος Αντώνιος

Ο ναός του Αγίου Αντωνίου, που εορτάζει στις 17 Ιανουαρίου, βρίσκεται σε υψόμετρο 490 μ., στην ομώνυμη κορυφή εντός του αρχαιολογικού χώρου της ελληνιστικής πόλης της Δρήρου. Η θέση έχει εκπληκτική θέα σε όλο τον κάμπο της Φουρνής και την κοιλάδα του Μιραμπέλου. Πρόκειται για ναό μονόχωρο καμαροσκέπαστο και μικρών διαστάσεων σε σχέση με αυτούς της Βενετοκρατίας. Εξωτερικά, εξαιτίας της κλίσης του εδάφους προς τα ανατολικά, οι τοίχοι της κόγχης του ιερού και της νοτιοανατολικής γωνίας είναι ιδιαίτερα ενισχυμένοι. Εσωτερικά μία εγκάρσια καμάρα στηρίζει το θόλο που επικαλύπτεται από τη δίρριχτη κλιμακωτή στέγη με λίθινες πλάκες, οι οποίες συχνά χρησιμοποιούνται σε ναούς της περιοχής στα χρόνια της Βενετοκρατίας.

---

⁶⁹ Ξανθουδίδης 1912, 156-160

Το μνημείο ήταν τοιχογραφημένο, αν και σήμερα διακρίνονται μόνο ψήγματα από την εικονογράφηση, κυρίως των συλλειτουργούντων στον ημικόλινδρο, και ελάχιστες μεμονωμένες μορφές αγίων σε διάφορα σημεία του ναού.

Οικισμός

4.5.Σκουράς

Ερείπια του οικισμού Σκουρά γύρω από το ναό του Αγίου Παντελεήμονα

Η περιοχή βορειοανατολικά της Φουρνής με μέσο υψόμετρο γύρω στα 300 μέτρα, βόρεια του δρόμου που οδηγεί από τη Φουρνή στην Ελούντα, ονομάζεται σήμερα Σκουράς και αποτελεί τη νοτιοδυτική είσοδο στο ειδυλλιακό φαράγγι του Χαυγά.

Την ευρύτερη περιοχή του ναού του Αγίου Παντελεήμονος στο Σκουρά περιτρέχουν καλντερίμια, ενώ σε ακτίνα 50 μέτρων υπάρχουν διάφορα κτίσματα, ίχνη τοίχων και μεγάλες καμαροσκέπαστες δεξαμενές. Δεν αποκλείεται, σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία, στην περιοχή αυτή να ήταν ανεπτυγμένος ένας οικισμός, χωριό ή μετόχι.⁷⁰

Στην περιοχή εντοπίζονται ακόμη δύο τμήματα του λιθόστρωτου δρόμου που οδηγούσε στο σημείο διαπεραιώσης για τη Σπιναλόγκα και αποτελούσε μέρος του κύριου οδικού άξονα της Βενετοκρατίας.⁷¹ Το νοτιότερο έχει αφετηρία τη Φουρνή και σε απόσταση ενός χιλιομέτρου, από το σημείο που διακόπτεται,

⁷⁰ Κατηφόρη 2005, 93

⁷¹ Κατηφόρη 2005, 117

συναντάται το δεύτερο με αφητηρία κοντά στον Άγιο Παντελεήμονα και κατεύθυνση βορειοανατολική, προς την Πλάκα.

Για τον οικισμό Scorea γίνεται αναφορά στον κατάλογο των χωριών της βενετικής τούρμας το 13ο και 14ο αιώνα και στο κατάστιχο του σεξτέριου ανάμεσα στα έτη 1227-1418.⁷²

Επίσης για την τοποθεσία με το όνομα Σκουράς γίνεται μνεία το 1575, όταν ο Πέτρος Αμπράμος παραχωρεί χωράφι που έχει εκεί στο μοναχό Αρσένιο Πεδιώτη.⁷³ Έκτοτε, σε έγγραφα του 16ου και 17ου αιώνα αναφέρεται το μετόχι του Σκουρά, **τα μοναστήρια του Αγίου Ιωάννου και του Αγίου Παντελεήμονος**, ενώ συμβόλαια των ετών 1580, 1590, 1618, 1621, 1623, 1634 κ.ά. διαπραγματεύονται περιουσίες κατοίκων της Φουρνής στο Σκουρά και κτηματικές συναλλαγές της μονής Αρετίου στην περιοχή.⁷⁴ Στην απογραφή των μονών και των εκκλησιών του 1635 καταγράφεται και ο ναός του **Σωτήρος – Αφέντη Χριστού στο Σκουρά**.⁷⁵

---

⁷² Γάσπαρης 2001, 193 και Γάσπαρης 2004, 166 και πιν. σ.153, αντίστοιχα

⁷³ Ξανθουδίδης 1912, 17-20

⁷⁴ Ζερβογιάννης 1971, τεύχος 7 έγγραφο 2 και τεύχος 9 έγγραφο 7, Ζερβογιάννης 1973, τεύχος 14 έγγραφο 19 και τεύχος 15 έγγραφο 25, 1974 τεύχος 18-19 έγγραφο 39, 1978 τεύχος 36 έγγραφο 64, αντίστοιχα, και άλλα

⁷⁵ Χρονάκη 1997, 238

Μονή Αγίου Ιωάννου Προδρόμου

Σκουράς, Μονή Αγίου Ιωάννου Προδρόμου

Το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου⁷⁶ βρίσκεται στην περιοχή του Σκουρά, σε υψόμετρο 327 μ. και με πολύ μεγάλη κλίση προς τα νοτιοανατολικά. Η μονή σήμερα δεν κατοικείται και το ιδιαίτερα πετρώδες περιβάλλον της, με τη θαμνώδη, βλάστηση χρησιμοποιείται από κτηνοτρόφους, ενώ σε κάποιες προσκείμενες εκτάσεις καλλιεργούνται ελιές.

Κοντά στη μονή και δίπλα στο γειτονικό μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονος εντοπίζονται τμήματα από τη λιθόστρωτη και κύρια οδό της Βενετοκρατίας, που συνέδεε τη Φουρνή με την Πλάκα. Η μονή έχει θέα στον κόλπο του Μιραμπέλου, το εντυπωσιακό φαράγγι του Χαυγά, το δρόμο προς Πλάκα, τον Άγιο Παντελεήμονα και τους λόφους των σκοπιών της Βενετοκρατίας Τράχηλας και Φονιάς.

Ο ναός της μονής, που εορτάζει στις 29 Αυγούστου, έχει πρόσφατα ανακαινιστεί και είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος και σχετικά μικρών διαστάσεων. Έχει δυτική είσοδο και δίρριχτη κλιμακωτή επικάλυψη

⁷⁶ Gerola 1917, 185, Ζερβογιάννης 1993, 109, Ζερβογιάννης 1971, τεύχος 7, έγγραφο 2, Ζερβογιάννης 1973, τεύχος 14, έγγραφο 19, Ζερβογιάννης 1974, τεύχη 18-19, έγγραφο 39, Ζερβογιάννης 1977, τεύχος 31, έγγραφο 49, Ζερβογιάννης 1978, τεύχος 36, έγγραφο 64, Κατηφόρη 2005, 188, Ξανθουδίδης 1912, 17-26, 58-60, Πρατσίνης 2002: Πρατσίνης Γ., Μεραμπέλλο-Το Άγιον Όρος της Κρήτης-Φουρνή, Φουρνή 2002, 301, Χρονάκη 1996, 409, εικ.7, Χρονάκη 1997, 242, 244 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 375

θόλου με πλάκες, χαρακτηριστική ναών της περιοχής που χρονολογούνται στη Βενετοκρατία,⁷⁷ αλλά πιθανότατα και μέχρι τους όψιμους χρόνους της οθωμανικής κυριαρχίας. Στο δυτικό τμήμα του νότιου και βόρειου τοίχου υπάρχουν ανάγλυφες υδροροές.

Βορειοανατολικά του καθολικού υπάρχει παλιό συγκρότημα ερειπωμένων κελιών.⁷⁸ Στα νότια υψώνεται νεότερο διώροφο κτίριο κελιών του 19ου αιώνα, με στάβλο στο ισόγειο. Στα τέλη του 19ου αιώνα το συγκρότημα βρισκόταν σε πολύ άσχημη κατάσταση, σύμφωνα με τις γραπτές πηγές,⁷⁹ και οι σύγχρονες εργασίες ανακαίνισης αλλοίωσαν τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του ναού και του παρακείμενου κτιρίου. Εντός του περιβόλου της μονής διατηρείται μία κλειστή δεξαμενή.

Το μικρό αυτό μοναστήρι, χαρακτηρίζεται από αρχιτεκτονική προσαρμοσμένη στο νότια κεκλιμένο επίπεδο, με αναλημματικό τοίχο και δύο επίπεδα εισόδου. Η αρχιτεκτονική του, η θέση του, η δύσκολη σε αυτό πρόσβαση και τα ελάχιστα εξωτερικά ανοίγματα των κτιρίων δίνουν αμυντικό χαρακτήρα στο μοναστήρι και δείχνουν την πρόθεση προστασίας του.

Η μονή αναφέρεται το 16ο και 17ο αιώνα. Η ίδρυσή της από τον Ιωαννίκιο και τον Αρσένιο Πεδιώτη τοποθετείται πριν το 1575, ενώ γραπτή αναφορά για το μοναστήρι και τους μοναχούς, που ήταν μέλη της οικογένειας Πεδιώτη, γίνεται πολλές φορές και στα έτη 1580, 1590, 1617, 1623, 1634 και 1635.⁸⁰ Το 1617 το μοναστήρι παραχωρείται στη μονή Αρετίου και δηλώνεται ως περιουσία του στην απογραφή του 1635.⁸¹

Μονή Αγίου Παντελεήμονος

Σκουράς, Μονή Αγίου Παντελεήμονος

Το μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονος⁸² βρίσκεται στο Σκουρά, περιφέρεια της Φουρνής, σε υψόμετρο 300 μ. και με μικρή κλίση προς τα βόρεια. Ένας αγροτικός δρόμος, στα βόρεια του σημερινού οδικού άξονα Φουρνής - Ελούντας, οδηγεί στο μνημείο. Στη γύρω περιοχή απλώνονται ελαιώνες και καλλιεργήσιμες εκτάσεις, ενώ το πλησιέστερο μνημείο της Βενετοκρατίας είναι η μονή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου.

---

⁷⁷ Χρονάκη 1997, 243 και υπ.3

⁷⁸ Χρονάκη 1996, 409, εικ. 7

⁷⁹ Ψιλάκης 1994, τ. Α', 375-377

⁸⁰ Ξανθουδίδης 1912 και Ζερβογιάννης, όπως παραπάνω

⁸¹ Χρονάκη 1997, 241

⁸² Κατηφόρη 2005, 189, Πρατσίνης 2002, 307 και Χρονάκη 1997, 259

Την περιοχή παλαιότερα διέσχισε ο λιθόστρωτος δρόμος που περνά από το φαράγγι του Χαυγά και οδηγεί από τη Φουρνή στην Πλάκα. Στον περιβάλλοντα χώρο του ερειπωμένου μοναστηριού διακρίνονται σήμερα κι άλλα καλντερίμια και μονοπάτια.

Ο ναός του Αγίου Παντελεήμονος ανακαινίστηκε πρόσφατα και εορτάζει στις 27 Ιουλίου. Είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, μικρών διαστάσεων και ελαφρώς βυθισμένος σε σχέση με την επιφάνεια του εδάφους. Έχει νότια είσοδο με παραλληλόγραμμο θύρωμα και ένα νότιο παράθυρο.

Κοντά στο ναό σώζονται ερείπια κελιών, καθώς και μία κλειστή δεξαμενή. Νότια και ανατολικά του μικρού πλατώματος, όπου υψώνεται ο ναός, σε ακτίνα 50 μέτρων υπάρχουν διάφορα κτίσματα και μεγάλες καμαροσκέπαστες στέρνες. Το μέγεθος της μονής και τα όρια ανάμεσα στο μοναστηριακό συγκρότημα της Βενετοκρατίας και τον υπόλοιπο οικισμό του Σκουρά δεν είναι διακριτά.

Η μονή αναφέρεται στις γραπτές πηγές το 17ο αιώνα και η ίδρυσή της τοποθετείται πριν το 1613. Γραπτή μνεία σε αυτή γίνεται στα συμβόλαια που συνάπτουν μοναχοί της, μέλη της οικογένειας Μεγαλωνά, τα έτη 1613, 1623, 1628, 1629 και σε κάποια από αυτά δηλώνονται σχέσεις και συναλλαγές με τη μονή Καρδαμούτσας.⁸³

---

⁸³ Χρονάκη 1997, 259

Μεταμόρφωση Σωτήρος - Αφέντης Χριστός

Σκουράς, Μεταμόρφωση Σωτήρος - Αφέντης Χριστός

Νότια του δρόμου Φουρνή Ελούντα, στην περιοχή του Σκουρά, βορειοανατολικά της Φουρνής υπήρχε ναός αφιερωμένος στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Ο Σωτήρας ή Αφέντης Χριστός γειτινιάζει με τη μονή του Αγίου Παντελεήμονος στο Σκουρά, όπου υπήρχε οικισμός τα χρόνια της Βενετοκρατίας. Ο ναός δηλώνεται στην απογραφή των εκκλησιών και των μονών του 1635 από το Μάρκο Παπαδόπουλο.⁸⁴

Οικισμός

4.6.Πινές

Άποψη Πινών

Οι Πινές⁸⁵ που σήμερα διακρίνονται σε Επάνω και Κάτω Πινές, βρίσκονται βορειοδυτικά της Ελούντας και βορειοανατολικά της Φουρνής, σε υψόμετρο 230 και 200 μέτρα αντίστοιχα.

⁸⁴ Χρονάκη 1997, 238

⁸⁵ Παπαδογιάννης 1997, 147 και Σπανάκης 1993, 634

Με τις Πινές πιθανότατα ταυτίζεται ο οικισμός Srinea, που περιλαμβάνεται στον κατάλογο των χωριών της βενετικής τούρμας του 13ου και 14ου αιώνα και στο κατάστιχο του σεξτέριου ανάμεσα στα έτη 1227-1418.⁸⁶

Στην όψιμη Βενετοκρατία μνεία που σχετίζεται με τις Πινές εντοπίζεται σε έγγραφο του 1629 και αφορά στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου που έχει παραχωρηθεί από τους Μπαρμπαρίγους στον Ιωαννίκιο Πατσούδη από την Κερά Καρδιώτισσα της Φουρνής.⁸⁷

Προφανώς οι Πινές ήταν ένα από εκείνα τα φέουδα της πρώιμης Βενετοκρατίας που στο πέρασμα των αιώνων εγκαταλείφθηκαν ή συρρικνώθηκαν, λειτουργώντας έκτοτε ως μετόχια μεγάλων οικισμών, όπως η Φουρνή.

Οι Πινές εμφανίζονται και πάλι στις γραπτές πηγές το 1827 ως Pine⁸⁸ και στην απογραφή του 1881 ως Πιναίς με 179 κατοίκους.⁸⁹ Έκτοτε συμπεριλαμβάνονται σε όλες τις απογραφές.

Μοναστήρια

Μονή Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου

Πινές, Μονή Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου

Η μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στις Πινές⁹⁰ δεν έχει ταυτιστεί με κάποιο μνημείο και η θέση της δεν έχει εντοπιστεί.

Η μονή αναφέρεται το 17ο αιώνα το 1629 ο Τζόρτζης Μπαρμπαρίγος επιβεβαιώνει με συμβόλαιο την παραχώρησή της, εκ μέρους του παππού του, στον Ιωαννίκιο Πατσούδη από την Κερά της Φουρνής.

---

⁸⁶ Γάσπαρης 2001, 193 και Γάσπαρης 2004, 166 και πιν. σ.164, αντίστοιχα

⁸⁷ Χρονάκη 1997, 263-264

⁸⁸ Ψηφιακή Κρήτη,

http://ims.forth.gr/ims/external_projects/digital_crete/tourkology_habitation_display_gr.php?id=1669, όπως 01/03/2007

⁸⁹ Σταυράκης 1890, μέρος 2 , 133

⁹⁰ Χρονάκη 1997, 263-264

Οικισμός

4.7.Ελούντα

Επάνω και Κάτω Ελούντα

Η Ελούντα⁹¹ απαρτίζεται σήμερα από τρεις οικισμούς, την Επάνω Ελούντα, την Κάτω και το Σχίσμα, κατά μήκος της δυτικής ακτής του όρμου που διαμορφώνεται στην ένωση της χερσονήσου της Κολοκύθας με τον κύριο κορμό της Κρήτης, στο βορειοανατολικό Μιραμπέλο. Πρόκειται για περιοχή φυσικού κάλλους με ιδιαίτερα ξηρό κλίμα, που χαρακτηρίζεται από εναλλαγές ανάμεσα στη βλάστηση και τις άγριες βουνοπλαγιές, την πολύμορφη ακτογραμμή και την απάνεμη λιμνοθάλασσα.

Τα αρχαιολογικά δεδομένα συνηγορούν στη διαχρονική κατοίκηση της περιοχής, από τη μινωική εποχή μέχρι σήμερα· σημαντικότερος σταθμός στην ιστορία της Ελούντας είναι η αρχαία πόλη, που βρισκόταν στον ισθμό του Πόρου. Η πόλη παρήκμασε τα παλαιοχριστιανικά χρόνια, βυθίστηκε στα νερά του όρμου και αρκετά από τα σωζόμενα κατάλοιπά της καταστράφηκαν στα χρόνια της Βενετοκρατίας με τη δημιουργία και επέκταση των αλυκών στον ισθμό και τη χρήση οικοδομικού υλικού για την ανοικοδόμηση του φρουρίου της Σπιναλόγκας.⁹²

⁹¹ Παπαδογιάννης 1997, 81 και Σπανάκης 1991, 265-266

⁹² Αρακαδάκη 2001, 54

Κατάλοιπα των αλυκών στο Σχίσμα Ελούντας

Οι τοπικές αλυκές, που αναπτύχθηκαν κυρίως μετά την απώλεια της Κύπρου το 1571, είχαν δοθεί ως φέουδο σε ευγενείς και, λόγω του μεγέθους της παραγωγής, είχαν μεγάλη σημασία για τους Βενετούς· το αλάτι αποτελούσε εξαγόμενο προϊόν.⁹³ Οι περισσότεροι ιδιοκτήτες ήταν φεουδάρχες της περιφέρειας Φουρνής, όπως για παράδειγμα ο Αντώνιος Παπαδόπουλος, αδελφός και κληρονόμος του ιδρυτή της μονής Αρετίου, ο οποίος το 1640 είναι ιδιοκτήτης 20 από τις συνολικά 39 αλυκές που υπάρχουν στη Μέσα Ελούντα στη θέση Κατεβατή.⁹⁴

Επίσης, η Ελούντα αναφέρεται ως μετόχι στις γραπτές πηγές της Βενετοκρατίας. Ενδιαφέρον είναι ότι ο Βενετός φεουδάρχης Ανδρέας Τζες, που έχει περιουσία στην περιοχή, το 1638 παραλαμβάνει επιστολή εκεί, όπου πιθανότατα διατηρεί κατοικία.⁹⁵

---

⁹³ βλέπε παραπάνω, ...

⁹⁴ Αρακαδάκη 1995: Αρακαδάκη Μ., «Ο Μαρκιανός Κώδικας Itall. VII, 310 (8190): Συλλογή επιστολών του Nicolo Zeno, επιθεωρητή δημόσιων έργων στο βασίλειο της Κρήτης (1633-1656)», Πεπραγμένα Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 1995, τ. Β1', 57-59

⁹⁵ Ξανθουδίδης 1912, 203-207

Ο ισθμός της Ελούντας

Πάντως, αν και σε συμβόλαιο του 1639 σημειώνεται ότι το μετόχι της Ελούντας ανήκει στην «παρτινέντζια καστελλανίας μιραμπέλλου»,⁹⁶ στα περισσότερα έγγραφα ως ιδιοκτήτες περιουσιών στην περιοχή φέρονται μονές και κάτοικοι της Φουρνής. Για παράδειγμα, σημειώνεται ότι το 1632 χωράφια στο μετόχι Ελούντα ανήκουν σε κατοίκους της Φουρνής, ενώ το 1639 κάποια χωράφια έχουν πουληθεί στη μονή Αρετίου και ένα έχει νοικιαστεί σε αυτήν της Καρδαμούτσας.⁹⁷

Άλλωστε οι σκοπιές της Βενετοκρατίας Τουρλωτό Κεφάλι, Κριός, Βαγί και Mesagorchia στη χερσόνησο έπρεπε να φυλάσσονται από κατοίκους της Φουρνής. Το αμυντικό σχέδιο δίνει πληροφορίες για τα όρια των περιφερειών Φουρνής και καστελιού Μιραμπέλλου, αφού στις σκοπιές Τράχηλας και Φονιάς, λίγα χιλιόμετρα νότια της Ελούντας στέλνονταν στρατιώτες από το καστέλι.

Ναοί, που λειτουργούσαν στα χρόνια της Βενετοκρατίας και αποτυπώνονται σε χάρτες της εποχής στην ευρύτερη περιοχή της Ελούντας, είναι η **Αγία Μαρίνα στην Πλάκα**, η **Αγία Παρασκευή στο Τσιφλίκι**, η **Αγία Τριάδα στην Ελούντα**, η **Παναγία**, ο **Άγιος Νικόλαος** και η **Ανάληψη στη χερσόνησο της Κολοκύθας**. Πιθανότατα όμως και στη θέση σύγχρονου ναού του Οσίου Λουκά στην Κολοκύθα, την εποχή εκείνη, υπήρχε ναΐσκος που είχε οικοδομηθεί στα ερείπια κάποιου παλαιοχριστιανικού οικοδομήματος.⁹⁸ Από τις

⁹⁶ Ξανθουδίδης 1912, 219-222

⁹⁷ Ξανθουδίδης 1912, 165-169 και Ζερβογιάννης 1978, τεύχος 36, έγγραφο 63, Ζερβογιάννης 1981, τεύχος 48-49, έγγραφο 84

⁹⁸ Χρονάκη 1996: Χρονάκη Δ., «Μετρολογικές παρατηρήσεις σε κτήρια εποχής Ενετοκρατίας στην Ανατολική Κρήτη», Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, 1996, τ. Β2, 2000, 405. Διατηρείται το δάπεδο από πήλινες πλάκες με διαγώνια χάραξη, που εντοπίζεται σε παλαιοχριστιανικά μνημεία, πληροφορίες από την κ. Δάφνη

γραπτές πηγές είναι γνωστοί ο ναός του Αγίου Νικολάου στην Κατεβατή και η μονή της Παναγίας στο Δρουβαλιά.

Το 1832-1833 η Ελούντα αναφέρεται ως Alunda στην αιγυπτιακή απογραφή και καταχωρίζεται με 40 χριστιανικές οικογένειες.⁹⁹ Έκτοτε σημειώνεται σε όλες τις απογραφές.

Μοναστήρια

Μονή Παναγίας στο Δρουβαλιά

Ελούντα, Μονή Παναγίας στο Δρουβαλιά

Το μοναστήρι της Παναγίας¹⁰⁰ βρισκόταν σε υψόμετρο 113 μ. στο λόφο Δρουβαλιά, ή Ντρουβαλιά, όπως ακούγεται σήμερα το τοπωνύμιο, στους πρόποδες της κορυφής Καρφή, πάνω από τον οικισμό της Ελούντας. Η θέση έχει κλίση 15 μοιρών με βορειοανατολικό προσανατολισμό και θέα στους κόλπους της Ελούντας, τη χερσόνησο της Κολοκύθας και τη σκοπιά Κριός της Βενετοκρατίας. Στο πετρώδες περιβάλλον του μνημείου φύονται ευκάλυπτοι, ελαιόδεντρα και χαρουπιές κι επίσης εντοπίζεται ένα καλντερίμι.

Σήμερα διατηρείται το καθολικό της μονής. Πρόκειται για ναό μονόχωρο καμαροσκέπαστο, με ένα νότιο παράθυρο και νότια είσοδο με απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο.

Χρονάκη, 13^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

⁹⁹ Pashley 1837, τ. Β', 238

¹⁰⁰ Κατηφόρη 2005, 150 και Χρονάκη 1997, 261-262

Γύρω από το ναό έχει διαμορφωθεί τσιμεντένιο προαύλιο, ενώ στα ανατολικά του υπάρχει μία ανοιχτή δεξαμενή σε χρήση. Νοτιοδυτικά του ναού σώζονται διάφορα ερείπια πιθανότατα νεότερων κτισμάτων και κατά τόπους εντοπίζονται μεγάλοι σωροί από πέτρες.

Η μονή αναφέρεται το 17ο αιώνα με άνδρες μοναχούς. Το 1623 ο φεουδάρχης Πιέρο Μουδάτζο από το Επάνω χωριό της Φουρνής παραχωρεί το μοναστήρι του, που βρίσκεται σε τόπο ονομαζόμενο Δρουβαλιά και είναι της Υπεραγίας Θεοτόκου, στον ιερομόναχο Μελέτιο Κάβαλο και στη συνέχεια στους γιους του, όπως είχε κάνει παλαιότερα ο πεθερός του στους προκατόχους του μοναχούς, για να το φροντίζει, να διαχειρίζεται την περιουσία του και να μνημονεύει το όνομά του.¹⁰¹

Ναοί

Αγία Μαρίνα στην Πλάκα

Ελούντα, Αγία Μαρίνα στην Πλάκα

Ο ναός της Αγίας Μαρίας, που εορτάζει στις 17 Ιουλίου, είναι σήμερα ο ενοριακός και ταυτόχρονα ο κοιμητηριακός ναός του παραλιακού οικισμού Πλάκα, απέναντι από το νησάκι της Σπιναλόγκας. Εντός του περιφραγμένου περιβόλου, νότια και δυτικά του ναού, εκτείνεται το σημερινό νεκροταφείο. Βόρεια του μνημείου υπάρχει ένα μικρό αλσύλλιο, ενώ στα ανατολικά του μία υπόγεια δεξαμενή. Η θέση έχει οπτική επαφή με τη Σπιναλόγκα και όλη τη δυτική πλευρά της χερσονήσου της Κολοκύθας.

Ο αρχικός πυρήνας του κτίσματος, που πιθανόν οικοδομήθηκε στα χρόνια της Βενετοκρατίας, είναι ένας μικρός μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός. Το 1908 προστέθηκε στα δυτικά του ένας μεγάλος νάρθηκας, προφανώς για να καλύψει τις ανάγκες του εκκλησιάσματος του ανεπτυγμένου πλέον οικισμού της Πλάκας. Από τις διάφορες επεμβάσεις και ανακαινίσεις που έχει υποστεί το μνημείο δεν είναι δυνατό να διαγνωστούν περαιτέρω μορφολογικά στοιχεία του αρχικού ναού.

Ο ναός της Αγίας Μαρίας αποτυπώνεται τα έτη 1601, 1618, 1631 και 1651 σε χάρτες και σχέδια της Βενετοκρατίας.¹⁰²

---

¹⁰¹ Χρονάκη 1997, 261

¹⁰² Αρακαδάκη 1990, 129 και υπ. 20

Αγία Παρασκευή στο Τσιφλίκι

Ελούντα, Αγία Παρασκευή στο Τσιφλίκι

Η Αγία Παρασκευή, που εορτάζει στις 26 Ιουλίου, βρίσκεται μέσα σε ένα ασύλλιο πεύκων και περιβάλλεται από ελαιώνες, στην περιοχή Σκάλα, κοντά στο συνοικισμό Τσιφλίκι της Ελούντας. Η θέση, μερικές δεκάδες μέτρα από τη θάλασσα, έχει οπτική επαφή με τη δυτική πλευρά της χερσονήσου της Κολοκύθας. Ο ναός είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, έχει σχετικά περιορισμένες διαστάσεις και είσοδο, με απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο, στη νότια όψη. Από την παρούσα μορφή του μνημείου είναι εμφανές ότι έχει υποστεί πολλές επεμβάσεις στο πέρασμα των αιώνων. Στον περίβολό του εντοπίζονται δύο κλειστές κτιστές υδατοδεξαμενές.

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής αποτυπώνεται τα έτη 1613, 1614, 1618 και 1631 σε χάρτες και σχέδια της Βενετοκρατίας.¹⁰³

---

¹⁰³ Αρακαδάκη 1990, 131-132

Αγία Τριάδα

Ελούντα, Αγία Τριάδα

Ναός αφιερωμένος στην Αγία Τριάδα υπάρχει σήμερα λίγα μέτρα από την παραλία, στο βόρειο άκρο του παραδοσιακού οικισμού Μαυρικιανό, μέσα στον περίβολο του νεκροταφείου του. Ο μεγάλων διαστάσεων μονόχωρος ναός πιθανόν έχει κτιστεί στο σημείο όπου βρισκόταν παλαιότερα ο ναός, ο οποίος αποτυπώνεται τα έτη 1618, 1631 και 1651 σε χάρτες και σχέδια της Βενετοκρατίας, στη θέση αυτή και με την ίδια αφιέρωση.¹⁰⁴

---

^{104 225} Αρακαδάκη 1990, 133, 134 και υπ. 43

Άγιος Νικόλαος στην Κατεβατή

Ελούντα, Άγιος Νικόλαος στην Κατεβατή

Ο Άγιος Νικόλαος, που εορτάζει στις 6 Δεκεμβρίου, βρίσκεται στο νότιο άκρο του σύγχρονου οικιστικού συνόλου της Ελούντας, στο Σχίσμα. Η θέση την εποχή της Βενετοκρατίας ονομαζόταν Κατεβατή, εξαιτίας της ομώνυμης πηγής νερού, και ανήκε στην παρτινέντζια της Φουρνής.

Ο ναός είναι σχετικά μεγάλων διαστάσεων, μονόχωρος καμαροσκέπαστος, με βορινό παράθυρο και είσοδο, η οποία φέρει απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο. Στη βόρεια πλευρά του έχει προστεθεί μεγάλο προστώο, ενώ πρόσφατα έχει στρωθεί με πλάκες όλος ο περιβάλλον χώρος. Για τον Άγιο Νικόλαο στην Κατεβατή γίνεται μεία σε έγγραφο του 1613, όταν ο ναός ανήκει στην οικογένεια Πεδιώτη της Φουρνής. Επίσης, δηλώνεται στην απογραφή των εκκλησιών και των μονών του 1635 από το φεουδάρχη Μάρκο Παπαδόπουλο, η οικογένεια του οποίου είχε περιουσία στην Ελούντα και άλλες περιοχές της περιφέρειας της Φουρνής.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Χρονάκη 1997, 238 και 269

Άγιος Νικόλαος στα Μπουρούνια του Αγίου Φωκά

Ελούντα, Άγιος Νικόλαος στα Μπουρούνια του Αγίου Φωκά

Στην ανατολική πλευρά της χερσονήσου της Κολοκύθας στην Ελούντα, στο λαιμό του δίδυμου ακρωτηρίου «Μπουρούνια του Αγίου Φωκά» σώζονταν ερείπια ναού, ο οποίος αποκαταστάθηκε από τη 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και αφιερώθηκε στον Άγιο Φωκά. Στη βενετοκρατούμενη Κρήτη ο μηχανικός Μονπανι σε σχέδιο του 1631 σημειώνει στη θέση αυτή ναΐσκο με το όνομα Άγιος Νικόλαος.¹⁰⁶

Ανάληψη στη χερσόνησο της Κολοκύθας

Ελούντα, Ανάληψη στη χερσόνησο της Κολοκύθας

Στην ανατολική πλευρά της σημερινής διώρυγας, στη χερσόνησο της Κολοκύθας, σώζεται ναός της Βενετοκρατίας αφιερωμένος στην Ανάληψη. Το μνημείο βρίσκεται δίπλα στη θάλασσα, εντός περιτοιχισμένου περιβόλου, μέσα στον οποίο εντοπίζονται τα ίχνη των θεμελίων κάποιων κτισμάτων, καθώς και άνοιγμα το οποίο μπορεί να ανήκει σε ένα πηγάδι ή μία δεξαμενή.

Ο ιδιαίτερα επιμήκης ναός έχει προφανώς πολλές οικοδομικές φάσεις, κατά τις οποίες έχουν προστεθεί ή επισκευαστεί διάφορα τμήματα. Οι ημικυκλικοί θόλοι που καλύπτουν το μνημείο διαμορφώνουν εξωτερικά

¹⁰⁶ Αρακαδάκη 1990, 135 και Αρακαδάκη 2004, 390

δύο διαφορετικά επίπεδα στέγασης. Ο αρχικός πυρήνας του μνημείου δεν είναι δυνατό να διαγνωστεί εξαιτίας των επιχρισμάτων. Η είσοδος στο ναό γίνεται από τη νότια όψη του και το θύρωμα φέρει ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο. Το δίλοβο αγιοθύριδο στην κόγχη του ιερού είναι κατασκευασμένο από μονολιθική πλάκα, ενώ ψηλά στο δυτικό τοίχο ανοίγεται μικρός στρογγυλός φεγγίτης.

Τα έτη 1607, 1618, 1625 και 1651 ο ναός στον ισθμό της Ελούντας αποτυπώνεται σε βενετσιάνικους χάρτες και σχέδια.¹⁰⁷

Παναγία στην χερσόνησο της Κολοκύθας

Ελούντα, Παναγία στην χερσόνησο της Κολοκύθας

Σηλαιώδης ναΐσκος, αφιερωμένος στην Παναγία, βρίσκεται στους πρόποδες του λόφου απέναντι από τη νησίδα του φρουρίου της Σπιναλόγκας, στη χερσόνησο της Κολοκύθας. Σύμφωνα με βενετσιάνικο χάρτη του 1580 όπου αποτυπώνεται ο ναός, ο λόφος με υψόμετρο 100 μέτρα ονομάζεται ύψωμα Maddalena.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Αρακαδάκη 1990, 130 και Αρακαδάκη 2001, Α', 97-98

¹⁰⁸ Αρακαδάκη 2001, 96

Οικισμός

4.8.Σύρμεσο

Άποψη της πεδιάδας στο Σύρμεσο

Ο μικρός αγροτικός οικισμός Σύρμεσο¹⁰⁹ βρίσκεται βόρεια της Φουρνής, σε μικρή πεδιάδα και υψόμετρο 460 μ., και αναφέρεται για πρώτη φορά στον κατάλογο των χωριών της βενετικής τούρμας το 13ο και 14ο αιώνα και στο κατάστιχο του σεξτέριου ανάμεσα στα έτη 1227-1418.¹¹⁰

Εκεί, στα χρόνια της Βενετοκρατίας, βρίσκονταν οι συγγενείς μονές του Αγίου Αντωνίου και της Αγίας Βαρβάρας. Ο Άγιος Αντώνιος πέρασε κάποια στιγμή στη δικαιοδοσία της μονής Αρετίου, στα έγγραφα της οποίας συναντάται ως τοποθεσία ή μετόχι το «Σήρμεσο», «κοιλιάς ορεινή καλλιεργημένη».¹¹¹

Ο οικισμός του Σύρμεσου απογράφεται πρώτη φορά το 1881 μαζί με τις Δωριές, με 116 χριστιανούς κατοίκους και ανήκει στον τότε δήμο Φουρνής.¹¹²

¹⁰⁹ Σπανάκης 1993, 749

¹¹⁰ Γάσπαρης 2001, 193 και Γάσπαρης 2004, 166 και πιν. σ. 153, αντίστοιχα

¹¹¹ Ξανθουδίδης 1912, 30-31, 36-37, 171, 177, 373

¹¹² Σταυράκης 1890, μέρος 2^ο, 58 και 133

Μονή Αγίας Βαρβάρας

Σύρμεσο, Μονή Αγίας Βαρβάρας

Το εγκαταλελειμμένο σήμερα μοναστήρι της Αγίας Βαρβάρας¹¹³ βρίσκεται στο νοτιότερο τμήμα του μικρού κάμπου του Σύρμεσου, κοντά στον ομώνυμο οικισμό, σε υψόμετρο 453 μ. και με κλίση 12 μοιρών προς τα ανατολικά. Ο δεύτερος όροφος του συγκροτήματος έχει θέα σε όλο τον κάμπο του Σύρμεσου, το δρόμο προς τις Δωριές και τη μονή του Αγίου Αντωνίου, από την οποία απέχει μόλις πέντε λεπτά με τα πόδια. Αν και η περιοχή είναι πετρώδης, γύρω από τη μονή φύονται δέντρα και μεγάλοι θάμνοι, ενώ χαμηλότερα και βορειοανατολικά, προς τον κάμπο, εντοπίζονται καλλιεργήσιμες εκτάσεις και ελαιώνες.

Ο ναός, που εορτάζει στις 4 Δεκεμβρίου, είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος και έχει πρόσφατα ανακαινιστεί. Έχει νότια είσοδο με απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο, στο τύμπανο του οποίου εικονίζεται η Αγία Βαρβάρα. Πρόκειται για σχετικά μικρό ναό με εξωτερικές διαστάσεις 3,80 x 7,55 μ.¹¹⁴

¹¹³ Ηλιάκης 1990: Ηλιάκη Κ., «Ο μοναχός Νικόδημος Καλοχρυσός και η Μονή του Αγίου Αντωνίου των Καλογράδων στο Σύρμεσο», Νέαρχος, τεύχος 9, Θεσσαλονίκη, Μάιος-Νοέμβριος 1990, 42-49, Ξανθουδίδης 1912, 36-38, Κατηφόρη 2005, 185, Χρονάκη 1997, 256 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 370

¹¹⁴ Χρονάκη 1996, 408-409, 417

Δυτικά του ναού σώζεται πετρόκτιστο επίμηκες διώροφο κτίριο με λίγα δωμάτια. Το καμαροσκεπές ισόγειο διατηρείται σε καλή κατάσταση· αντίθετα ο όροφος είναι ημιρεπωμένος. Το κτίσμα έχει ελάχιστα ανοίγματα, ενώ εξαιτίας της μορφής του ονομάζεται από τον Gerola "πύργος".¹¹⁵ Βόρεια του ναού, σε χαμηλότερο επίπεδο, υπάρχουν κατάλοιπα τοίχων μικρού οικοδομήματος. Το μικρό μέγεθος του μοναστηριού με τον «πύργο» του θυμίζει πυργόσπιτο της μεταβυζαντινής περιόδου και, σε συνδυασμό με τη συγγένεια κάποιων μοναχών, δίνει την εντύπωση μιας ασφαλούς οικίας της υπαίθρου, όπου η λειτουργία μοναστηριού αποτελούσε οικογενειακή υπόθεση ή επιχείρηση.

Η μονή αναφέρεται το 16ο και το 17ο αιώνα. Η ίδρυσή της από το μοναχό Νικόδημο Καλοχρυσό, ιδρυτή και της γειτονικής μονής του Αγίου Αντωνίου, τοποθετείται πριν το 1591.¹¹⁶ Γραπτή αναφορά στην Αγία Βαρβάρα γίνεται ακόμη σε συμβόλαια, τα οποία συντάσσουν οι καλόγεροί της Ακάκιος Αλυφαντής το 1608 και Μαλαχίας Καλοχρυσός, αδελφός του Νικοδήμου, τα έτη 1611 και 1615.¹¹⁷ Το 1635 το μοναστήρι της Αγίας Βαρβάρας στην περιοχή της Φουρνής δηλώνεται από τον ιερομόναχο Ιερεμία Αμαργιανίτη ως εκκλησία, ιδιοκτησίας του μοναχού Μαλαχία Καλοχρυσού, χωρίς ενορία, με ιδιοκτησία χωράφι ενός μουζουριού, 3 ελιές και 1 αμυγδαλιά που αποφέρουν 5 μουζούρια στάρι το χρόνο, μισό μιστάτο λάδι και ένα τέταρτο αμύγδαλα.¹¹⁸

Μονή Αγίου Αντωνίου

Σύρμεσο, Μονή Αγίου Αντωνίου

¹¹⁵ Gerola 1917, 185

¹¹⁶ Ξανθουδίδης 1912, 36

¹¹⁷ Χρονάκη 1997, 256-257

¹¹⁸ Χρονάκη 1997, 257

Το έρημο πια μοναστήρι του Αγίου Αντωνίου ¹¹⁹ βρίσκεται έξω από τον οικισμό Σύρμεσο, νότια, σε υψόμετρο 445 μ. και με νοτιοανατολική κλίση 13 μοιρών. Στην εξαιρετικά πετρώδη έκταση γύρω από το μνημείο, εκτός από τα κυπαρίσσια, είναι ανεπτυγμένη η καλλιέργεια της ελιάς και ποικίλων κηπευτικών ειδών. Έχει θέα στον κάμπο του Σύρμεσου και στη γειτονική μονή της Αγίας Βαρβάρας. Ο ναός, που εορτάζει στις 17 Ιανουαρίου, είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος και έχει νότια είσοδο με απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο. Στη δυτική πλευρά του έχει προστεθεί χαμηλότερος και ευρύτερος προς το βορρά νάρθηκας, ο οποίος επικοινωνεί με τον κυρίως ναό μέσω τοξωτού ανοίγματος. Με βάση τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά και σε συνδυασμό με την ίδρυση της μονής ανάμεσα στα έτη 1591-1595, ο ναός μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του 16ου αιώνα. Πρόσφατα έχουν γίνει εκτενείς εργασίες ανακαίνισης.

Γύρω από το καθολικό και προς όλες τις κατευθύνσεις αναπτύσσεται το εγκαταλελειμμένο σήμερα, μοναστηριακό συγκρότημα. Πρόκειται για μεγάλο μοναστήρι με ορατά τα ερειπωμένα τμήματα των εγκαταστάσεων νοτιοδυτικά του ναού και αναστηλωμένα τα βορινά κελιά. Ο αύλειος χώρος είναι στρωμένος με πλίθινες πλάκες και περικλείεται από περίφραξη, με είσοδο στο κέντρο της ανατολικής πλευράς, όπου υπάρχει μια κλειστή δεξαμενή συλλογής ομβρίων υδάτων. Η περιμετρική διάταξη των κτιρίων, των οποίων το συνολικό ύψος είναι άγνωστο, και ο περίβολος φαίνεται πως διαμόρφωναν ένα κλειστό οικοδομικό σύνολο.

Η μονή αναφέρεται το 16ο και 17ο αιώνα. Η ίδρυσή της τοποθετείται ανάμεσα στα έτη 1591 και 1595 από το Νικόδημο Καλοχρυσό από το Καστέλι Φουρνής, καλόγερο αρχικά στην Αγία Βαρβάρα στο Σύρμεσο, ο οποίος, προκειμένου να οικοδομήσει το μοναστήρι του Αγίου Αντωνίου, ζήτησε και έλαβε την αναγκαία γη από τους πλούσιους ευγενείς της περιοχής, όπως φαίνεται σε μία σειρά συμβολαίων.¹²⁰ Πρώτος, το 1585, ο Ανδρέας Μπαρμπαρίγος, που κατείχε φέουδα στο Μιραμπέλο, υπόσχεται να τού χαρίσει χωράφια και, πριν γίνουν τα σχετικά συμβόλαια, ο μοναχός αρχίζει την περίφραξή τους. Το 1590 ο Μανόλης Κουδουμνής από το Καστέλι Φουρνής και ο Τζώρτζης Καρυστηνός ανταλλάσσουν ο καθένας από ένα χωράφι, που συνορεύουν μεταξύ τους, με φόρο 8 σολδία το χρόνο, που κι αυτά τα αφήνουν στο μοναστήρι μετά το θάνατό τους, για τη σωτηρία της ψυχής τους. Το 1591 ο Μπαρμπαρίγος υπογράφει το δωρητήριο συμβόλαιο και ορίζει σαφώς τις εκτάσεις, τις οποίες χαρίζει στον Καλοχρυσό. Σε έγγραφο του 1595 που συντάσσει η Μπέλλα Καριστινοπούλα φαίνεται ότι το μοναστήρι «εις μετόχι σήρμεσον εις το όνομα του αγίου αντωνίου» έχει ήδη κτιστεί.

Στη συνέχεια, το 1608 ο Καλοχρυσός παραχωρεί το μοναστήρι στο Αρέτι, με αντάλλαγμα να τόν φροντίζουν και το 1617, όταν το μοναστήρι έχει γίνει γυναικείο, ο ηγούμενος του Αρετίου Ιωσήφ Τζε παραδίδει τη διαχείρισή του στην αδελφή του Καλοχρυσού και ηγουμένη, Μαγδαληνή.¹²¹

¹¹⁹ Gerola 1917, 185, Ηλιάκης 1990, Ξανθουδίδης 1912, 30-31, 36-46, 58-60, 171-173, Κατηφόρη 2005, 186, Χρονάκη 1997, 244 και Ψιλιάκης 1994, τ. Α', 370-374

¹²⁰ Ξανθουδίδης 1912, 36-38

¹²¹ Ξανθουδίδης 1912, 43-45, 58-60

Γραπτή αναφορά στη μονή και τις μοναχές γίνεται ακόμη στα έτη 1630 και 1633. Στην απογραφή του 1635 δηλώνεται από το Αρέτι με χωράφια 4 μουζουριών που αποφέρουν 40 μουζούρια σιτάρι και 20 μιστάτα ελιές.¹²²

Οικισμός

4.9.Δωριές

Άποψη Δωριών από τα νοτιοδυτικά

Οι Δωριές,¹²³ οικισμός που ανήκε τα χρόνια της Βενετοκρατίας στην περιφέρεια της Φουρνής, βρίσκεται σε υψόμετρο 490 μ., βόρεια από τον κάμπο της Φουρνής και το Σύρμεσο και νότια από το Καρύδι.

Οι Δωριές συναντώνται αρχικά στα χρόνια της Βενετοκρατίας ως προσδιοριστικό τοπωνύμιο της μονής του Αγίου Γεωργίου του Δωριανού, της οποίας τον ηγούμενο όριζε ο Δούκας¹²⁴ και που ταυτίζεται με το σημερινό ενοριακό ναό του οικισμού των Ισαποστόλων Κωνσταντίνου και Ελένης. Το 1641 αναφέρεται ως χωριό και σε άλλες χρονολογίες αναφέρεται ως τοποθεσία ή μετόχι.¹²⁵ Το 1827 κατοικείται και αναφέρεται ως Doryes.¹²⁶ Από το 1881¹²⁷ μέχρι το 1991 απαντά στις διάφορες απογραφές.¹²⁸

¹²² Χρονάκη 1997, 244

¹²³ Παπαδογιάννης 1997, 78 και Σπανάκης 1991, 260

¹²⁴ Παπαδάκη 1986: Παπαδάκη Α., «Αξιώματα στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη», Κρητικά Χρονικά, τ. ΚΣΤ', 1986, 115

¹²⁵ Ξανθουδίδης 1912, 48, 247-251 και Ζερβογιάννης 1983, τεύχη 54-55, έγγραφο 96

¹²⁶ Ψηφιακή Κρήτη,

http://ims.forth.gr/ims/external_projects/digital_crete/tourkology_habitation_display_gr.php?id=769, όπως 01/03/2007

Άποψη Δωριών από τα βορειοδυτικά

Στην απογραφή των μονών και των εκκλησιών του 1635 εκτός από τη **μονή των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης** δηλώνεται και η **μονή της Παναγίας στο Μεγάλο Κοράσι** της Φουρνής, που απέχει λίγα χιλιόμετρα από τις Δωριές. Επίσης, ο κοιμητηριακός ναός της **Μεταμορφώσεως του Σωτήρος – Αφέντη Χριστού**, πιθανότατα ήταν καθολικό μονής στα χρόνια της Βενετοκρατίας.

---

¹²⁷ Σταυράκης 1890, μέρος 2^ο, 58 και 133

¹²⁸ Παπαδογιάννης 1997, 78 και Σπανάκης 1991, 260

Μονή Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης

Δωριές, Μονή Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης

Το μοναστήρι των Ισαποστόλων Κωνσταντίνου και Ελένης ¹²⁹ βρίσκεται στις Δωριές, στη νότια είσοδο του σημερινού οικισμού, σε υψόμετρο 480 μ. Το συγκρότημα σήμερα δεν κατοικείται και ο ναός του λειτουργεί ως ενοριακός των Δωριών.

Το μοναστήρι περιβάλλεται από καλλιεργήσιμες εκτάσεις, ελαιώνες και αμπέλια, ενώ στη νοτιοανατολική πλευρά της αυλής υψώνονται μεγάλα κυπαρίσσια. Στο χώρο της μονής καταλήγουν διάφορα καλντερίμια, στην ευρύτερη περιοχή υπάρχουν τρία πηγάδια και στον κοντινό λόφο ανεμόμυλοι. Στο οπτικό πεδίο της βρίσκονται ο οικισμός και τα μοναστήρια του Σωτήρος στις Δωριές, του Τιμίου Σταυρού στην Καρδαμούτσα και του Αγίου Αντωνίου στο Καρύδι.

Ο ναός είναι δίκλιτος καμαροσκέπαστος, μεγάλων διαστάσεων και ενισχυμένος εξωτερικά με αντηρίδες στη δυτική και νότια πλευρά του. Έχει νότια είσοδο με παραλληλόγραμμο θύρωμα. Τα δύο κλίτη, εκ των οποίων το βόρειο είναι αφιερωμένο στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη και το νότιο στην Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, επικοινωνούν μεταξύ τους με τοξωτά ανοίγματα.

Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού αποτελείται από τα εντυπωσιακά αγιοθύριδα στις κόγχες των ιερών και το κωδωνοστάσιο, στην επίστεψη του οποίου έχουν λαξευτεί οι μορφές των Ισαποστόλων Κωνσταντίνου και Ελένης εκατέρωθεν κλίμακας που απολήγει σε σταυρό και στη βάση αναγράφεται η χρονολογία 1892. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το εξαιρετικά πλούσιο σε παραστάσεις ξυλόγλυπτο τέμπλο, ενώ

¹²⁹ Κατηφόρη 2005, 147, Χρονάκη 1997, 266 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 385

αξιόλογες είναι κάποιες φορητές βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες του ναού. Στα βόρεια του κάποτε καθολικού της μονής σώζονται κελιά που σήμερα λειτουργούν ως αποθήκες, το βορδωνάρειο και η είσοδος που αποτελείται από δύο συνεχόμενες πύλες. Πρόσφατα ανακαινίστηκε μία θολωτή αίθουσα του συγκροτήματος. Ο υπόλοιπος περίβολος περιτρέχεται από χαμηλό φράκτη, μέσα στον οποίο κλείνεται ένα πηγάδι και μια κλειστή δεξαμενή.

Γραπτή μνεία για το μοναστήρι γίνεται το 17ο αιώνα, στην απογραφή των μονών και των εκκλησιών του 1635. Το μοναστήρι του Αγίου Κωνσταντίνου που βρίσκεται στη Φουρνή και ανήκει στο δημόσιο ταμείο δηλώνει ο ιερομόναχος Αρτέμιος Φούσκης, τον οποίο έχει ορίσει λειτουργό ο Δούκας.¹³⁰ Η μονή ταυτίζεται με τον Άγιο Γεώργιο το Δωριανό στην οποία ηγούμενο εξέλεγε ο Δούκας.¹³¹ Το μοναστήρι συνέχισε να λειτουργεί την Οθωμανική περίοδο και οι μοναχοί του πήραν μέρος στις εξεγέρσεις κατά των Τούρκων. Το 1835 ο Κ. Κοζύρης κάνει λόγο για την επίσκεψή του εκεί,¹³² ενώ στην απογραφή του 1881 κατοικούν σε αυτό δύο μοναχοί και τέσσερις κοσμικοί.¹³³

---

¹³⁰ Χρονάκη 1997, 266

¹³¹ Παπαδάκη 1986, 115

¹³² Κοζύρης 1831-1845, 167

¹³³ Σταυράκης 1890, μέρος 2ο, 155

Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος - Αφέντη Χριστού

Δωριές, Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος - Αφέντη Χριστού

Ο Σωτήρας ή Αφέντης Χριστός στις Δωριές,¹³⁴ οι οποίες ανήκαν στην περιφέρεια της Φουρνής, ήταν πιθανότατα μοναστήρι της Βενετοκρατίας. Βρίσκεται έξω από το σημερινό οικισμό, σε υψόμετρο 483 μ. και πλαγιά με μεγάλη κλίση, ανατολικό προσανατολισμό και θέα στους γύρω λόφους, στο δρόμο, στον οικισμό των Δωριών και στις μονές του Αγίου Κωνσταντίνου στις Δωριές και του Τιμίου Σταυρού στην Καρδαμούτσα. Το μοναστηριακό συγκρότημα σήμερα δεν κατοικείται, ενώ νότια και ανατολικά του ναού είναι ανεπτυγμένο το σύγχρονο νεκροταφείο. Εντός του περιβάλλου φύονται κυπαρίσσια, ενώ το πολύ πετρώδες έδαφος της περιοχής καλλιεργείται κατά τόπους.

Ο ναός, αφιερωμένος στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος, εορτάζει στις 6 Αυγούστου και λειτουργεί σήμερα ως κοιμητηριακός. Πρόκειται για μονόχωρο καμαροσκέπαστο κτίσμα, το οποίο δομείται από αδρά λαξευμένους λίθους διάφορων μεγεθών. Πάνω από το θόλο διατηρείται η δίρριχτη κλιμακωτή επικάλυψή του με σχιστολιθικές πλάκες, όπως συνηθίζεται σε ναούς της περιοχής που χρονολογούνται συνήθως στη βενετική, αλλά και στην οθωμανική εποχή. Το μνημείο έχει μία βόρεια είσοδο, προς την αυλή του μοναστηριακού συγκροτήματος, με απλό ημικυκλικό τόξο και δύο παράθυρα, βόρεια και νότια.

¹³⁴ Κατηφόρη 2005, 149 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 394

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η φορητή εικόνα της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος που κοσμεί το τέμπλο του ναού και χαρακτηρίζεται από την αφηγηματικότητα της εικονογραφίας της, με τα επεισόδια της μετάβασης και αποχώρησης από το όρος Θαβώρ του Χριστού και των μαθητών να πλαισιώνουν το κεντρικό θέμα.

Βόρεια και δυτικά του ναού σώζεται συγκρότημα, που αποτελείται από δύο πετρόκτιστα κτίσματα σε σχήμα «γάμα», εκ των οποίων το νότιο είναι καμαροσκέπαστο όπως εκείνο της Αγίας Βαρβάρας στο Σύρμεσο. Τα κτίρια, ο ναός και ο αναλημματικός τοίχος στο κεκλιμένο προς ανατολάς επίπεδο σχηματίζουν ένα σχετικά κλειστό σύνολο με είσοδο στα δυτικά του ναού. Εντός του περιβόλου εντοπίζεται μία υπόγεια δεξαμενή. Για τη μονή του Σωτήρος στις Δωριές δεν είναι γνωστή καμία γραπτή μνεία. Η πιθανή χρονολόγηση του ναού πριν το 17ο αιώνα και, μάλλον, στα μέσα του 16ου αιώνα δημιουργεί την υπόθεση ότι το μοναστηριακό συγκρότημα, που τον περιβάλλει, κατοικούνταν στα χρόνια της Βενετοκρατίας. Πάντως, σύμφωνα με την τοπική παράδοση η μονή του Σωτήρος συμμετείχε ενεργά στις εξεγέρσεις κατά της οθωμανικής κυριαρχίας και αποτέλεσε ορμητήριο αγωνιστών.

Μονή Παναγίας στο Μεγάλο Κοράσι

Δωριές, Μονή Παναγίας στο Μεγάλο Κοράσι

Το μοναστήρι της Παναγίας της Κορασάνης,¹³⁵ που σήμερα δε λειτουργεί, βρίσκεται στο Μεγάλο Κοράσι, βορειοανατολικά από τις Δωριές και βόρεια του Σκουρά επί του Καδίστου όρους. Η θέση είναι δυσπρόσιτη και απομονωμένη, με μεγάλη κλίση, βορειοανατολικό προσανατολισμό και σχετικά μεγάλο υψόμετρο 550 μ.

Η άγονη πετρώδης και πρόσφατα καμένη περιοχή χρησιμοποιείται για βοσκή και χαρακτηρίζεται από χαμηλή βλάστηση και λίγες νεαρές ελιές. Από σημείο με πολύ καλή ορατότητα, λίγο έξω από τη μονή, η θέα προς τον κόλπο του Μιραμπέλου είναι μαγευτική· φαίνονται η χερσόνησος της Κολοκύθας, η Ελούντα, οι σκοπιές Βαγί, Τράχηλας και Φονιάς.

Ο ναός, που είναι αφιερωμένος στα Εισόδια της Θεοτόκου και εορτάζει στις 21 Νοεμβρίου, είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος και σχετικά μικρών διαστάσεων. Έχει νότια είσοδο, χαρακτηριστική της περιόδου της πρώιμης Βενετοκρατίας, με απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο. Το αγιοθύριδο που κοσμεί την κόγχη του ιερού είναι μονολιθικό παραλληλόγραμμο με συνεπτυγμένο σταυρό. Το μνημείο έχει πρόσφατα ανακαινιστεί.

Γύρω από το ναό έχει διαμορφωθεί σήμερα τσιμεντένιο προαύλιο. Ερείπια κελιών είναι ορατά στα βορειοδυτικά του ναού ενώ λίγο μακρύτερα, στα βορειοανατολικά του, υπάρχουν υπολείμματα κάποιου

¹³⁵ Κατηφόρη 2005, 148, Χρονάκη 1997, 264 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 394

συγκροτήματος, που θα μπορούσε να ανήκει στη μονή. Κοντά του υπάρχουν ακόμη δύο κλειστές δεξαμενές. Μάλλον επρόκειτο για μικρό μοναστηριακό συγκρότημα.

Η μονή αναφέρεται το 17ο αιώνα. Το 1621 κατοικούν εκεί οι μοναχοί Κωνστάντιος Πεδιώτης και ο αδελφός του Ιωαννίκιος. Στην απογραφή του 1635 ο Κωνστάντιος δηλώνει το μοναστήρι της Παναγίας στο Μεγάλο Κοράσι της περιοχής της Φουρνής χωρίς εισοδήματα ή εκκλησίασμα, αναφέροντας πως τού έχει παραχωρηθεί ισόβια από το φεουδάρχη Φραντζέσκο Πανιγέτο.¹³⁶

Οικισμός

4.10. Καρύδι

Άποψη του οικισμού του Καρυδίου

Το χωριό Καρύδι¹³⁷ βρίσκεται βόρεια από τις Δωριές, σε υψόμετρο 510 μ., σε ένα μικρό λεκανοπέδιο 100 στρεμμάτων περίπου. Μέσα και γύρω από τον οικισμό εντοπίζονται παλαιές και σύγχρονες υδατοδεξαμενές, που επιβεβαιώνουν την έλλειψη φυσικών πηγών νερού στο βόρειο Μιραμπέλο. Σήμερα ο οικισμός έχει κυρίως κτηνοτροφικό χαρακτήρα.

¹³⁶ Χρονάκη 1997, 264

¹³⁷ Παπαδογιάννης 1997, 93 και Σπανάκης 1991, 371

Καταγράφεται στον κατάλογο των χωριών της βενετικής τούρμας του 13ου και 14ου αιώνα και στο κατάστιχο του σεξτέριου ανάμεσα στα έτη 1227-1418.¹³⁸ Απουσιάζει από τις πηγές του 16ου αιώνα, χρησιμοποιείται το 1612 ως προσδιοριστικό τοπωνύμιο και αναφέρεται το 1623 ως μετόχι.¹³⁹ Το Καρύδι μετράται στα χωριά της πρώτης περιόδου της Βενετοκρατίας, που μέσα στο 15^ο ή τις αρχές του 16^{ου} αιώνα συρρικνώνονται και διατηρούνται μόνο ως μετόχια άλλων οικισμών ή εγκαταλείπονται.¹⁴⁰

Συγκρότημα στάβλων στα βορειοδυτικά του οικισμού του Καρυδίου

Σε πλαγιά πάνω από τον οικισμό του Καρυδίου σώζονται σήμερα τα κατάλοιπα της **μονής του Αγίου Αντωνίου**, ενώ ο ενοριακός ναός του **Προφήτη Ηλία** είναι κτισμένος τον 20^ο αιώνα στη θέση της ομώνυμης μονής που υπήρχε εκεί παλαιότερα. Τα δύο αυτά μικρά μοναστήρια της Βενετοκρατίας συνδέθηκαν μετά από κάποια χρόνια λειτουργίας, υπό την σκέπη της μεγαλύτερης και επίσης γειτονικής μονής της **Αγίας Τριάδος στο Αρέτι**, που απέχει περίπου ένα τέταρτο με τα πόδια και από τα δυο. Ορατή από το Καρύδι και σε απόσταση πορείας πέντε λεπτών είναι η δεσπόζουσα στον ορεινό όγκο της Καρδαμούτσας (700μ.) **μονή του Τιμίου Σταυρού**(540 μ.).

¹³⁸ Γάσπαρης 2001, 193 και Γάσπαρης 2004, 166 και πιν. σ.153, αντίστοιχα

¹³⁹ Ξανθουδίδης 1912, 6 και 46-48 και Ζερβογιάννης 1977, τεύχος 31, έγγραφο 46

¹⁴⁰ Κατηφόρη 2005, 100

Γειτονιά στο οικισμό Καρυδίου

Το Καρύδι στην Οθωμανική περίοδο σημειώνεται και πάλι ως χωριό, αφού το 1689 δύο παπάδες «εκ του χωρίου Καρύδι» συνυπογράφουν έγγραφο που υπάρχει στο Τουρκικό Αρχείο,¹⁴¹ ενώ αναφέρεται ακόμη το 1827 και το 1842¹⁴² και στην απογραφή του 1881, όταν ο οικισμός είχε 195 χριστιανούς κατοίκους.¹⁴³

---

¹⁴¹ Σταυρινίδης 1976, 326-327

¹⁴² Ψηφιακή Κρήτη,

http://ims.forth.gr/ims/external_projects/digital_crete/tourkology_habitation_display_gr.php?id=893, όπως 01/03/2007

¹⁴³ Σταυράκης 1890, μέρος 2^ο, 58 και 133

Μονή Αγίου Αντωνίου

Καρύδι, Μονή Αγίου Αντωνίου

Το μοναστηριακό συγκρότημα του Αγίου Αντωνίου ή Μεγάλου Αντωνίου,¹⁴⁴ που σήμερα δεν κατοικείται, βρίσκεται σε πλαγιά με μεγάλη κλίση προς τα νοτιοανατολικά και υψόμετρο 536 μ., πάνω από τον οικισμό Καρύδι. Είναι χτισμένο σε βραχώδες έδαφος, ενώ στην περιοχή υπάρχει φυσική θαμνώδης βλάστηση, κήποι, σωρεία πετρών, ελιές και λίγα ακόμη δέντρα. Η θέση έχει θέα στους οικισμούς Καρύδι και Δωριές, και στις μονές του Αγίου Κωνσταντίνου και του Σωτήρος στις Δωριές, του Προφήτη Ηλία στο Καρύδι και του Τιμίου Σταυρού στην Καρδαμούτσα

Ο ναός, που εορτάζει στις 17 Ιανουαρίου, είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος και χτισμένος σε επαφή με το βράχο. Έχει νότια είσοδο με απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο. Το μονόλοβο αγιοθύριδο της κόγχης φράσσεται με πλέγμα κοσμούμενο με διάτρητο ισοσκελή σταυρό.

Στα βορειοανατολικά του ναού υπάρχει σπηλαιώδες άνοιγμα, που ίσως χρησιμοποιήθηκε ως βοηθητικός χώρος ή κελί. Στο δυτικό τοίχο του ναού προσαρτάται γωνιακό συγκρότημα τεσσάρων δωματίων, ερειπωμένο σήμερα, που, πιθανόν, είχε και δεύτερο όροφο. Πρόκειται για μικρό μοναστήρι, στο οποίο ο ναός διατάσσεται δίπλα στα κελιά, διάταξη που παραδοσιακά είχαν τα μοναστήρια του ρωμαιοκαθολικού δόγματος.

¹⁴⁴ Gerola 1917, 184, Κατηφόρη 2005, 153, Χρονάκη 1997, 242-243 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 378

Η μονή μνημονεύεται το 17ο αιώνα. Η ίδρυσή της από τον καλόγερο Γιάννη Αμαργιανίτη, τοποθετείται πριν το 1600.¹⁴⁵ Γραπτή αναφορά σε αυτήν και τους μοναχούς της γίνεται τα έτη 1612, 1615, 1620, 1635, 1640. Το 1612 το μοναστήρι παραχωρείται από το γιο του ιδρυτή, Ακάκιο Αμαργιανίτη, στη μονή Αρετίου και το 1615 επικυρώνεται η παραχώρηση από τον αδελφό του, Μαλαχία Αμαργιανίτη, που πεθαίνει πριν το 1620. Στην απογραφή των ναών και των μονών του 1635 το μοναστήρι δηλώνεται στη δικαιοδοσία του Αρετίου.¹⁴⁶ Το 1640 ο ηγούμενος της μονής Αρετίου στέλνει το μοναχό Θεοδόσιο Πεδιώτη από το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία στο κοινόβιο του Αγίου Αντωνίου.¹⁴⁷

Μονή Προφήτη Ηλία

Καρύδι, Μονή Προφήτη Ηλία

Το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία ¹⁴⁸ βρισκόταν μέσα στον οικισμό Καρύδι. Η θέση της μονής, όπου σήμερα απλώνεται η πλατεία του χωριού, έχει κλίση προς τα δυτικά, υψόμετρο 512 μ. και ορατότητα από τον οικισμό ως το μοναστήρι του Αγίου Αντωνίου σε κοντινό ύψωμα.

Το 1960 το καθολικό του μοναστηριού κατεδαφίστηκε και στη θέση του οικοδομήθηκε νέος μεγάλος ομώνυμος ναός, που σήμερα λειτουργεί ως ενοριακός και πανηγυρίζει στις 20 Ιουλίου· είναι σταυροειδής με τρούλο και έχει διώροφο κωδωνοστάσιο. Δε σώζονται άλλα κατάλοιπα του μοναστηριού.

Η μονή μνημονεύεται το 17ο αιώνα. Η παλαιότερη γνωστή αναφορά στον Προφήτη Ηλία και ένα μοναχό της μονής, τον Ιωαννίκιο Κατσαρά, γίνεται το 1607· για αυτό και η ίδρυσή της τοποθετείται πριν από αυτήν τη χρονολογία.¹⁴⁹ Το 1623 ένας ευγενής από το Επάνω χωριό της Φουρνής παραχωρεί ένα κτήμα του κοντά στη μονή στον καλόγερο Θεοδόσιο Πεδιώτη, που διαμένει στη μονή, στο μετόχι Καρύδι.¹⁵⁰ Το 1630 ο ευγενής Νικολάκης Μπαρμπαρίγος από το Καστέλι Φουρνής παραχωρεί το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία με τα κτήματά του στο Θεοδόσιο Πεδιώτη, ο οποίος κατοικεί σε αυτό τα τελευταία δώδεκα χρόνια. Ο Πεδιώτης στην απογραφή του 1635 δηλώνει το μοναστήρι, στο οποίο κατοικεί, στη Φουρνή, στην τοποθεσία Καρύδι,¹⁵¹ ενώ το 1640 το παραχωρεί στη μονή Αρετίου και ο ίδιος διαμένει πλέον στο γειτονικό μοναστήρι του Αγίου Αντωνίου, που ανήκει στο Αρέτι από το 1612.¹⁵² Στο συμβόλαιο παραχώρησης διαφαίνεται ο αγροτικός και κτηνοτροφικός χαρακτήρας της ζωής του μοναχού, που μάλλον ήταν πλούσια και άνετη.

---

¹⁴⁵ Χρονάκη 1997, 242

¹⁴⁶ Χρονάκη 1997, 242-243

¹⁴⁷ Ζερβογιάννης 1983, τεύχη 54-55, έγγραφο 94

¹⁴⁸ Gerola 1917, 184, Ηλιάκης 1990, 46, Κατηφόρη 2005, 154, Χρονάκη 1997, 244-245 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 378

¹⁴⁹ Χρονάκη 1997, 244

¹⁵⁰ Ζερβογιάννης 1977, τεύχος 31, έγγραφο 46

¹⁵¹ Χρονάκη 1997, 244-245

¹⁵² Ξανθουδίδης 1912, 243-246 και Ζερβογιάννης 1983, τεύχη 54-55, έγγραφο 94

Μονή Τιμίου Σταυρού στην Καρδαμούτσα

Καρύδι, Μονή Τιμίου Σταυρού στην Καρδαμούτσα

Το μοναστήρι του Τιμίου Σταυρού βρίσκεται στην Καρδαμούτσα,¹⁵³ ύψωμα ανατολικά από τον οικισμό Καρύδι, στη νοτιοανατολική πλευρά της οροσειράς Μεγάλο Καστρί. Με υψόμετρο 540 μ., κλίση 10 μοιρών και νότιο προσανατολισμό, το μοναστήρι έχει οπτική επαφή με τους οικισμούς Καρύδι και Δωριές, τον κάμπο της περιοχής, λόφους της σκάφης Μιραμπέλου, τη σκοπιά της Βενετοκρατίας Κεφάλα, τα μοναστήρια του Αγίου Αντωνίου στο Καρύδι και του Σωτήρος και του Αγίου Κωνσταντίνου στις Δωριές. Αν και στον περιβάλλοντα χώρο υπάρχουν διάφορα δέντρα, το πετρώδες έδαφος κυριαρχεί στην περιοχή που είναι κατάφυτη από αγριόπρινους. Καλντερίμι, που είναι σήμερα ορατό, οδηγούσε από το μοναστήρι του Τιμίου Σταυρού στη μονή Αρετίου.

Το καθολικό είναι μονόχωρο καμαροσκέπαστο, μνημειακών διαστάσεων, με δύο παράθυρα, νότια και βόρεια, και μία νότια είσοδο. Οι γωνίες των τοίχων χαρακτηρίζονται από λαξευτή επιμελημένη τοιχοδομία. Στο ανατολικό αέτωμα υπάρχουν εφυαλωμένα διακοσμητικά πινάκια σε σχήμα ισοσκελούς σταυρού, ενώ το δίλοβο αγιοθύριδο της κόγχης του ιερού αποτελεί εξαιρετικό δείγμα λιθογλυπτικής. Ο θόλος, που στη δεκαετία του 1970 επικαλύφθηκε με οπλισμένο σκυρόδεμα, έχει δίρριχτη στέγη. Ο βόρειος τοίχος του ναού στέφεται από το καμπαναριό, στη βάση του οποίου υπάρχει επιγραφή με τα ονόματα των ιδρυτών: «ΟΥΤΟΣ Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΚΑΙ ΖΩΟΠΟΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ ΩΚΟΔΟΜΗΘΗΤΟ ΠΑΡΑ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΤΖΑΡΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΑΥΤΟΥ ΜΑΝΑΣΗ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΙ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΜΟΝΑΧΟΥ Α... (1...)».¹⁵⁴

¹⁵³ Gerola 1917,185, Gerola 1936, 524, Curuni-Donati 1988: Curuni S.A. - Donati L., *Creta Veneziana, Venezia 1988*, 359, Ηλιάκης 1989: Ηλιάκης Κ., «Η Μονή του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού στην Καρδαμούτζα», *Νέαρχος*, τεύχος 7, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1989, 2-17, Κατηφόρη 2005, 155, Κοζύρης 1831-1845, 167, Ξανθουδίδης 1912, 95-97 κ. α., Πατεράκης 1994: Πατεράκη Μ., *Συμβολή στην ιστορία της περιοχής Φουρνής Λασιθίου των Ι. Μονών Αρετίου και Καρδαμούτζας κατά τη Βενετοκρατία-Τουρκοκρατία*, Φουρνή 1994, Σπανάκης 1991, 362, Χρονάκη 1997, 251-254 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 394

¹⁵⁴ Ηλιάκης 1989, 9

Νότια του ναού, σε επαφή με τον τοίχο, βρίσκεται ο τάφος του ιδρυτή Μανασσή Κατσαρά που καλύπτεται από ενεπίγραφη επιτύμβια πλάκα με τη χρονολογία του θανάτου του: «ΑΥΤΗ Η ΛΑΡΝΑΞ ΥΠΑΡΧΕΙ ΜΑΝΑΣΣΗ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΤΖΑΡΑ ΤΟΥ ΚΑΙ ΚΗΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΑΥΤΗΣ. ΕΚΟΙΜΗΘΗ ΚΑΙ ΕΤΕΘΗ ΕΝΘΑΔΙ ΕΝ ΜΗΝΙ ΑΥΓΟΥΣΤΩ ΙΘ ΑΧΙΖ (1617) ΑΙΩΝΙΑ Η ΜΝΗΜΗ ΑΥΤΟΥ».¹⁵⁵

Γύρω από το καθολικό αναπτύσσεται το μοναστηριακό συγκρότημα, το οποίο έχει κατασκευαστεί σε διάφορες οικοδομικές φάσεις. Πρόκειται για μεγάλο μοναστήρι με πλήθος εγκαταστάσεων κομψής κατασκευής και επιμελημένης δόμησης, με κυρίαρχα τα μορφολογικά και διακοσμητικά στοιχεία του τέλους του 16ου αιώνα.¹⁵⁶ Το μεγάλο ύψος των κτιρίων, ο όροφος σε κάποια από αυτά, τα περιτοιχίσματα και τα επίπεδα εισόδων στην πλαγιά προσδίδουν αμυντικό χαρακτήρα στη μονή, της οποίας η κεντρική πύλη ανοίγεται κατευθείαν στην ακανόνιστου σχήματος αυλή στα βορειοανατολικά του συγκροτήματος. Στα δυτικά της, μεταξύ ναού και κελιών, είναι διατεταγμένοι ημικυκλικά πέντε κίονες, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν για τη στήριξη κληματαριάς (βλ. και μονή Κεράμου). Στο δάπεδο της αυλής διακρίνονται κάποιοι τάφοι, ενώ υπάρχουν τρεις κλειστές δεξαμενές συλλογής ομβρίων υδάτων, μία με πόσιμο νερό, μία για την καθαριότητα και μία για το πότισμα των ζώων.

Τα κτίσματα της βόρειας πτέρυγας χρονολογούνται από την εποχή της ίδρυσής της έως τα μέσα του 17ου αιώνα και έχουν οικοδομηθεί σε τρεις φάσεις, ενώ τα κτίρια της νότιας πλευράς ανάγονται στο 18ο και 19ο

---

¹⁵⁵ Gerola 1936, 524

¹⁵⁶ Χρονάκη 1997, 251

αιώνα. Το καθολικό της και ο πυρήνας του βόρειου συγκροτήματος, όπου θα λειτουργούσε μάλλον το μαγειρείο, ανήκει στην πρώτη οικοδομική φάση του 1580 - 1590. Στη δεύτερη φάση των αρχών του 17ου αιώνα, γύρω από τις πρώτες αίθουσες προστέθηκαν αποθήκες, το διώροφο ηγουμενείο και η θολοσκεπής τράπεζα, που στη μία μακρά πλευρά της στηρίζεται σε τρία τόξα από ντόπια γκρίζα πέτρα, τα οποία απολήγουν σε τέσσερις πεσσούς πλήρως ανεπτυγμένους με βάση, κορμό και στέψη. Στην τρίτη οικοδομική φάση, των μέσων του 17ου αιώνα, ανήκει, πιθανότατα, το ελαιοτριβείο. Εκτός από τους παραπάνω χώρους και τα κελιά είχε ακόμη τυροκομείο, ξενώνα και βορδωνάρειο.

Το μετόχι Καρδαμούτσα των Κατσαράδων αναφέρεται το 16ο αιώνα και η μονή του Τιμίου Σταυρού το 17ο αιώνα. Η ίδρυσή της από τους αδελφούς Κατσαρά, ιερομόναχο Μακάριο, ιερομόναχο Μανασσή και μοναχό Ξενοφώντα τοποθετείται ανάμεσα στα έτη 1570 – 1580.¹⁵⁷

Γραπτή αναφορά στις συναλλαγές και τα περιουσιακά στοιχεία του μοναστηριού και των μοναχών του γίνεται πολλάκις στα κατάστιχα του νοταρίου παπά Γιάννη Κατσαρά (1607 - 1635), που ήταν συγγενής με τους ιδρυτές και είχε έδρα το Καστέλι Φουρνής.

Ο ηγούμενος της μονής Μανασσής εμφανίζεται σε συμβόλαια των ετών 1607, 1609, 1613, 1617. Τα έτη 1607 και 1617 γίνεται στους υποτακτικούς του μοναχούς Ιωσήφ Κάβαλο και Νεόφυτο Βαρτζάγγη, αντίστοιχα. Το 1613 ο Μανασσής πούλησε ένα σπίτι στο Επάνω χωριό της Φουρνής ως επίτροπος της ανιψιάς του Καλής Κατσαροπούλας, μετέπειτα ηγουμένης του Σωτήρος των Καλογράδων στον κάμπο της Φουρνής.

Το 1617 ο Μανασσής Κατσαράς πεθαίνει και τον διαδέχεται, τουλάχιστον από το 1619, ο Νεόφυτος Βαρτζάγγης, ο οποίος εμφανίζεται σε συμβόλαια των ετών 1618, 1619, 1623, 1628, 1629, 1630, 1631, 1635 και 1641. Τελευταίος ηγούμενος επί Βενετοκρατίας φαίνεται πως ήταν ο Ιωσήφ Βαρτζάγγης, ο οποίος αναφέρεται σε έγγραφα το 1641, 1654 και 1655.¹⁵⁸

Στις γραπτές πηγές γίνεται μνεία και σε άλλους μοναχούς της Καρδαμούτσας, τα έτη 1621, 1630 και 1635 στον ιερομόναχο Ιερεμία Αμαργιανίτη και το έτος 1609 στο μοναχό Ιωαννίκιο Κατσαρά, του οποίου η ανιψιά Εργίνα Φουλιοπούλα φιλοξενείται στο μοναστήρι το 1611 και 1612.

Στην απογραφή των εκκλησιών και μονών του 1635 δηλώνονται τρεις ιερείς, δώδεκα μοναχοί, τρεις εκκλησίες χωρίς ενορία και εκτάσεις γης με την παραγωγή τους. Οι ναοί είναι το καθολικό της μονής, ο Άγιος Ιωάννης ο Ξενικός στο Λούμα και ο Άγιος Γεώργιος στο Σκινιά. Η έγγεια περιουσία της μονής είναι χωράφι 3 μουζουριών, περιβόλι με ελαιόδεντρα και αμυγδαλιές και δύο αμπέλια που παράγουν αντίστοιχα 15 μουζούρια σιτάρι, 12 μιστάτα λάδι, 30 μουζούρια αμύγδαλα και 200 μιστάτα κρασί.¹⁵⁹ Το 1749 σε απόφαση του ιεροδικείου εμφανίζεται ο τελευταίος γνωστός ηγούμενος της Καρδαμούτσας

---

¹⁵⁷ Ηλιάκης 1989

¹⁵⁸ Χρονάκη 1997, 251-253

¹⁵⁹ Χρονάκη 1997, 253

Μουρέλλος, υιός Κωνσταντή,¹⁶⁰ ενώ το 1835 το μοναστήρι του Τιμίου Σταυρού επισκέπτεται ο Κ. Κοζύρης που διαμένει εκεί μία νύχτα.¹⁶¹

Στην απογραφή του 1881 το μοναστήρι είχε τέσσερις μοναχούς και ως προσωπικό τρία ζευγάρια κοσμικών,¹⁶² ενώ σήμερα διαμένει εκεί ένας μόνο μοναχός. Πανηγύρι πάντως γίνεται στην εορτή της Ύψωσης του Τιμίου Σταυρού στις 14 Σεπτεμβρίου, οπότε χρησιμοποιείται το αναστηλωμένο διώροφο κτίσμα της νότιας πτέρυγας που επαναλειτουργεί ως αρχονταρίκι και ξενώνας.

Μονή Αγίας Τριάδος στο Αρέτι

Καρύδι, Μονή Αγίας Τριάδος στο Αρέτι

Το μοναστήρι της Αγίας Τριάδος¹⁶³ βρίσκεται στο Αρέτι, βόρεια από τον οικισμό Καρύδι της περιφέρειας της Φουρνής, σε υψόμετρο 530 μ., με κλίση 11 μοιρών και ανατολικό προσανατολισμό. Η θέση έχει οπτική επαφή μόνο με τη σκοπιά της Βενετοκρατίας Άσπρα Σπήλια και τη θάλασσα στα βόρεια της επαρχίας.

¹⁶⁰ Σταυρινίδης 1984, 337

¹⁶¹ Κοζύρης 1831-1845, 167

¹⁶² Σταυράκης 1890, μέρος 2ο, 155

¹⁶³ Gerola 1917, 184, Gerola-Σπανάκης: Gerola G., Βενετικά Μνημεία της Κρήτης - Εκκλησίες, μετάφραση Σ. Σπανάκη, εκδόσεις Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης, Κρήτη 1993, 371, Αντωνόπουλος 1997: Αντωνόπουλος Ε., Η Ιερά Μονή της Αγίας Τριάδος Αρετίου, Νεάπολη Λασιθίου, 1997, Ζερβογιάννης 1980, τεύχος 45, Ζερβογιάννης 1981, τεύχος 46, τεύχη 48-49, Ζερβογιάννης 1982, τεύχη 50-51, τεύχη 52-53, Ζερβογιάννης 1983, τεύχη 54-55, τεύχη 56-57, Ζερβογιάννης 1984, τεύχη 58-59, Κοζύρης 1831-1845, 167, 197, Λογαριαστάκης 1939: Λογαριαστάκης Κ., «Η Μονή Αρετίου», Δρήρος, τεύχη 27-28, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1939, 787-790, Λογαριαστάκης 1940: Λογαριαστάκης Κ., «Η Μονή Αρετίου», Δρήρος, τεύχος 31, Ιανουάριος 1940, 870-872, τεύχος 32, Φεβρουάριος 1940, 895-896, τεύχος 33, Μάρτιος 1940, συνέχεια..921- 922, Ξανθουδίδης 1912, Παπαδογιάννης 1997, 61, Πατεράκης 1994, Σπανάκης 1991, 136-137, λήμμα Αρέτι, Χρονάκη 1997, 237-247 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 357-370

Έξω από το μοναστήρι σώζονται δύο καλντερίμια, το ένα καταλήγει στην κοντινή και εξίσου ισχυρή μονή της Καρδαμούτσας, ενώ το άλλο αποτελεί το τελευταίο τμήμα του δρόμου που συνέδεε το Αρέτι με το Καρύδι και τα άλλα χωριά. Η γη γύρω από τη μονή είναι χωρισμένη σε πεζούλες και άλλοτε καλλιεργούνταν εντατικά. Σήμερα, τριγύρω υπάρχουν κήποι και μεγάλα κυπαρίσσια· το έδαφος είναι πετρώδες. Το μοναστήρι έχει αναστηλωθεί από τη 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και σήμερα λειτουργεί και κατοικείται. Η είσοδος στη μονή γίνεται μέσω στοάς, δίπλα στο χώρο του ληνού (πατητήρι). Αυτή οδηγεί μπροστά στις μεγάλες θολωτές αποθήκες, το βορδωνάρειο (στάβλος) και την πύλη της εσωτερικής αυλής. Στον κυρίως περίβολο εσωκλείονται υδατοδεξαμενές και τα περισσότερα οικήματα του μοναστηριακού συγκροτήματος. Στις διώροφες πτέρυγες, που ανοίγονται γύρω του, βρίσκονται τα κελιά, το μαγειρείο, το μαγκικείο (αρτοποιείο), η τράπεζα, οι αποθήκες, το σιδηρουργείο και άλλες εγκαταστάσεις. Δύο βοηθητικές πυλίδες ανοίγονται στη δυτική και βόρεια πλευρά του περιβόλου.

Εκτός του κλειστού περιβόλου βρίσκονται δύο μεγάλες ανοιχτές δεξαμενές με κλίμακα στο εσωτερικό τους, το ελαιοτριβείο και το τυροκομείο.

Πρόκειται για μεγάλο μοναστήρι, που σχεδόν από την αρχή της λειτουργίας του είχε δύναμη τριάντα μοναχών. Η αρχιτεκτονική του προσαρμόστηκε στο κεκλιμένο προς τα ανατολικά έδαφος, ενώ η τοιχοδομία φέρει κυρίως βορινά εξωτερικά ανοίγματα. Το περιτοιχίσμα γύρω από το συγκρότημα δίνει φρουριακό χαρακτήρα στη μονή, ενώ το καθολικό κυριαρχεί στο κέντρο των εγκαταστάσεων. Η πρώτη φάση κατασκευής του μοναστηριού τοποθετείται στο διάστημα 1580 - 1596.¹⁶⁴

Το καθολικό, ναός αφιερωμένος στην Αγία Τριάδα, βρίσκεται στο κέντρο του περιβόλου, είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, με οξυκόρυφη καμάρα και έχει μνημειακές διαστάσεις. Έχει δυτική είσοδο με οξυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο διπλής καμπυλότητας, που απολήγει σε σπείρες στις κάτω άκρες και στέφεται με ανθέμιο. Στο δυτικό άκρο της στέγης του καθολικού ορθώνεται κωδωνοστάσιο κατασκευασμένο από πελεκητή πέτρα, η καμπάνα του οποίου φέρει επιγραφή με τη χρονολογία 1618. Με βάση τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά ο ναός θα μπορούσε να χρονολογηθεί στα τέλη του 16ου ή τις αρχές του 17ου αιώνα· οικοδομήθηκε δηλαδή συγχρόνως ή λίγο μετά την ίδρυση του μοναστηριού. Στον περίβολο βρίσκεται και δεύτερος ναός της Βενετοκρατίας, με ταφικό χαρακτήρα. Πρόκειται για τον Άγιο Λάζαρο, που είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος και έχει δυτική είσοδο με διακοσμημένο οξυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο διπλής καμπυλότητας.

Πρόσφατα εγκαινιάστηκε μέσα σε ένα πολύ μικρό δωμάτιο της μονής ο ναΐσκος του Οσίου Μακαρίου του Αιγυπτίου.

Η μονή αναφέρεται στις γραπτές πηγές από το 16ο και 17ο αιώνα έως σήμερα. Η ίδρυσή της από τον ευγενή Μάρκο Παπαδόπουλο από το Επάνω χωριό της Φουρνής τοποθετείται ανάμεσα στα έτη 1580 και 1596. Ο κτίτορας, όπως φαίνεται από τη διαθήκη που συνέταξε το 1603, είχε δωρίσει αγρούς σαράντα μουζουριών για την ανέγερσή της και για τη συντήρηση δώδεκα μοναχών και είχε επιλέξει ως ηγούμενο τον πνευματικό του. Στη διαθήκη του όρισε κάθε νέο ηγούμενο να τον εκλέγουν οι καλόγεροι με τη συγκατάθεση των

---

¹⁶⁴ Χρονάκη 1997, 239

διαδόχων του και να μη μπαίνει γυναικείο πρόσωπο στο μοναστήρι.¹⁶⁵ Ο ανιψιός του και κληρονόμος του, συνονόματος Μάρκος Παπαδόπουλος, αύξησε σύντομα την περιουσία του Αρετίου, που είχε πλέον είκοσι επτά μοναχούς.

Από το έτος 1596 μέχρι και το 1866 οι γραπτές αναφορές που αφορούν στη μονή Αρετίου είναι πολυπληθείς. Αφορούν σε συναλλαγές με άλλα μοναστήρια, αφιερώσεις, αγοραπωλησίες και ενοικιάσεις χωραφιών, δάνεια, κληρονομικές διευθετήσεις, συμμετοχή σε διαιτησίες της μονής και των μοναχών της. Εκτός από τον πρώτο και δεύτερο ηγούμενο της Αρετίου, Ιωσήφ Τζε και Γερμανό Συναδηνό, στα χρόνια της Βενετοκρατίας γνωστοί από τα συμβόλαια είναι ο κελλάρης της μονής Γεράσιμος Σκλήτζας που αναφέρεται τα έτη 1621 και 1639, ο δάσκαλος μοναχός Κοσμάς Βαρτζάγγης που εμφανίζεται ως αγιογράφος το 1614 και το 1623 και άλλοι καλόγεροι, όπως ο Ιωαννίκιος Χασάνης, ο Μακάριος Στρουμπούλης και ο Διακομής Πεδιώτης από το Αμπραμοχώρι.

Στην απογραφή του 1635 δηλώνονται μεγάλες εκτάσεις, τεράστια εισοδήματα και τέσσερα μοναστήρια ανήκοντα στο Αρέτι. Είναι γνωστό ότι συνολικά επτά μοναστήρια πέρασαν τα χρόνια της Βενετοκρατίας στη δικαιοδοσία της μονής, ο Αρχάγγελος στο Λούμα, ο Άγιος Αντώνιος και ο Προφήτης Ηλίας στο Καρύδι, ο Άγιος Αντώνιος στο Σύρμεσο, ο Ιωάννης ο Πρόδρομος στο Σκουρά, η Κυραπολίτισσα στον κάμπο της Φουρνής και η Αγία Φωτεινή στις Καρές.¹⁶⁶

Την Οθωμανική περίοδο η μονή Αρετίου ακμάζει και κατά καιρούς αποτελεί έδρα της επισκοπής Πέτρας. Μετά την επανάσταση του 1821 οι Τούρκοι λεηλάτησαν και πυρπόλησαν το μοναστήρι, καταστρέφοντας έτσι κειμήλια, έπιπλα και τη βιβλιοθήκη που περιείχε έγγραφα και βιβλία από τα χρόνια της Βενετοκρατίας. Η μονή ανακαινίστηκε το 1844 και λειτούργησε κανονικά με μικρό αριθμό μοναχών, ενώ το 1991 άρχισε η προσπάθεια αναστήλωσής της.

---

¹⁶⁵ Ξανθουδίδης 1912, 281-288

¹⁶⁶ ¹⁷⁴ Χρονάκη 1997, 241-247

Οικισμός

4.11. Σκινιάς

Άποψη του οικισμού του Σκινιά

Ο οικισμός του Σκινιά¹⁶⁷ βρίσκεται στο βόρειο Μιραμπέλο σε υψόμετρο 230 μ. Χαρακτηριστικά του άγονου τοπίου είναι οι πολλές δεξαμενές, οι ξερολιθιές, οι πεζούλες και τα αλώνια που δηλώνουν ότι κάποτε η καλλιέργεια της γης ήταν εντατική, ενώ τα τελευταία χρόνια αυξήθηκαν οι ελαιώνες.

Οι πρώτες γνωστές αναφορές για το Σκινιά βρίσκονται στον κατάλογο των χωριών της βενετικής τούρμας του 13ου και 14ου αιώνα και στο κατάστιχο του σεξτέριου ανάμεσα στα έτη 1227-1418.¹⁶⁸

Το 17ο αιώνα ο Σκινιάς ανήκει στην παρτινέντζια της Φουρνής¹⁶⁹ και διάφορες τοποθεσίες γύρω από αυτόν αναφέρονται συχνά στα συμβόλαια της εποχής.¹⁷⁰ Αν και το 1630 σημειώνεται ως χωριό, σε συμβόλαιο που αφορά στην τοποθεσία Φίλια του Σκινιά, δεν καταχωρίζεται στα χωριά των απογραφών της Βενετοκρατίας.¹⁷¹ Το 1632 ο κυρ Μανούσος Παντουβάς από το Καστέλι Φουρνής, που εκμεταλλεύεται

¹⁶⁷ Παπαδογιάννης 1997, 158 και Σπανάκης 1991, 722-723

¹⁶⁸ Γάσπαρης 2001, 193 και Γάσπαρης 2004, 166 και πιν. σ.153, αντίστοιχα

¹⁶⁹ Ξανθουδίδης 1912, 222-223

¹⁷⁰ Ξανθουδίδης 1912, 140-141, 161-163, 218-219, 222-224, 230-231, 218-219 και 261-262 και Ζερβογιάννης 1981, τεύχη 48-49, έγγραφο 83, Ζερβογιάννης 1982, τεύχη 50-51, έγγραφο 85 και έγγραφο 86, τεύχη 52-53, έγγραφο 90, Ζερβογιάννης 1983, τεύχη 56-57, έγγραφο 101, Ζερβογιάννης 1984, τεύχη 58-59, έγγραφο 105

¹⁷¹ Ξανθουδίδης 1912, 140-141 και Ζερβογιάννης 1977, τεύχος 32, έγγραφο 52

κτήματα του φεουδάρχη Αντωνάκη Παπαδόπουλου, συνάπτει συμβόλαιο για κτήματα στο μετόχι του Σκινιά.¹⁷² Το 1638 και 1641 αναφέρεται και πάλι ως μετόχι με κτήματα στα οποία έχει δικαιώματα η μονή Αρετίου.¹⁷³

Στην Οθωμανική περίοδο, το 1827 αναφέρεται ως Iskinya,¹⁷⁴ στην αιγυπτιακή απογραφή το 1832-1833 απογράφεται ως Skoepia με 30 χριστιανικές οικογένειες¹⁷⁵ και έκτοτε σημειώνεται σε όλες τις απογραφές.

Το 17ο αιώνα στο Σκινιά λειτουργεί η **μονή του Αγίου Δημητρίου**, ενώ, εκτός από τη μονή Αρετίου, και οι μονές του Σωτήρος στον Κέραμο και της Καρδαμούτσας έχουν περιουσία στην περιοχή. Μνημεία της Βενετοκρατίας πολύ κοντά στο Σκινιά είναι η **βίγλα Γιαλού το Κεφάλι** δίπλα στον **Προφήτη Ηλία**, που ήταν πιθανότατα μοναστηριακός ναός, και ο τοιχογραφημένος **ναός του Αγίου Γεωργίου**, στο σημερινό ομώνυμο οικισμό. Στη θέση του σύγχρονου ναού **του Αγίου Νικολάου στα Βλυχάδια**, στο «μετόχι αιγιαλού σκινιά», υπήρχε μοναστήρι της Βενετοκρατίας. Επίσης, το μοναστήρι που λειτούργησε αφιερωμένο στη **Μεταμόρφωση του Σωτήρος – Αφέντη Χριστού** στη θέση **Αγγιλιά** ανάγεται, με επιφύλαξη, στα χρόνια της Βενετοκρατίας.

Μοναστήρια

Μονή Αγίου Δημητρίου

Σκινιάς, Μονή Αγίου Δημητρίου

Το μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου¹⁷⁶ βρισκόταν στο Σκινιά, στο βόρειο Μιραμπέλο, και κοντά στη μονή του Σωτήρος της Αγγιλιάς. Σήμερα, διατηρείται μόνο ο ναός της μονής εντός του οικισμού και κοντά του υπάρχουν εκτάσεις με ελιές και κήποι σε πεζούλες. Η θέση έχει υψόμετρο 227 μ., κλίση 7 μοιρών προς τα βόρεια και περιορισμένο οπτικό πεδίο.

Ο ναός, που έχει υποστεί πολλές μετασκευές, είναι δίκλιτος καμαροσκέπαστος, μνημειακών διαστάσεων και έχει νότια είσοδο.

Βόρεια και δυτικά του ναού διακρίνονται ενσωματωμένα σε κτίσματα του οικισμού κάποια τμήματα δομών που μπορεί να ανήκαν στη μονή. Ακόμη δέκα δεξαμενές νερού, που βρίσκονται σε ακτίνα 200 μέτρων, ανήκουν στον οικισμό, που ήταν στα χρόνια της Βενετοκρατίας μετόχι συνδεδεμένο με το μοναστήρι. Η μονή αναφέρεται το 17ο αιώνα. Η ίδρυσή της τοποθετείται πριν το 1618 και γραπτές αναφορές σε αυτήν

¹⁷² Ξανθουδίδης 1912, 161-163 και Ζερβογιάννης 1978, τεύχος 34, έγγραφο 61

¹⁷³ Ξανθουδίδης 1912, 218-219 και 261-262, αντίστοιχα

¹⁷⁴ Ψηφιακή Κρήτη,

http://ims.forth.gr/ims/external_projects/digital_crete/tourkology_habitation_display_gr.php?id=1306, όπως 01/03/2007

¹⁷⁵ Pashley 1837, τ. Β', 238

¹⁷⁶ Ζερβογιάννης 1982, τεύχη 50-51, έγγραφο 85, Ξανθουδίδης 1912, 222-224, Κατηφόρη 2005, 181, Χρονάκη 1997, 261 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 411

και στους μοναχούς εντοπίζονται σε συμβόλαια των ετών 1618, 1623, 1625, 1626 και 1630.¹⁷⁷ Τα χρόνια αυτά διαμένουν εκεί μέλη της οικογένειας Πατσούδη, εκ των οποίων ο Μαλαχίας Πατσούδης είχε δικαιώματα και στη μονή της Παναγίας της Κυραπολίτισσας στον κάμπο της Φουρνής. Για ένα διάστημα διαμένει εκεί και ο Ακάκιος Αλυφάντης, που το 1608 βρίσκεται στη μονή της Αγίας Βαρβάρας στο Σύρμεσο και το 1622 στη μονή της Παναγίας στο Δρουβαλιά.¹⁷⁸

Στην απογραφή του 1635 το μοναστήρι δηλώνει ο Αντώνιος Παπαδόπουλος, φεουδάρχης με μεγάλη περιουσία στο Μιραμπέλο, ο οποίος τα έτη 1632 - 1642 είναι ο εκπρόσωπος των κληρονόμων του κτήτορα της μονής Αρετίου.¹⁷⁹ Το 1639 περνά στην ιδιοκτησία του Μερκούριου Πατσούδη που κατοικεί στον Άγιο Δημήτριο.¹⁸⁰

---

¹⁷⁷ Χρονάκη 1997, 261

¹⁷⁸ Ξανθουδίδης 1912, 222-224

¹⁷⁹ Χρονάκη 1997, 261

¹⁸⁰ Ζερβογιάννης 1982, τεύχη 50-51, έγγραφο 85

Μονή Αγίου Νικολάου

Σκινιάς, Μονή Αγίου Νικολάου

Το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου¹⁸¹ βρισκόταν μάλλον στον παραθαλάσσιο οικισμό Βλυχάδια του Σκινιά, που ανήκε στην περιφέρεια της Φουρνής. Η περιοχή χαρακτηρίζεται από χαμηλή θαμνώδη βλάστηση και η θέση, με υψόμετρο 40 μ., έχει ορατότητα στη θάλασσα, στη μονή του Προφήτη Ηλία στο Σκινιά, καθώς και στη βίγλα Γιαλού το Κεφάλι.

Ο ναός της Βενετοκρατίας δε σώζεται, αλλά έχει χτιστεί νέος στη θέση του με την ίδια αφιέρωση, που εορτάζει στις 6 Δεκεμβρίου.

Μέχρι πρόσφατα σώζονταν γύρω από το ναό κελιά και άλλα κτίσματα της μονής, που όμως δεν είναι πλέον ορατά, εκτός από μία υπόγεια κλειστή δεξαμενή.

Η μονή κοντά στη θάλασσα αναφέρεται στην απογραφή του 1635, όταν το μοναστήρι και τους μοναχούς του δηλώνει ο ιερομόναχος Ιερεμίας Αμαργιανίτης. Εφόσον δηλώνεται από αυτόν, μπορεί να ανήκε στη μονή της Καρδαμούτσας, στην οποία μόναζε ο Ιερεμίας.¹⁸²

Την Οθωμανική περίοδο η μονή Κεράμου κατείχε ένα μεγάλο μέρος της παραλίας Βλυχάδια, το επονομαζόμενο «μετόχι αιγιαλού Σκινιά», και το 19ο αιώνα το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε για τη στέγαση των ενοικιαστών των μοναστηριακών κτημάτων.¹⁸³

¹⁸¹ Κατηφόρη 2005, 182, Χρονάκη 1997, 267 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 411

¹⁸² Χρονάκη 1997, 267

¹⁸³ Ψιλάκης 1994, τ. Α', 411

Μονή Προφήτη Ηλία

Σκινιάς, Μονή Προφήτη Ηλία

Στο πλάτωμα του λόφου βόρεια του οικισμού Σκινιά, δίπλα στη βίγλα της Βενετοκρατίας Γιαλού το Κεφάλι, βρίσκεται ο Προφήτης Ηλίας.¹⁸⁴ Στη θέση αυτή λειτούργησε κάποτε ένα μικρό μοναστήρι, που σήμερα δεν κατοικείται.

Η μονή, με υψόμετρο 200 μ. και μικρή κλίση προς τα ανατολικά, έχει μεγάλη ορατότητα και θέα στη θάλασσα, στο Σκινιά, στις σκοπιές της Βενετοκρατίας Αφορεσμένος, Συκιά, Άσπρα Σπήλια, Άσπρη Μύτη και τα μοναστήρια του Αγίου Αντωνίου στις Σέλλες και του Αγίου Παντελεήμονος του Κάλυβος. Παρά τη χαμηλή θαμνώδη βλάστηση της περιοχής, προς το νότο υπάρχουν ελαιώνες σε πεζούλες, ενώ προς το βορρά το έδαφος κλίνει απότομα προς τη θάλασσα.

Ο ναΐσκος είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, με την είσοδο και μια αντηρίδα στα νότια. Η δίρριχτη κλιμακωτή επικάλυψη του θόλου με πλάκες συνηθιζόταν σε ναούς του Μιραμπέλου στα χρόνια της Βενετοκρατίας και πιθανότατα και της οθωμανικής κυριαρχίας.

Δυτικά του ναού σώζεται το συγκρότημα της μονής, μερικώς αναστηλωμένο. Το ερειπωμένο τμήμα ίσως είχε και δεύτερο όροφο. Στο σύνολο είναι προσαρτημένος ένας, ερειπωμένος σήμερα, φούρνος, ενώ κοντά

¹⁸⁴ Κατηφόρη 2005, 183, Χρονάκη 1997, 268 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 411

στο συγκρότημα υπάρχουν δύο κυκλικές δεξαμενές. Πάντως, ο ναός και τα κτίσματα γύρω από αυτόν υποδηλώνουν ότι το μοναστήρι θα φιλοξενούσε λίγους μοναχούς.

Από την περίοδο της Βενετοκρατίας δεν είναι γνωστή καμία μνεία των πηγών για τον Προφήτη Ηλία. Πάντως, σύμφωνα με προφορική μαρτυρία που καταγράφει ο Ψιλάκης, το 19ο αιώνα ο χώρος αυτός εκμισθωνόταν από τη μονή του Σωτήρος στον Κέραμο σε ιδιώτες.¹⁸⁵

Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος - Αφέντη Χριστού στην Αγριλιά

Σκινιάς, Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος - Αφέντη Χριστού στην Αγριλιά

Στο Σωτήρα ή Αφέντη Χριστό¹⁸⁶ στην τοποθεσία Αγριλιά, έξω από τον οικισμό Σκινιά στο βόρειο Μιραμπέλο, υπήρχε μοναστήρι, του οποίου η λειτουργία ανάγεται με επιφύλαξη στη Βενετοκρατία. Η θέση βρίσκεται σε επίπεδη επιφάνεια, υψόμετρο 320 μ. και έχει θέα στη θάλασσα, σε δύο σκοπιές της Βενετοκρατίας, καθώς και στις μονές της εποχής Άγιο Παντελεήμονα του Κάλυβος, Παναγία στο Αγαλιανό και ίσως στον ΄γιο Ιωάννη στον Αφορεσμένο.

Στον περίβολο του ναού υπάρχουν κυπαρίσσια και πεύκα, ενώ στη γύρω περιοχή, που είναι διαμορφωμένη σε πεζούλες, ανθεί η ελαιοκαλλιέργεια. Δίπλα από το μνημείο περνά καλντερίμι με διεύθυνση Λούμας - Σκινιάς.

¹⁸⁵ Ψιλάκης 1994, τ. Α΄, 411

¹⁸⁶ Κατηφόρη 2005, 184 και Ψιλάκης 1994, τ. Α΄, 394

Ο ναός του Σωτήρος, που εορτάζει στις 6 Αυγούστου, είναι μικρών διαστάσεων, μονόχωρος καμαροσκέπαστος και έχει νότια είσοδο. Σε εικόνα του τέμπλου υπάρχει η επιγραφή «Υπέρ αφέσεως των αμαρτιών του δούλου σου ΙΩΣΗΦ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΑΩΚ (1820)».¹⁸⁷

Στον περίβολο του ναού υπάρχουν δύο κλειστές δεξαμενές και βόρεια από αυτόν μισογκρεμισμένα κτίσματα που φαίνεται να ανήκουν στον 19ο ή 20ο αιώνα και θα μπορούσαν να έχουν κτιστεί πάνω στα ερείπια των κτιρίων της μονής. Στην ευρύτερη περιοχή σώζονται αρκετοί ανεμόμυλοι, που πιθανόν να συνδέονται ιδιοκτησιακά με το μοναστήρι.

Ο Ψιλάκης καταγράφει προφορική μαρτυρία δασκάλου της περιοχής για την επισκευή των κελιών στις αρχές του 20ου αιώνα, για να μένουν εκεί ενοικιαστές των μοναστηριακών κτημάτων, τα οποία ανήκουν το 1875 στη μονή του Αγίου Κωνσταντίνου στις Δωριές.¹⁸⁸

Εφόσον το μοναστήρι λειτουργούσε το 1820 σύμφωνα με την επιγραφή που υπάρχει στο καθολικό και δεδομένου ότι στην Οθωμανική περίοδο σπάνια οικοδομούνταν ναοί ή μοναστήρια πριν το 1830, οπότε δόθηκε άδεια επισκευής και ανακαίνισης χριστιανικών ναών και κάποια θρησκευτική ελευθερία που κατοχυρώθηκε αργότερα με το Χάττι Χουμαγιούν το 1856 και διευρύνθηκε με τον Οργανικό Νόμο το 1868,¹⁸⁹ η ίδρυση της μονής μπορεί να αναχθεί στα χρόνια της Βενετοκρατίας.

---

¹⁸⁷ Ψιλάκης 1994, τ. Α', 394

¹⁸⁸ Ψιλάκης 1994, τ. Α', 394

¹⁸⁹ Δετοράκης 1988Α: Δετοράκης Θ., «Η εκκλησία της Κρήτης κατά την Τουρκοκρατία» στο Κρήτη, Ιστορία και Πολιτισμός, Επιστημονική επιμέλεια, Παναγιωτάκης Μ. Νικόλαος, Σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ. Κρήτης, Ηράκλειο 1988, τ. Β', 431-432

Ναοί

Άγιος Γεώργιος

Σκινιάς, Άγιος Γεώργιος

Ο Άγιος Γεώργιος βρίσκεται στον ομώνυμο σύγχρονο οικισμό, 300 μ. βόρεια του Σκινιά. Ο ναός είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, έχει δυτική είσοδο, στηρίζεται σε αντηρίδες κοντά του υπάρχει μία καμαροσκέπαστη στέρνα. Στο καμπαναριό του υπήρχε η επιγραφή "ΕΙΣ ΑΧΙΑ (1611) ΜΑΡΤΙΩ ΚΓ. ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΜΠΑΝΟΣΤΑΣΙΟ ΠΕΠΙΕΙΤΑΙ ΔΙ' ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ ΤΟΥ ΑΜΑΡΓΙΑΝΙΤΟΥ ΠΟΤΕ ΑΓΓΕΛΗ".¹⁹⁰ Ο ναός ήταν τοιχογραφημένος και σώζεται σήμερα η απεικόνιση της Αποκαθήλωσης.¹⁹¹

Στην απογραφή των εκκλησιών και των μονών του 1635 ο Άγιος Γεώργιος στο Σκινιά δηλώνεται στην περιουσία της μονής Καρδαμούτσας μαζί με τον Άγιο Ιωάννη τον Ξενικό, καθώς και κάποιες εκτάσεις γύρω τους.¹⁹² Στη θέση των δύο αυτών ναών της Βενετοκρατίας μπορεί να υπήρχαν μικρά μετόχια ή μοναστήρια σχετιζόμενα με τη μονή Καρδαμούτσας, η οποία είχε περιουσία στην περιοχή.¹⁹³

¹⁹⁰ Χρονάκη 1997, 254 υπ.1

¹⁹¹ Gerola-Λασιθιωτάκης, 83, αριθμός 554

¹⁹² Χρονάκη 1997, 253

¹⁹³ Κατηφόρη 2005, 206

Οικισμός

4.12. Λούμας

Άποψη του οικισμού Κάτω Λούμας

Οι σύγχρονοι οικισμοί Επάνω και Κάτω Λούμας,¹⁹⁴ στο βόρειο Μιραμπέλο, ανάμεσα στο Σκινιά και το Βρουχά, απέχουν μεταξύ τους 500 μ. περίπου και βρίσκονται σε υψόμετρο 360 και 390 μ. αντίστοιχα. Σήμερα είναι εμφανή τμήματα του λιθόστρωτου δρόμου που συνέδεε το Λούμα με το Σκινιά

Ο Λούμας αναφέρεται ως τοπωνύμιο σε έγγραφα του 17ου αιώνα και προσδιορίζει τη μονή του Μιχαήλ Αρχαγγέλου στον Επάνω Λούμα και το ναό του Αγίου Ιωάννου του Ξενικού στη θέση Μεσάρμι. Το όνομα του οικισμού «κάτω λούμα» συνοδεύεται από τον προσδιορισμό «μετόχι» σε υποσημείωση εγγράφου του 1641.¹⁹⁵ Κατά την αιγυπτιακή απογραφή του 1832-1833 στο Luma κατοικούν 15 χριστιανικές οικογένειες,¹⁹⁶ ενώ 252 χριστιανοί κάτοικοι εμφανίζονται συνολικά στην απογραφή του 1881 στους οικισμούς «Απάνω Λούμα, Κάτω Λούμα και Σέλλαις».¹⁹⁷

¹⁹⁴ Παπαδογιάννης 1997, 112 και Σπανάκης 1993, 484

¹⁹⁵ Ξανθουδίδης 1912, 251-255 και Ζερβογιάννης 1983, τεύχη 54-55, έγγραφο 96

¹⁹⁶ Pashley 1837, τ. Β', 238

¹⁹⁷ Σταυράκης 1890, μέρος 2^ο, 58 και 133

Μοναστήρια

Μονή Μιχαήλ Αρχαγγέλου στον Επάνω Λούμα

Λούμας, Μονή Μιχαήλ Αρχαγγέλου στον Επάνω Λούμα

Στον οικισμό Επάνω Λούμα στο βόρειο Μιραμπέλο, σε υψόμετρο 395 μ. και κλίση 6 μοιρών προς τα ανατολικά βρισκόταν στα χρόνια της Βενετοκρατίας το μοναστήρι του Αρχαγγέλου Μιχαήλ.¹⁹⁸ Από το μοναστηριακό συγκρότημα σήμερα διατηρείται μόνο ο ναός. Εντός του μεγάλου περιβόλου που περιφράσσεται με πετρόχτιστο τοιχίο βρίσκονται το παλιό ερειπωμένο σχολείο της περιοχής, μια κλειστή στέρνα και ελάχιστα ερείπια άλλων δομών.

Στον περιβάλλοντα χώρο φύονται πεύκα, ελιές, κυπαρίσσια και μία συκιά. Παράλληλα με τον περίβολο της μονής διατηρείται καλντερίμι με διεύθυνση Κάτω Λούμας - Σκινιάς. Η θέση έχει οπτική επαφή με το λόφο του Αφορεσμένου και με το λιθόστρωτο δρόμο που έρχεται από τα ανατολικά και κατευθύνεται προς το Σκινιά.

Ο ναός είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, με οξυκόρυφη καμάρα και έχει χαρακτηριστικά μεγάλες διαστάσεις. Έχει νότια είσοδο με απλό ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο και δίρριχτη κλιμακωτή επικάλυψη θόλου με πλάκες, όπως συνηθίζεται στους ναούς της περιοχής. Στο εσωτερικό υπάρχει κτιτορική επιγραφή με χρονολογία 1604: «ΩΚΟΔΟΜΗΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΤΟΥ ΤΑΞΙΑΡΧΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΕΚ

¹⁹⁸ Gerola 1936, 522, Κατηφόρη 2005, 167, Χρονάκη 1997, 243 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 378-379

ΒΑΘΡΩΝ ΓΗΣ ΔΙ ΕΞΟΔΟΥ Κ ΚΟΠΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΤΟΥ ΧΑΣΑΝΝ ΕΤΕΙ ΑΠΟ ΚΤΙΣΕΩΣ ΚΟΣΜΟΥ ΙΝΔΙΚΤΙΩΝΟΣ Θ ΝΟΕΜΒΡΙΩ Δ (1604)». ¹⁹⁹

Η μονή αναφέρεται στις πηγές της Βενετοκρατίας του 17ου αιώνα. Η ίδρυσή της τοποθετείται πριν το 1605 από το μοναχό Νικόδημο Χασάν, με βάση την κτιτορική επιγραφή. ²⁰⁰ Γραπτή μνεία στον ηγούμενο Νικόδημο Χασάνη και τους μοναχούς της μονής Κωστάντιο Κουδουμνή και Μακάριο Ρουτζέρη γίνεται σε συμβόλαιο του 1611. Στην απογραφή του 1635 το μοναστήρι απογράφεται στα μοναστήρια της δικαιοδοσίας του Αρετίου, με χωράφια 24 μουζουριών που αποφέρουν 50 μουζούρια σιτάρι. ²⁰¹ Το μοναστήρι του «Ταξιάρχη» αναφέρεται ακόμη σε έγγραφο του 1641. ²⁰²

Ναοί

Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος

Λούμας, Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος

Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο επονομαζόμενος Ξενικός, είναι στη βόρεια πλαγιά του λόφου του Λούμα, στη θέση Μεσάρμι και σε αυτόν οδηγεί καλντερίμι, το οποίο αρχίζει από τον πυρήνα του παλαιού οικισμού. Ο ναός είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος, μικρών διαστάσεων και έχει νότια είσοδο. Στη γύρω περιοχή υπάρχουν πεζούλες και ξερολιθιές, ενώ κοντά στο ναό υπάρχουν τμήματα κάποιου κτιριακού συγκροτήματος των αρχών του 20ου αιώνα, που έχουν οικοδομηθεί πάνω σε ερείπια παλαιότερων κτισμάτων, καθώς και δύο δεξαμενές για τη συλλογή των ομβρίων υδάτων. ²⁰³

Στην απογραφή των εκκλησιών και των μονών του 1635 ο Άγιος Ιωάννης ο Ξενικός δηλώνεται στην περιουσία της μονής Καρδαμούτσας μαζί με τον Άγιο Γεώργιο στο Σκινιά, καθώς και κάποιες εκτάσεις γύρω τους. ²⁰⁴ Οι δύο αυτοί ναοί, γύρω από τους οποίους η σημαντική αυτή μονή είχε κατείχε γη, απέχουν περίπου εβδομήντα λεπτά με τα πόδια από την Καρδαμούτσα και δεν αποκλείεται να περιβάλλονταν από ολόκληρα μετόχια ή και μικρά μοναστήρια. ²⁰⁵

---

¹⁹⁹ Gerola 1936, 522

²⁰⁰ Gerola 1936, 522

²⁰¹ Χρονάκη 1997, 243

²⁰² Ξανθουδίδης 1912, 251-255

²⁰³ Ψιλάκης 1994, τ. Α', 405

²⁰⁴ Χρονάκη 1997, 253 και 254, υπ.1

²⁰⁵ Κατηφόρη 2005, 206

Οικισμός

4.13. Σέλλες

Στα βορειοανατολικά του Κάτω Λούμα βρίσκονται οι Σέλλες²⁰⁶ και σε απόσταση πορείας μισής ώρας προς βορρά, δίπλα στη θάλασσα, έχει αναπτυχθεί ο συνοικισμός Κάτω Σέλλες.

Με το χωριό Σέλλες ταυτίζεται πιθανότατα ο οικισμός Sella που αναφέρεται στο κατάστιχο του σεξτέριου της επαρχίας Μιραμπέλου, ανάμεσα στα έτη 1227-1418,²⁰⁷ αν και στις πηγές της Βενετοκρατίας δεν είναι γνωστή καμία άλλη αναφορά στον τόπο αυτό.

Στο συνοικισμό Κάτω Σέλλες λειτουργούσε το μοναστήρι του Αγίου Αντωνίου Σφουγγαρά, του οποίου ο σπηλαιώδης ναΐσκος σώζεται δίπλα στη θάλασσα. Οικογένεια ευγενών από το Αμπραμοχώρι Φουρνής παραχωρεί την εφημερία του το 1611 και το 1633 σε ιερατική οικογένεια του Αμπραμοχωρίου.²⁰⁸

Με το σύγχρονο όνομα Σέλλαις καταχωρίζεται ο οικισμός για πρώτη φορά στην απογραφή του 1881.²⁰⁹ Έκτοτε περιλαμβάνεται σε όλες τις απογραφές.

Μοναστήρια

Μονή Αγίου Αντωνίου «στην ακρογιαλιά»

Σέλλες, Μονή Αγίου Αντωνίου «στην ακρογιαλιά»

Το μοναστήρι του Αγίου Αντωνίου Σφουγγαρά²¹⁰ στην περιφέρεια του σύγχρονου οικισμού Σέλλες, βρίσκεται σε βραχώδη κεκλιμένη περιοχή, δίπλα στη θάλασσα, σε βόρεια ακτή του Μιραμπέλου. Ο περιβάλλον χώρος χαρακτηρίζεται από βράχια, καλαμιές και αλμυρικά, ενώ στην περιοχή καλλιεργούνται κάποιοι κήποι. Το μοναστήρι έχει θέα αποκλειστικά στη θάλασσα.

Ο ναός είναι μέσα σε ένα φυσικό σπήλαιο με άνοιγμα στο βορρά που κλείνει με ένα κτιστό τοίχο. Στο μοναδικό αυτό τοίχο ανοίγεται η είσοδος στο μνημείο και ένα παράθυρο.

Δίπλα από το ναό υπάρχει ένα σύνολο από σπηλιές, κάποιες από τις οποίες κλείνουν επίσης με κτιστούς τοίχους και είναι πιθανό να κατοικούνταν από τους μοναχούς, αν και είναι άγνωστη η μορφολογία και το βάθος τους. Μπροστά από τα σπήλαια έχει διαμορφωθεί πλακόστρωτος περίβολος και σε αυτόν εντάσσεται σκεπαστή δεξαμενή. Πρόκειται για μικρό μοναστήρι, κοντά στη θάλασσα, από το οποίο δε σώζονται άλλα οικοδομήματα.

²⁰⁶ Παπαδογιάννης 1997, 96 και 155 και Σπανάκης 1993, 699

²⁰⁷ Γάσπαρης 2004, 166 και πιν. σ.153

²⁰⁸ Χρονάκη 1997, 264

²⁰⁹ Σταυράκης 1890, μέρος 2^ο, 58

²¹⁰ Κατηφόρη 2005, 179, Χρονάκη 1997, 264 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 411

Η μονή αναφέρεται στις πηγές το 17ο αιώνα. Η ίδρυσή της τοποθετείται πριν το 1611, όταν ο ευγενής Τζανανδρέας Πανιγέτος από το Αμπραμοχώρι δίνει την εφημερία του Αγίου Αντωνίου στην οικογένεια Πεδιώτη που κατάγεται επίσης από το Αμπραμοχώρι. Το 1633 οι γιοι του Πανιγέτου Γασπαρής, Μαρκαντόνιο και Μπενέτο επιβεβαιώνουν την παραχώρηση, συνάπτοντας συμβόλαιο με το γιο του πρώτου εφημέριου, τον παπά Μάρκο Πεδιώτη τον οποίο ορίζουν υπεύθυνο για τα θέματα της μονής και για την εγκατάσταση μοναχών σε αυτήν.²¹¹ Στην απογραφή του 1635 το μοναστήρι του Αγίου Αντωνίου του Σφουγγαρά δηλώνει ο μοναχός Ακάκιος.²¹²

---

²¹¹ Χρονάκη 1997, 264

²¹² Χρονάκη 1997, 264

Οικισμός

4.14. Βρουχάς

Ο σύγχρονος οικισμός του Βρουχά²¹³ βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο της επαρχίας Μιραμπέλου, κοντά στο ακρωτήριο του Αγίου Ιωάννου ή Αφορεσμένου, σε υψόμετρο 200 μ.

Φαίνεται πως κατοικείται τουλάχιστον από το 17ο αιώνα και κάτοικοι της Φουρνής είχαν περιουσία στην περιοχή τα χρόνια της Βενετοκρατίας. Για παράδειγμα, το 1621 ο ευγενής Νικολό Τζες από την Κάτω Φουρνή παραχωρεί αγρό που ανήκει στο φέουδό του στο Βρουχά, πάνω από το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου, και συνορεύει με το δημόσιο δρόμο, τη «στράτα κουμούνα».²¹⁴

---

²¹³ Παπαδογιάννης 1997, 72 και Σπανάκης 1991, 205

²¹⁴ Ξανθουδίδης 1912, 75-78 και Ζερβογιάννης 1973, έγγραφο 24

Δρόμος μέσα στο Βρουχά

Οι βίγλες της Βενετοκρατίας στην ευρύτερη περιοχή του Βρουχά, όπως η σκοπιά στο ακρωτήριο του Αφορεσμένου, η σκοπιά Άσπρα Σπήλια και η σκοπιά Καμπάνα, φυλάσσονταν, σύμφωνα με τα σχέδια, από κατοίκους της Φουρνής.²¹⁵

Σε συμβόλαια του 1630 και 1632 ο Βρουχάς χαρακτηρίζεται μετόχι. Στο πρώτο υποθηκεύονται εκτάσεις στο «μετόχι Βρουχά στο ακρωτήριο»²¹⁶ και στο δεύτερο η κερά Ρήνη Πεδιωτοπούλα από το μετόχι του Βρουχά παραγγέλνει μία φορητή εικόνα.²¹⁷

Στην περιοχή τα χρόνια της Βενετοκρατίας, εκτός από τη μονή του Αγίου Ιωάννου στην Παχιά Κερατιά, λειτούργησαν ακόμη η μονή της Παναγίας, όπου σήμερα είναι το νεκροταφείο του οικισμού, και η μονή του Αγίου Ιωάννου στο ακρωτήριο του Αφορεσμένου.

Το 1689 δύο παπάδες από το «χωριό» Βρουχά περιλαμβάνονται σε αυτούς που υπογράφουν μια δήλωση συλλογικής ευθύνης για τυχόν ζημιές από Χαϊνηδες.²¹⁸ Ο οικισμός αναφέρεται ως «Βούρχο» σε έγγραφο του 1695²¹⁹ και σημειώνεται ως Vruha το 1827,²²⁰ Vruka το 1832-1833 με 30 χριστιανικές ορθόδοξες οικογένειες²²¹ και με το όνομα Βρουχάς στην απογραφή του 1881 με 338 κατοίκους.²²²

²¹⁵ Αρακαδάκη 1988

²¹⁶ Ξανθουδίδης 1912, 137-140 και Ζερβογιάννης 1977, τεύχος 32, έγγραφο 51

²¹⁷ Χρονάκη 1997, 236

²¹⁸ Σταυρινίδης 1976, 326-327

²¹⁹ Σταυρινίδης 1978, 91-92

²²⁰ Ψηφιακή Κρήτη,

http://ims.forth.gr/ims/external_projects/digital_crete/tourkology_habitation_display_gr.php?id=721, όπως 01/03/2007

Μονή Αγίου Ιωάννου στον Αφορεσμένο

Βρουχάς, Μονή Αγίου Ιωάννου στον Αφορεσμένο

Στο ακρωτήριο του Αφορεσμένου, στο βορειοανατολικό άκρο του Μιραμπέλου, υπήρχε τα χρόνια της Βενετοκρατίας μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου.²²³ Εκεί υπάρχει ακόμη ο φάρος και κατάλοιπα διάφορων κτισμάτων. Η θέση χρησιμοποιήθηκε πολλάκις μέσα στους αιώνες ως παρατηρητήριο. Ο λόφος του Αφορεσμένου έχει οπτική επαφή με τις σκοπιές της Βενετοκρατίας Άσπρο Αρμί, Συκιά, Γιαλού το Κεφάλι, Καμπάνα και τα μοναστήρια του Αγίου Παντελεήμονος του Κάλυβος, του Προφήτη Ηλία στο Σκινιά και της Παναγίας στο Αγαλιανό.

Η ακριβής θέση του μοναστηριού δεν είναι γνωστή, αφού δεν έχουν εντοπιστεί κατάλοιπα που να ανήκουν με βεβαιότητα σε αυτό. Λέγεται πως ήταν στο μικρό όρμο του ακρωτηρίου και σήμερα έχει βυθιστεί μέσα στη θάλασσα. Όμως μπορεί να ήταν και στη «μύτη» του ακρωτηρίου, κοντά στον πύργο των χρόνων της Βενετοκρατίας. Επίσης πιθανό είναι να είχε οικοδομηθεί στο πλάτωμα του βουνού, ψηλότερα από το ακρωτήριο, όπου σήμερα υψώνονται ανεμογεννήτριες και υπάρχουν ερείπια κτιρίων. Στο πλάτωμα του λόφου, κοντά στα ερείπια των κτισμάτων της μονής ή κάποιου μετοχιού, υπάρχει σύγχρονος ναΐσκος αφιερωμένος στον 'γιο Ιωάννη, που θυμίζει την ύπαρξη ομώνυμου ναού στο σημείο αυτό ή την περιοχή τριγύρω.

Η μονή αναφέρεται σε αρχείο της Βενετίας το έτος 1590, ενώ αποτυπώνεται σε χάρτες το 1601 και το 1607. Επρόκειτο για καθολικό μοναστήρι σχετιζόμενο με τη στρατηγική θέση του Αφορεσμένου.²²⁴

---

²²¹ Pashley 1837, τ. Β', 238

²²² Σταυράκης 1890, μέρος 2^ο, 58 και 133

²²³ Αρακαδάκη 1990, 129-130 και υπ. 19, Κατηφόρη 2005, 144 και Μαμάκης 2004: Μαμάκης Γ., «Απόδραση στο φανάρι του Αφορεσμένου», Κρητικό Πανόραμα, τεύχος 4, Μάιος - Ιούνιος 2004, 26 και 32

²²⁴ Αρακαδάκη 1990, 129,130 και υπ. 19

Μονή Αγίου Ιωάννου στην Παχιά Κερατιά

Βρουχάς, Μονή Αγίου Ιωάννου στην Παχιά Κερατιά

Το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου²²⁵ βρίσκεται στο βόρειο Μιραμπέλο, έξω από τον οικισμό Βρουχά, στην τοποθεσία Παχιά Κερατιά, σε υψόμετρο 170 μ. και με νοτιοανατολική κλίση 11 μοιρών. Σήμερα δεν κατοικείται.

Η περιοχή χαρακτηρίζεται από ξερολιθιές, καλλιεργήσιμες πεζούλες και ελαιόδεντρα. Ίχνη καλντεριμιού διακρίνονται κάτω από το σημερινό δρόμο που φθάνει στη μονή. Το μοναστήρι έχει ορατότητα στη θάλασσα και το λόφο του Αφορεσμένου.

Ο αρχικός ναός της μονής δε σώζεται· ο σύγχρονος ναός με την ίδια αφιέρωση είναι κτίσμα του 19ου αιώνα.

---

²²⁵ Κατηφόρη 2005, 145, Ξανθουδίδης 1912, 75-76, Χρονάκη 1997, 255-256 και Ψιλάκης 1994, τ. Α', 378

Δυτικά του ναού υπάρχει δίχωρο συγκρότημα και άλλα ίχνη κτισμάτων. Η κλίση του εδάφους και η απουσία βορινών ανοιγμάτων στο συγκρότημα δηλώνουν ότι η μονή θα είχε νότια αυλή και, πιθανόν, νότια είσοδο. Νότια του ναού και του συγκροτήματος υπάρχει μία ανοιχτή δεξαμενή σε χρήση, καθώς και πετρόκτιστο τοίχιο που αποτελεί τμήμα του περιβόλου του μοναστηριού. Πρόκειται μάλλον για μικρό μοναστήρι. Η μονή μνημονεύεται το 17ο αιώνα. Με βάση τις πληροφορίες που δίνονται σε έγγραφο του 1625, η ίδρυσή της αποδίδεται στο μοναχό Ιωαννίκιο Μεγαλωνά και τοποθετείται πριν το 1603. Όταν αυτός γράφει τη διαθήκη του, ορίζει ως επίτροπο και ηγούμενο του μοναστηριού τον Γεράσιμο Μεγαλωνά.

Όμως η παλαιότερη σωζόμενη γραπτή μνεία στο μοναστήρι γίνεται το 1607 και αφορά στο Μιχάλη Πεδιώτη που δίνει βεβαίωση πληρωμής στο Μανόλη Μεγαλωνα του Κωστή.²²⁶

Γραπτή μνεία της μονής και των μοναχών της γίνεται πολλάκις στα συμβόλαια του νοταρίου παπά Γιάννη Κατσαρά, που είχε έδρα το Καστέλι Φουρνης, τα έτη 1610, 1611, 1613, 1616, 1620, 1623, 1625, 1632, 1633, 1634.²²⁷ Σε αυτά αναφέρονται ως κάτοικοι του μοναστηριού μέλη της οικογένειας Μεγαλωνα και ανιψιοί του ιδρυτή, ο μοναχός Γεράσιμος του Κωστή, ο Ακάκιος του Γεωργίου και ο ιερομόναχος Δανιήλ και μοναχός Κωστάντιος του Μανόλη, ενώ το 1613 διαμένει εκεί και η μητέρα του Γεράσιμου Μεγαλωνα, το γένος Αμαργιανίτη.

---

²²⁶ Χρονάκη 1997, 255

²²⁷ Χρονάκη 1997, 255-256

Ακόμη, το 1621 ο ευγενής Νικόλαος Τζες από την Κάτω Φουρνή παραχωρεί στο Γεράσιμο Μεγαλωνα ένα χωράφι που ανήκει στο φέουδό του και βρίσκεται κοντά στο μοναστήρι.²²⁸

Στην απογραφή του 16

35 το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστή στην περιφέρεια του Αμπραμοχωρίου Φουρνής δηλώνει ο Δανιήλ Μεγαλwnάς, ενώ ανήκει στους Antonio και Zuanne Zeno και σε αυτό κατοικούν ακόμη δύο μοναχοί.²²⁹

---

²²⁸ Ζερβογιάννης 1973, έγγραφο 24 και Ξανθουδίδης 1912, 75-78

²²⁹ Χρονάκη 1997, 256

Μονή Παναγίας

Μαριάννα Κατηφόρη, αρχαιολόγος

Βρουχάς, Μονή Παναγίας

Το θύρωμα του ναού της Παναγίας στο Βρουχά

Στο βόρειο Μιραμπέλο, έξω από τον οικισμό του Βρουχά, βρισκόταν το μοναστήρι της Παναγίας²³⁰ σε θέση με υψόμετρο 174 μ. και βορειοανατολικό προσανατολισμό. Σήμερα σώζεται μόνο ο ναός μέσα στο νεκροταφείο του Βρουχά. Στον περιβάλλοντα χώρο φύονται κυπαρίσσια και ελαιόδεντρα. Από το σημείο αυτό φαίνονται, εκτός από τον οικισμό του Βρουχά, οι θέσεις των σκοπιών της Βενετοκρατίας Αφορεσμένος, Άσπρη Μύτη και Τουρλωτό Κεφάλι.

Ο ναός είναι ανακαινισμένος, μονόχωρος καμαροσκέπαστος και έχει νότια είσοδο με ακόσμητο οξυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο. Εκτός από το ναό, δε σώζονται άλλα κατάλοιπα του μοναστηριού. Έξω από τον περίβολό του υπάρχει μία στέρνα.

Η μονή αναφέρεται το 17ο αιώνα.²³¹ Η ίδρυσή της τοποθετείται πριν το 1616· τότε ο ιερομόναχος Νίκανδρος Αμπράμος, που διαμένει στο μοναστήρι της Υπεραγίας Θεοτόκου της Βρουχιώτισσας, συνάπτει συμβόλαιο με την οικογένεια Κουδουμνή. Τα δύο μέρη συνυπογράφουν και άλλο συμβόλαιο το 1618. Ο

²³⁰ Κατηφόρη 2005, 146, Ψιλάκης 1994, τ. Α', 404, 406 και Χρονάκη 1997, 260

²³¹ Χρονάκη 1997, 260

Νίκανδρος συντάσσει επίσης συμβόλαιο το 1643, όπου αναφέρεται ένα χωράφι του στο Μεγάλο Κοράσι, το οποίο είχε παραχωρήσει στον παπά Τζανή Αμπράμο από τις Δωριές το 1600.

Η μονή σε άγνωστο χρόνο εξαρτήθηκε από αυτήν της Καρδαμούτσας, στα μετόχια της οποίας μνημονεύεται το 1900.²³²

Οικισμός

4.15. Σπιναλόγκα

Η νησίδα της Σπιναλόγκας

Σε βενετσιάνικη έκθεση του 1578 η νησίδα της Σπιναλόγκας, πριν οικοδομηθεί το φρούριο, περιγράφεται ως ακατοίκητη.²³³ Στο νησάκι όμως, που αλλού αποκαλείται «του Αγίου Νικολάου», υπάρχουν τα ερείπια του ομώνυμου ναού που χρονολογείται από το 14ο αιώνα και θα είχε αξιόλογες διαστάσεις, δείγμα πιθανής εγκατάστασης στην πρώιμη Βενετοκρατία.

Από την οχύρωση της νησίδας γύρω στο 1580 έως και την κατάληψή της από τους Τούρκους το 1715 ο αριθμός των βενετών αξιωματούχων και στρατιωτών που κατοικούσε στο φρούριο ποίκιλλε, αν και συνήθως ήταν πολύ μικρότερος από τη χωρητικότητά του και τις εκάστοτε ανάγκες.

Στη Σπιναλόγκα τα χρόνια εκείνα έμεναν και λίγοι ντόπιοι χωρικοί και ψαράδες, ενώ, κατά τη διάρκεια του κρητικού πολέμου στα έτη 1646-1669, έγιναν δεκτοί στο φρούριο ακόμη περισσότεροι Κρητικοί από την επαρχία Μιραμπέλου, που ήθελαν να αποφύγουν την τουρκική τυραννία. Το 1660 φαίνεται πως 80 κρητικές

---

²³² Ψιλάκης 1994, τ. Α', 404

²³³ Αρακαδάκη 2001, τ. Α', 96

οικογένειες από τα γύρω χωριά μένουν στη Σπιναλόγκα, συντηρούνται χωρίς να επιβαρύνουν τη Βενετία και παίρνουν εντολή να καταλάβουν και τον απέναντι βράχο, τη χερσόνησο της Κολοκύθας.²³⁴

Η θαλάσσια "είσοδος" του φρουρίου της Σπιναλόγκας

Στην αιγυπτιακή απογραφή το 1832-1833 η Σπιναλόγκα απογράφεται με 81 μουσουλμανικές οικογένειες,²³⁵ ενώ το 1881 είναι ο πολυπληθέστερος οικισμός της επαρχίας με 1111 μουσουλμάνους κατοίκους.²³⁶

Εκτός από τον ορθόδοξο **ναό του Αγίου Νικολάου** που μετά την ανέγερση του **φρουρίου της Σπιναλόγκας** χρησιμοποιήθηκε και από τα δύο δόγματα, τα χρόνια της Βενετοκρατίας λειτούργησαν ακόμη ο ρωμαιοκαθολικός **ναός της Αγίας Βαρβάρας** και ο ορθόδοξος **ναός του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου**, ο οποίος σήμερα είναι αφιερωμένος στον **Άγιο Γεώργιο**.

²³⁴ Αρακαδάκη 2001, τ. Α', 167

²³⁵ Pashley 1837, τ. Β', 238

²³⁶ Σταυράκης 1890, μέρος 2^ο, 58 και 133

Ναοί

Αγία Βαρβάρα

Σπιναλόγκα, Αγία Βαρβάρα

Ο ναός της Αγίας Βαρβάρας, που σήμερα δε σώζεται, βρισκόταν στο νησί της Σπιναλόγκας εντός των τειχών του κάστρου. Τοποθετείται στο χώρο και περιγράφεται σε γενικές γραμμές με βάση σχέδια και φωτογραφίες του 1900, όταν το μνημείο λειτουργούσε ως τζαμί. Σύμφωνα με τις πηγές ο ναός οικοδομήθηκε το 1585 με την αφίδα του προσανατολισμένη προς το βορρά και λειτούργησε για τους πιστούς του ρωμαιοκαθολικού δόγματος.²³⁷

Άγιος Γεώργιος

Σπιναλόγκα, Άγιος Γεώργιος

²³⁷ Gerola-Σπανάκης, 164-165 και Αρακαδάκη 2001, τ. Β', 192-195

Στην ανατολική πλευρά της νησίδας της Σπιναλόγκας βρίσκεται ο δίκλιτος ναός του Αγίου Γεωργίου, που πρόσφατα αποκαταστάθηκε από την 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Σήμερα, διατηρείται η κόγχη του ιερού μόνο στο βόρειο κλίτος, ενώ η είσοδος στο μνημείο ανοίγεται στη νότια όψη. Το νότιο κλίτος είναι μεταγενέστερο του πρώτου. Τα δύο κλίτη επικοινωνούν μεταξύ τους με τοξωτά ανοίγματα. Στον περίβολο του ναού υπάρχουν παλαιές ταφές.

Ο 'γιος Γεώργιος²³⁸ ταυτίζεται πιθανότατα με το ναό των ορθόδοξων κατοίκων του φρουρίου που ήταν αφιερωμένος στον 'γιο Ιωάννη το Χρυσόστομο. Το έτος 1653 αποτυπώνεται σε σχέδιο, που ίσως βασίζεται και σε λίγο παλαιότερο χάρτη. Ο ναός εξωτερικά φέρει επιγραφή: «ΗΣ ΑΧΞΑ (1661) ΜΗΝΙ Φ[ΕΒΡΟΥΑΡΙ]ΟΥ Β +ΜΝΗΣΤΗΤΗ Κ[ΥΡΙ]Ε ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΙΩ[ΑΝΝ]ΗΣ ΨΑΛΗΔΥ Κ[Α]Ι ΠΡΩΤΟΜΑΣΤΟΡΑ ΣΕΙΤΙ[ΑΣ] Κ[Α]Ι ΤΗΣ [ΣΥ]ΜΒΥ[ΑΣ] ΑΥΤΟΥ ΕΛΕΝΗΣ Κ[Α]Ι ΠΑΤΡΟΣ Κ[Α]Ι ΜΗΤΡ[ΟΣ] ΑΥΤΟΥ. ΜΙΧΑΗ[Λ] ΕΝΕΝΗ Κ[Α]Ι ΤΕΚΝΟΝ ΑΥΤΟΝ.»

Άγιος Νικόλαος

Σπιναλόγκα, Άγιος Νικόλαος

Ο ναός του Αγίου Νικολάου στο νησάκι της Σπιναλόγκας είναι προγενέστερος του φρουρίου και σήμερα σχεδόν γκρεμισμένος. Ήταν χτισμένος στη δυτική πλαγιά της νησίδας και η ανατολική του πλευρά βυθίζεται στο βράχο. Σήμερα σώζονται τμήματα από δύο καμαροσκέπαστα, με λίθινους θόλους, κλίτη, από τα οποία

²³⁸ Gerola 1936, 523 και Αρακαδάκη 2001, τ. Β', 221-225

το βόρειο είναι πολύ μικρότερο σε πλάτος και ύψος από το νότιο. Στο βάθος κάθε κλίτους υπάρχει μία μικρών διαστάσεων υπόγεια ημικυκλική αψίδα και διακρίνονται ίχνη τοιχογραφιών. Το πιθανότερο είναι ο ναός να ήταν κάποτε τρίκλιτος. Με βάση τις τοιχογραφίες ο ναός χρονολογείται στο 14ο αιώνα.²³⁹ Ο ναός αυτός ήταν ορθόδοξος αλλά, όταν η Σπιναλόγκα μετατράπηκε σε φρούριο, αποτέλεσε το πρώτο κοινό ιερό, για καθολικούς και ορθοδόξους. Μετά την ανέγερση του λατινικού ναού της Αγίας Βαρβάρας, ο Άγιος Νικόλαος αποδόθηκε στους λίγους ορθόδοξους κατοίκους του νησιού.

---

²³⁹ Αρακαδάκη 2001, τ. Β', 216-221